

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

Voorzitter J. J. Jongen,

ere-lid van

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig
Genootschap

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap belegde op zaterdagmiddag 18 december 1965 in het Bonnefantemuseum te Maastricht een academische zitting bij gelegenheid van het feit van het verschijnen van de 100e band der „Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg”.

In aanwezigheid van H.M.'s speciale vertegenwoordiger in de persoon van Jhr. mr. Ruys de Beerenbrouck alsmede van de Gouverneur dezer provincie werden door de voorzitter mr. K. Janssen de Limpens een viertal personen met het ere-lidmaatschap onderscheiden.

Tot deze behoorde de heer J. J. Jongen te Schaesberg, voorzitter van onze historische Kring. Mr. K. Janssen de Limpens lichtte de overhandiging van de zeer fraai uitgevoerde oorkonde toe met erop te wijzen, dat de heer Jongen gedurende de vele jaren van zijn lidmaatschap der Provinciale Staten van Limburg steeds bijzondere aandacht besteedde aan de stukken, die van de zijde van het Genootschap de Provinciale Staten bereikten. In feite was hij de enige, die de belangstelling voor het werk van het Genootschap in dat bestuurscollege wist levendig te houden en zulks niet zonder succes.

Voorts wenst het Genootschap in de toekenning van dit ere-lidmaatschap allen te eren, die reeds jaren lang als lid onze vereniging trouw gebleven zijn. De heer Jongen is sinds 1920 lid, bijna een halve eeuw.

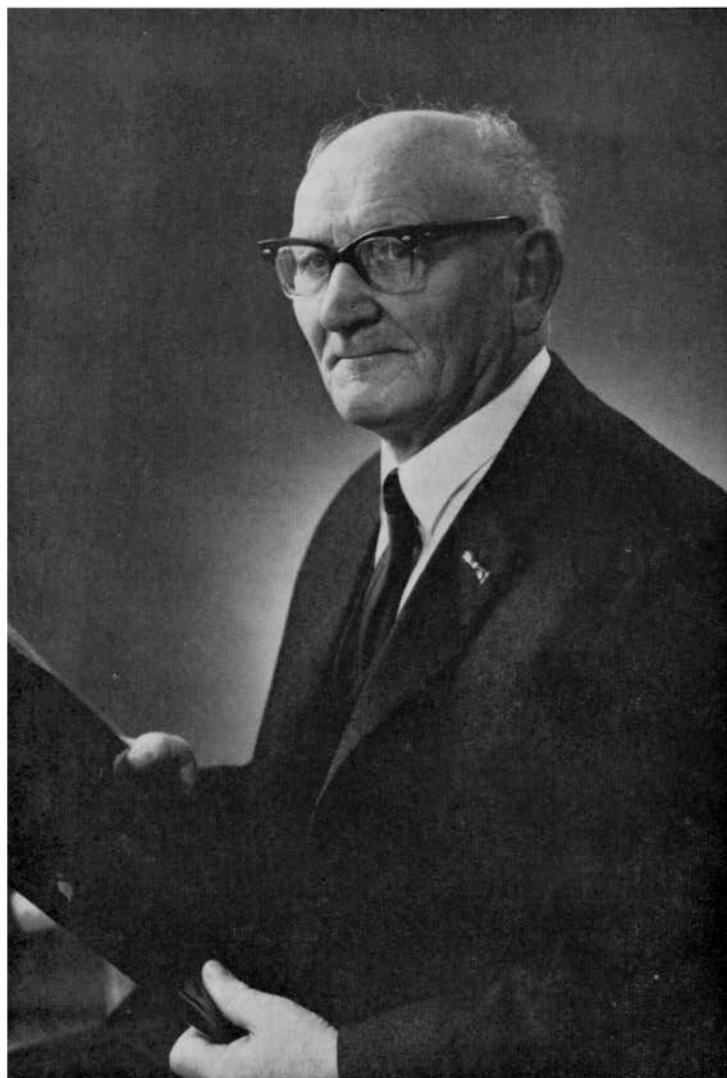
Uiteraard zijn wij de tolk van velen, in het bijzonder in oostelijk Zuid-

limburg, die zich oprecht verheugen over deze „vakkundige” onderscheiding. De geschiedbeoefening heeft ons nieuwe ere-lid van jongs af na aan het hart gelegen. Zijn geschiedboek van Limburg en van Schaesberg behoren tot de pennevruchten uit de tijd van zijn drukbezet leraarschap.

Sinds 4 april 1945 leidt hij met succes en plezier onze historische Kring. Deze taak is meer in het bijzonder gericht op de geschiedbeoefening van de eigen streek: een stukje van Limburg.

Het moge de heer Jongen een grote voldoening zijn te weten, dat Limburg hem eert in dit diploma van ere-lid van het Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.

De Redactie.

De heer J. J. Jongen met de oorkonde van ere-lid.

Heerlen

bij traditie streekcentrum *)

Men kan niet stellen, dat markante historische monumenten dan wel stadsgezichten of stratenpatroon getuigen van evidente geschiedkundige allure, die ergens een eigen traditie vasthouden in Heerlen en het oostelijk mijngebied en waarmee de bezoeker of vreemdeling als met een voor de hand liggend gegeven zou worden geconfronteerd. Hoogstens herkent men op het eerste gezicht zogenaamde historische eilanden, die in een 20e eeuwse bewoningsomlijsting geplaatst zijn.

Heeft Heerlen en het oostelijk mijngebied dan geen eigen historisch perspectief? Is deze leefgemeenschap van welgeteld ruim 230.000 inwoners dan zo maar binnen enige decennia uit de grond verzezen, zonder enige traditionele bag-ground?

De ontmoeting van Heerlens verleden en van die van het historische land van Heerlen met zijn hedendaagse leefgemeenschap lijkt — zó gesteld en zó geformuleerd — op een vruchteloze verbindingspoging. Het heeft iets van een stamvader, die in zijn nageslacht op het eerste gezicht geen gelijkenis meer herkent.

Toch zet onze stad en deze streek een eigen traditie van eeuwen voort, die ergens verbinding heeft met het verleden. Dit historisch trefpunt ligt in de functie van *streekcentrum* te zijn, die naar tijd en omstandigheden zich aan ons, het nageslacht manifesteert, maar waarvan dit *wezenskenmerk* is gehandhaafd.

Nu zult u mij onmiddellijk vragen: waarom en hoe „streekcentrum” en *wie* gaf Heerlen dan die functie in de maatschappelijke en bestuurlijke sektor, zodanig, dat deze zich als bij traditie tot op heden gehandhaafd heeft.

De openlegging aan de medeburger, aan stad- en streekgenoot van het niet-meer gekende van eigen leefmilieu projecteert het verleden in het heden, zodat — om bij deze streek te blijven — het oostelijk mijngebied zijn wezenstrekken herkent in de historie-spiegel van stad en land van Heerlen. Men ontdekt het verleden skelet en ziet, hoe hierin het hedendaagse stads- en streekpatroon tot nieuwe volwassenheid groeit.

Met deze consideranda kan ik u HEERLEN en zijn gelijknamig historisch territorium — waartoe eeuwenlang zijn huidige randgemeenten in de bestuurlijke of justitionele sektor hebben behoord — functioneel plaatsen in zijn kader van *streektrefpunt* : in de romeinse tijd (4½ eeuw), tijdens de middeleeuwen en modernere tijden en tot op heden.

In het land zonder grenzen van 1900 jaar geleden verschijnt Heerlen op de wereldkaart van het romeinse imperium onder de naam „Coriovallum”. We mogen er fier op zijn de officiële benaming te kennen van deze vroege Heerlense nederzetting en ze is dan ook terecht opgenomen in het eerste kwartier van het nieuwe stadswapen, van dit jaar. Van een drie-

stedenhoek was er toen nog geen sprake. We danken het aan het romeinse genie, dat *hier*, op de plaats, waar we vergaderen, het wooncentrum is tot stand gekomen. Dat was lokale creatieve planning van de beste soort. In dit imperium kon een *doelmatig wegenstelsel* tot ontwikkeling komen, *niet* gehinderd door landsgrenzen en *niet* omgelegd ten gerieve van anderen dan ons. Die vitale en goed gecoördineerde wegenpolitiek heeft trefzeker de romeinse vicus van Coriovallum doen ontstaan, in de schaduw van dit moderne stadhuis, dat zelf geheel op romeinse bouwresten is opgetrokken. Coriovallum als vicus, als statio, als aardewerk-exportcentrum, als marktplaats en als castellum. Van het sociale ontspanningsleven bewaart Heerlen in zijn bodem het in 1940—1941 opgegraven gaaf romeins thermen- of warmwaterbadengebouw (50 × 50 m), eveneens in de schaduw van dit stadhuis gelegen. De betrokken minister heeft hier gesproken van een nationaal cultuurhistorisch monument, uniek in zijn bouwperiode aan deze zijde van de Alpen; maar het ligt nog steeds onder een dik pak zilverzand. De wetenschapsmensen, de burgerij en het internationale toerisme verlangen de blijvende openlegging ervan.

Met verwijzing naar mijn u aangeboden „Historisch Memorandum” ga ik nu met mijlenpassen door ons geschiedboek heen. Voor de middeleeuwen en latere tijden (tot na de 80-jarige oorlog) fungeert Heerlen als bloeiend landbouwcentrum met zijn hieruit voortvloeiende *verspreide bewoningskernen* in de nabijheid van een 20-tal kastelen, bewoond door de adellijke grondheren. Het oude romeinse centrum is door de graven van Ahr-Hochstade verlegd en daarna door de hertogen van Brabant-Limburg tot een ommuurde en versterkte bestuursplaats gemaakt rondom de huidige St. Pancratius. Dáár heeft laat-middeleeuws Heerlen zijn fort-oppervlakte, tot op heden nog min of meer duidelijk zichtbaar, in de grond geschreven. Het is nog een bescheiden, maar niettemin kostbare herinnering aan de *fortenlinie*, die onze brabantse landsheren in Overmaas tegen onze oosterburen hadden opgebouwd en waarin Heerlen zijn eigen streekaandeel heeft gehad. Ik beklemtoon dit: ergens is die historische fortenlinie de rijksgrens met Duitsland gaan bepalen en óók de zakvorm van Zuidlimburg. De grensgemeente Heerlen dankt in eerste instantie aan de brabantse expansiepolitiek in Overmaas, dat het binnen het verband der nederlandse gewesten is gekomen en gebleven. Die oude ietwat cirkelvormige woonkern rondom St. Pancratius heeft m.a.w. een staatsrechtelijke nasleep gehad. Uit plaatselijk-bestuurlijk oogpunt werd die enclave bestuurd naar het laat-middeleeuws statuut van een *Vrijheid*, dat publiekrechtelijk het midden hield tussen een dorp en een stad.

Aan de droevige periode van het Generaliteitsbestuur ga ik maar liever voorbij.

We kunnen van onze streekgeschiedenis ook iets leren. Toen de fransen deze streken ruim 20 jaren bezet hielden (1794—1814), hebben zij een *kanaalplan* ontworpen o.m. tot goedkopere afvoer van de kolen uit het Akense en Rolducse bekken (a^o 1811). Dit kanaal zou het Wormdal volgen met als meest oostelijke punt de gemeente Eygelshoven dáár, waar 2 beken elkaar ontmoeten. Na de eerste wereldoorlog is men van

overheidswege, in samenwerking met de stad Aken, weer doende geweest met een *kanaalplan*, nu niet in de richting van de Roer, maar van de Maas (a^o 1920).

In dit land zonder denkbeeldige grenzen kennen we nu een 4-stedenhoek, waarvan het oostelijk mijngebied de oudste in naam is! Het is de taak van de tegenwoordige bestuurderen van stad en streek om ons geschiedboek een eervol vervolg te geven als dienende centrumplaats in dit oostelijk mijngebied.

Historisch Memorandum over Heerlen en het Oostelijk Mijnstreekgebied

1. Vóór ONZE JAARTELLING :

Keltische bewoning met een duidelijke nederzetting nabij de Heerleirheide-Heerenweg.

Bewijs: talrijke oudheidkundige bodemvondsten langs de heiderand: Ubach-over-Worms, Nieuwenhagen, Schaesberg, Brunssum en Schinveld.

2. ROMEINSE BESTUURSPERIODE:

± 50 vóór Chr. tot ± 400 na Chr.:

Coriovallum : de verlatiniseerde keltische benaming van onze stad.

Heerlen kreeg in verschillend opzicht een *streekfunctie* :

- 1) *verkeerstechnisch* (vitaal wegenknooppunt, gelegen in de schaduw van het stadhuis);
- 2) *economisch* — exportcentrum van een eigen aardewerkproduct — ± 60 uit opgravingen bekend geworden pottenbakkersbedrijfjes;
regionale marktfunctie;
- 3) als „*statio*” (= haltepunt aan twee elkaar hier kruisende lange afstandswegen):
 - a) verdeelstation van de staatspost t.b.v. de keizerlijke koerierdienst;
 - b) wisselstation t.b.v. het toenmalige snelverkeer (o.m. vervanging van paarden);
 - c) overnachtings- en rustplaats en in verband hiermee ontspanningsaccommodatie (o.a. het romeinse thermengebouw en het grote staatshotel, beide gelegen vlak bij het huidige Raadhuisplein);

*) Rede uitgesproken voor de leden van het contact-centrum op voorlichtingsgebied, in de raadszaal van Heerlens stadhuis, 13 mei 1964.

- 4) *militair* : sinds de 2e helft van de 3e eeuw kreeg Coriovallum zijn versterking of castellum, in de nabijheid van het huidige Templesplein.

3. MIDDELEEUWS HEERLEN EN MODERNERE TIJDEN :

- a) landbouweconomie;
b) het laat-middeleeuwse fort van Herle.

- a) Tijdens de middeleeuwen strekte de zogenaamde *mark* van Heerlen zich mede uit over zijn huidige randgemeenten, een bestuurlijke eenheid, die teruggaat op het Heerlens territorium uit de Romeinse periode.

Er ontwikkelde zich een *economische uitleg* in Welten (Wal-thina), Voerendaal, Hoensbroek en te Heerlen-centrum, waar kernnederzettingen tot bloei komen met een eigen kerkje. Het landbouw-economisch centrum met de z.g. vroonhof lag binnen de omwalde kern van middeleeuws Heerlen nabij de huidige St. Pancratiuskerk.

Landbouw-economisch kwam het huidige oostelijk mijnstreekgebied tot hoge bloei vanwege zijn vruchtbare en tegelijk waterrijke grond. Talrijke versterkte herenhuizen, ook wel „kastelen” genoemd en vele boerderijen bepaalden het bewoningsaspect.

Uit deze verspreide woonkernen zijn de meeste hedendaagse stadswijken ontstaan.

- b) *Het laat-middeleeuwse fort* was in oorsprong gebouwd door het gravengeslacht van Ahr-Hochstade (castrum de Herle 1225). In de 13e eeuw hebben de hertogen van Brabant-Limburg hun gezagsinvloed hier doen gelden (vrede van Roermond, 1244). Gedurende de 14e eeuw bouwde Brabant in deze streek een fortenlinie op, waarin het opnieuw versterkte fort van Heerlen zijn specifiek regionale functie kreeg.

Tot het einde van de 17e eeuw heeft dit fort in tijden van oorlog of dreigend geweld van troepen als garnizoen dienst gedaan (verwoesting door Brabant 1239; inname door Brabant 1318; militaire bijeenkomsten eind 14e—begin 15e eeuw; mislukte aanval door Kleefs-Gulikse troepen 1543; Spaans garnizoen 1588—1593).

Deze fortenlinie is later richtingbepalend geworden bij het vaststellen van de rijksgrens met Duitsland.

Overblijfselen hiervan zijn momenteel nog aanwijsbaar in de binnenstad van Heerlen met name de toren van de St. Pancratius (= donjon), de gevangentoren, resten van de walmuur alsmede het cirkelvormige beloop van het stratenplan rondom genoemde kern (gedempte grachten). Ook het kunstmatig opgehoogde terrein, dat binnen de omwalling lag, is nog aanwezig.

Publiekrechtelijk was dit omwalde gebied een z.g. „Vrijheid”, die uit bestuurlijk oogpunt het midden hield tussen een dorp en een stad.

De hoofdschepensbank Heerlen (14e—18e eeuw) :

- a) het schepensbankgebied strekte zich aanvankelijk uit over de huidige gemeenten Heerlen

Hoensbroek
Schaesberg
Voerendaal en
Nieuwenhagen.

Hiervan werden afgespleten: Hoensbroek anno 1388
Schaesberg anno 1618.

- b) Heerlen fungeerde als een soort hof van gewijsde voor de schepensbank van Brunssum

Schinveld
Amstenrade
Merkelbeek
Oirsbeek
Bingelrade en
Jabeek.

Daarvandaan de naam *Hoofd*-schepensbank.

4. HEELLEN ONDER HET GENERALITEITSGEZAG :
1661—1794 (tussen 1672—1675 onder Frans militair gezag).
5. HEERLEN ONDER FRANS BESTUUR :
1794—1813.
6. HEERLEN IN HET VERENIGD KONINKRIJK :
1815—1830.
7. HEERLEN ONDER HET BELGISCH BEWIND :
1830—1839.
8. HEERLEN IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN :
1839—heden.

Vanaf 1896 : *industriële periode* : de moderne steenkolenexploitatie. In of nabij Heerlen liggen de volgende mijnen : de vier Oranje Nassau Mijnen; de Staatsmijnen Emma, Hendrik en Wilhelmina; de Julia; de Laura en Vereniging; de Willem Sophie en de Domaniale Mijn; de Maurits te Geleen ligt buiten de oostelijke Mijnstreek. *Gevolg* : achteruitgang van het landbouwareaal en van de verspreide bewoning; vervanging door het industriële aspect met zijn stedelijke configuratie en gesloten bewoning; moderne stedenbouw.

9 mei '64.

L. van Hommerich.

Een verweerschrift van de abt van Rolduc

Dat reeds tijdens het ancien régime (voor de Franse Revolutie) regeringspersonen van de pers gebruik maakten om hun beleid te verdedigen blijkt uit een geschriftje, in het frans gesteld, dat tot titel draagt: *Avis au peuple Limbourgeois par l'abbé de Rolduc au sujet de la Traite de Grain*. Aan het slot staat vermeld: 9 mai 1790. Chaineux.

Het is dus geschreven door Chaineux, de laatste abt van de abdij Rolduc (1782—'97), die in die hoedanigheid de geestelijkheid van het Land van 's-Hertogenrade in de Staten van Limburg vertegenwoordigde.

De zaak, waarover het gaat houdt verband met de misoogst in het jaar 1788. Daardoor waren de bewoners van het hertogdom Limburg, het tegenwoordige Land van Herve, zeer gedupeerd. Daar is door de bodemgesteldheid (een dun laagje löss op rotsachtige ondergrond) weinig landbouw. Het agrarisch bedrijf is bijna uitsluitend veeteelt. De zuivelproducten, waaronder de om zijn reuk en smaak bekende ramedoux als landeigen product een voorname plaats innam, vonden in de steden Aken en Luik gereede aftrek en stelden de bewoners in staat het benodigde broodgraan van elders te betrekken, voornamelijk uit de landen van Overmaas en Jülich. Dit werd te Aubel verhandeld, zodat daar een drukke graanmarkt was, waarheen ook de bewoners van onze streken hun graanoverschot brachten, niet met de kar, maar in zakken op de rug van de paarden, vanwege de slechte wegen.

Zoals de abt van Rolduc in zijn verweerschrift mededeelt, wordt hij beschuldigd van:

- 1°. Hij zou zich verleden jaar van bijna alle graan hebben meester gemaakt om er het monopolie over te krijgen en zo te profiteren van de algemene schaarste. Hij zou voor rekening van de koning van Pruisen graan naar Holland uitgevoerd hebben en de rest 8000, 12000 of zelfs 16000 last in magazijnen hebben opgeslagen en geweigerd dit in het begin van de zomer te verkopen.
- 2°. Hij zou 84 boerderijen bezitten en de pachters daarvan verboden hebben hun graan te verkopen. Dit praatje werd verspreid door de *gazet Schauptatz der Welt*.
- 3°. Hij zou bewerkt hebben, dat Jülich, Holland, Maastricht en andere naburige landen een uitvoerverbod voor graan uitvaardigden om zo het graan in Limburg duur te maken.
- 4°. Hij zou niet alleen het graan maar ook de oliezaden en de olie zelf hebben opgekocht met het doel te prijzen op te drijven.
- 5°. Hij zou de gemeenten van de Landen van Valkenburg en Rolduc hebben aangezet om te protesteren tegen meebetaling in het verlies, dat de Staten der provincie hebben geleden op het graan, dat ze uit Holland en andere landen hebben laten invoeren om in het tekort er aan in Limburg en Daelhem te voorzien.

Met betrekking tot de eerste beschuldiging geeft de abt een relaas over de aan- en verkoop van graan van wege de Staten in 1789 en het aandeel, dat hij daaraan gehad heeft.

Begaan met de bewoners van Limburg wegens het gebrek aan graan en om naar krachten mee te werken aan de opheffing daarvan, maakte hij van de gelegenheid gebruik, die een reis naar Düsseldorf en omgeving hem bood om baron de Negri te vergezellen, die van de Staten van Limburg de opdracht had om van de regering te Düsseldorf verlof te krijgen om graan uit het hertogdom Jülich te mogen betrekken, d.w.z. kopen en uitvoeren. Dit werd hun niet toegestaan. Zij kregen slechts verlof om graan door te voeren, dat zij elders in het keurvorstendom Keulen zouden kunnen kopen. Daarop verzekerden zij zich in het keurvorstendom te Neuss en Eppinghoven van 220 malder graan, waarvoor de abt 16 Louis, die hij bij zich had, direct betaalde en dus aan de Staten voorschoot. Ook gaf hij nog opdracht tot de aankoop van verdere 1000 malder, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de prijs 1 Louis of 7 rijksdaalder 40 stuiver per malder niet te boven zou gaan.

Terug van de reis op de vooravond van H. Drievuldigheidszondag heeft hij dadelijk opdracht gegeven met de karren van de abdij en van de pachters het graan te gaan halen en naar Limburg te brengen. Hij stelde dhr. Haveneth, député ordinaire en de raadspensionaris der Staten van de te verwachten aankomst van het graan op de volgende vrijdag op de hoogte, alsmede van de prijs er van en verzocht hun maatregelen te willen treffen, om het graan te Bildgen over te laden en op maandag naar de markt te Aubel te brengen. Ook verzocht hij hun iemand vanwege de Staten naar Aubel te zenden om de verkoop te regelen. De last zou ongeveer op 28 of 29 florijnen komen. Dit zou een verlaging zijn vergeleken bij de geldende prijs van 33 florijnen. Dhr. Delcour werd met de verkoop belast en verkocht de last tegen 22 florijnen. Dit ontwrichtte de markt. De volgende maandag was er bijna geen graan op de markt. Een kleine hoeveelheid, die er nog van het voor de Staten aangekochte graan was, werd weer verkocht voor 22 gulden per last.

Nu begonnen de bakkers, die geen goedkoop graan hadden kunnen kopen te schreeuwen. Zij beweerden, dat men het graan aan de Walen en aan bevoorrechte bakkers verkocht had.

Aan deze gang van zaken had de abt geen schuld. Integendeel: hij had instructies gegeven om een geleidelijke prijsdaling te bewerkstelligen. Naderhand is de prijs verhoogd tot 25 gulden, welke prijs is gehandhaafd tot de oogst en die lager was dan die in de omringende landen. De prijsverhoging van 22 op 25 gulden zou in het belang van de abt zijn geweest. Behalve de eerste aankoop is alles buiten hem omgegaan. Dhr. Bounie heeft de transacties te Neuss en Eppinghoven gedaan en dhr. Delcour de verkoop. De kwitanties hiervan berusten op de griffie der Staten.

De abt heeft alleen:

met baron de Negri de eerste aankopen gedaan;

het geld daartoe voorgesloten, omdat de Staten niets in kas hadden;

zorg gedragen voor het vervoer en 2 nachten opgeofferd voor de passage

der karren, waarvan sommige op diverse punten aangehouden werden; verschillende voorschotten gedaan; veel onbetaald werk gedaan.

Om prijsstijging te voorkomen heeft de abt de hele reserve graan van Rolduc naar Aubel gestuurd vóór de oogst, zodat hij op de dag, dat hij de laatste reserve verstuurde, nieuw graan moest laten dorsen.

De abdij bezit geen 84 boerderijen, maar 13, benevens 2 molens, te Rode en te Baalsbrugge. De boerderijen zijn verhuurd tegen geld (slechts één brengt 2000 gulden op), zodat de pachters het graan vrij kunnen verkopen.

Hij heeft nooit koren laten kopen om er winst uit te maken. Koren heeft hij alleen gekocht voor de molens en voor de mijnwerkers en andere arme mensen. Ook heeft de abdij nooit andere granen verkocht dan die van haar boerderij kwamen. Verleden jaar waren die reeds verkocht vóór Pinksteren en wel aan karren uit Limburg en met het oog op de duurte, een halve kroon beneden de prijs.

De abt verklaart verder, dat hij, met uitzondering van 30 malder tarwe, uitgehouden uit de pacht van Alt-Merberen — die hij daar voor zijn onderhorigen heeft laten telen — na Pinksteren gedurende de hele zomer, geen graan gereserveerd of gekocht heeft dan hetgeen hij nodig had voor het onderhoud der arme mensen uit het Land van Rolduc, vooral voor de mijnwerkers, overwegende, dat hij evengoed voor zijn mensen te zorgen had als voor die van Limburg.

Vanzelfsprekend is het, dat hij geen invloed heeft gehad op de uitvaardiging van uitvoerverboden van Jülich en andere landen; wel heeft hij moeite gedaan om verlof te krijgen tot uitvoer naar Limburg.

De exploitatie der kolenmijnen van de abdij vereist een zodanig gebruik van olie, dat het raapzaad van de eigen oogst niet voldoende is en er nog olie moet bijgekocht worden. De abt heeft er nooit meer laten kopen dan nodig was voor de abdij, de mijnen en de mijnwerkers. Ook heeft hij nooit olie verkocht of in reserve gehad. Steeds heeft hij olie moeten laten persen, indien deze benodigd was. Verleden jaar heeft de abdij moeite gehad om de benodigde olie te kopen.

Het is waar, dat de bewoners van de landen van Valkenburg en Rolduc er tegen geprotesteerd hebben, dat zij zouden moeten bijdragen in de verliezen, die geleden zijn op het graan, dat de Staten voor Limburg gekocht hebben, maar dat is gebeurd uit eigen beweging. Wel zijn bestuurders van gemeenten bij hem geweest om hem hun ongerustheid mede te delen daarover, zeggende, dat het onrechtvaardig zou zijn, dat de bewoners van Limburg brood aten van zes pond aan zeven stuivers en zij gedurende enige tijd van twee stuivers het pond, terwijl ze nu nog zes á zeven liards voor een pond betalen.

De abt looft 100 Luiker gulden, alsmede vergoeding der kosten uit aan degene, die iemand aanbrengt, die na dit avis nogmaals de lasteringen vertelt.

9 mai 1790
Chaineux.

Aanmerkingen ter toelichting.

1. De abt van Kloosterrade nam een voorname plaats in, niet alleen in het Land van 's-Hertogenrade, maar ook in de Staten van Limburg. In 1778 waren de 3 landen van Overmaas met het hertogdom Limburg tot één gewest verenigd. De statencolleges der afzonderlijke landjes kwamen te vervallen. De vertegenwoordigers der standen van de 4 landjes vormden nu de Staten van Limburg, die toezicht op het bestuur der hele provincie hadden. Met de abt van Godsdal en een afgevaardigde van het Mariënstift te Aken (voor de bezittingen, die dit Stift in het Limburgse land had) vertegenwoordigde de abt van Rolduc in de Staten van Limburg de stand van de geestelijkheid, die er een van de drie stemmen uitbracht. Daarbij was de abt als pandheer van de heerlijkheden Kerkrade en Merkstein bestuurder van deze gemeenten, daar hij er schout en schepenen benoemde. Verder bezat de abt een grote economische macht door de bezittingen der abdij o.a. 13 boerderijen en 5 mijnen (met 800 arbeiders) en inkomsten van tienden en cijzen.

Ook in het Land van 's-Hertogenrade was in 1789 gebrek aan graan. Met veel moeite en kosten liet de abt 935 zakken graan uit Brussel, Sint Truiden en Maastricht aanvoeren en onder de uitgehongerde bevolking verdelen. De vervoerskosten waren zeer hoog. Ook hier beschuldigde men de prelaat er van de duurte veroorzaakt te hebben, doordat hij het graan van de Merksteinse hoeven naar Jülich verkocht zou hebben. Zelfs werd zijn leven bedreigd, zodat hij niet naar Henri Chapelle durfde gaan om er de vergadering van de Staten bij te wonen. Deze werd daarom in het jaar 1790 te Rolduc gehouden.

2. Het graan, waarvan er in het geschrift sprake is, is rogge. Vanouds was rogge het broodkoren in onze streek. Dit blijkt al hieruit, dat rogge hier koren genoemd wordt en dat is overal de naam van het graan, waarvan in een streek of land brood gebakken wordt. „Brood” is in Zuid-Limburg roggebrood, terwijl wittebrood een aparte naam heeft van „wek of mik”. Tot in het begin dezer eeuw werd wittebrood alleen gegeten des zondags en bij feestelijke gelegenheden. Als regel behoorde bij de zondagse „veer oere” (4 uur koffie) een snee wittebrood. Verder diende wit meel (tarwebloem) voor het bakken van vla, dat alleen voor de kermis en hoge feestdagen gebeurde. De 30 malder tarwe, die de abt uitgehouden heeft uit de pacht van Alt-Merberen, een boerderij onder Merkstein, zal wel hebben moeten dienen voor de zondagse snee wittebrood en de kermisvla voor zijn volk, de bewoners van Kerkrade en Merkstein.

3. Over de in het vertoog vermelde maten, gewichten en munten het volgende:

Voor de doorwerking van het metrieke stelsel en ook nog in het begin dezer eeuw was de maat voor granen het vat, als gebruiksvoorwerp een platte houten emmer met een handvat in het midden, met een inhoud van ongeveer 20 liter. Een vat tarwe woog 20 kilo, een vat rogge 18 en een vat haver 12 kilo. Een malter, waarvan hier sprake

is, was 6 vat, dus ruim 100 kilo. Wie een mauwer-(malter)zak van de din (dorsvloer) tot op de graanzolder kon dragen was een sterke kerel.

Het pond is de oude gewichtseenheid, die echter naar stad en landstreek in zwaarte varieerde van ca 450 tot 560 gram. Het amsterdamsche pond was 494 gram.

Munten waren in de 18de eeuw in grote verscheidenheid in omloop. Ieder staat en staatje, zoals het prins-bisdom Luik en de rijksstad Aken, hadden hun eigen geld met zeer uiteenlopende waarden. Voor zoverre het gouden en zilveren munten betrof, waren deze overal gangbaar. Het is evenwel niet doenlijk de waarde der geldstukken in onze munt uit te drukken.

In de ambtelijke administratie werden gebruikt de gulden = 20 stuiver en de stuiver = 4 oort, maar de handel kende patacons, kronen, daalders, schillingen, hellers en tal van andere geldstukken.

J. J. Jongen.

Wat moet een liefhebber van romeins aardewerk uit deze streek weten

De romeinse keramiek der oudheid kenmerkt zich in het bijzonder door een zeer voornamelijk soort aardewerk, namelijk het rood geglazuurde, dat men met de ver verbreide naam van „Terra sigillata” aanduidt.

Ter algemene karakteristiek dezer soort dienen volgende kentekenen:

Fijne rode klei, die meestal uitstekend bewerkt en zeer hard gebrand is. De vormen zijn velerlei en getuigen door hare, meestal hoekige en scherpe profielen, namaak te zijn van metalen voorbeelden. Groter vaatwerk is vaak aan de buitenkant, nooit echter aan de binnenkant, met relief versierd. Niet zelden dragen de vazen de namen van hun vervaardiger ingestempeld. Het voornaamste kenteken blijft echter een glazuur van rode aarde. De nuancering van het rood, de glans en de vastheid van het glazuur zijn natuurlijk bij de afzonderlijke stukken verschillend. In principie echter is de vervaardiging steeds dezelfde.

De ontwikkeling van deze bloeiende antieke kunstnijverheid door honderden jaren heen levert ons rechtstreeks een oorkonde voor de cultuur- en handelsgeschiedenis. De verbreiding en intensiteit der romeinse beschaving staan ons bij het bekijken van de keramische resten bijzonder duidelijk voor ogen. Van welke betekenis derhalve de datering van ruïnen en grafvondsten zijn, waarin scherven zelden ontbreken, behoeft niet nader verklaard te worden.

Het *oudste vaatwerk*, dat in Gallië gevonden werd, stamt uit Italië en werd hoofdzakelijk in Arezzo (N.-Italië) vervaardigd. Rond 15 n. Chr. verschijnen de eerste pottenbakkerijen in Zuid-Gallië (Montans) en van nu af aan verbreidde zich de terra sigillata-industrie over geheel Gallië en verder tot aan de Rijn in vele bekende plaatsen. ¹⁾ De pottenbakkers hebben als het ware de romeinse legioenen op hun veroveringstochten naar het noorden vergezeld!

De laatste industriëleplaatsen die wij kennen stammen uit de Argonnen en reiken tot in de IVe eeuw. De Argonnenprodukten kenmerken zich door versiering „met het radje”, ²⁾ d.w.z. de versiering wordt aangebracht door het afrollen van een radje, waarop de betreffende modellen ingesneden zijn of ook door het indrukken van een stempel, voorzien van streepjes of een ander motief (b.v. punten).

Wat het museum in Heerlen nu betreft, komt hoofdzakelijk in aanmerking de terra-sigillata-industrie van de Provincies. De vondsten hebben bewezen, dat zeer veel terra-sigillata in Zuid-Gallië aan de Tarn en in Auvergne vervaardigd werd. Een overzicht van een onderzoeker als

Plicque spreekt b.v. van 70 bedrijven te Lezoux met de daarbij 160 gevonden ovens. ³⁾

Wij kunnen dit romeins-provinciaals (Gallo-Romeins) produkt als volgt onderscheiden naar de:

- I) Vorm,
- II) Versiering,
- III) Stempel (met de naam van de pottenbakker).

1) VORM :

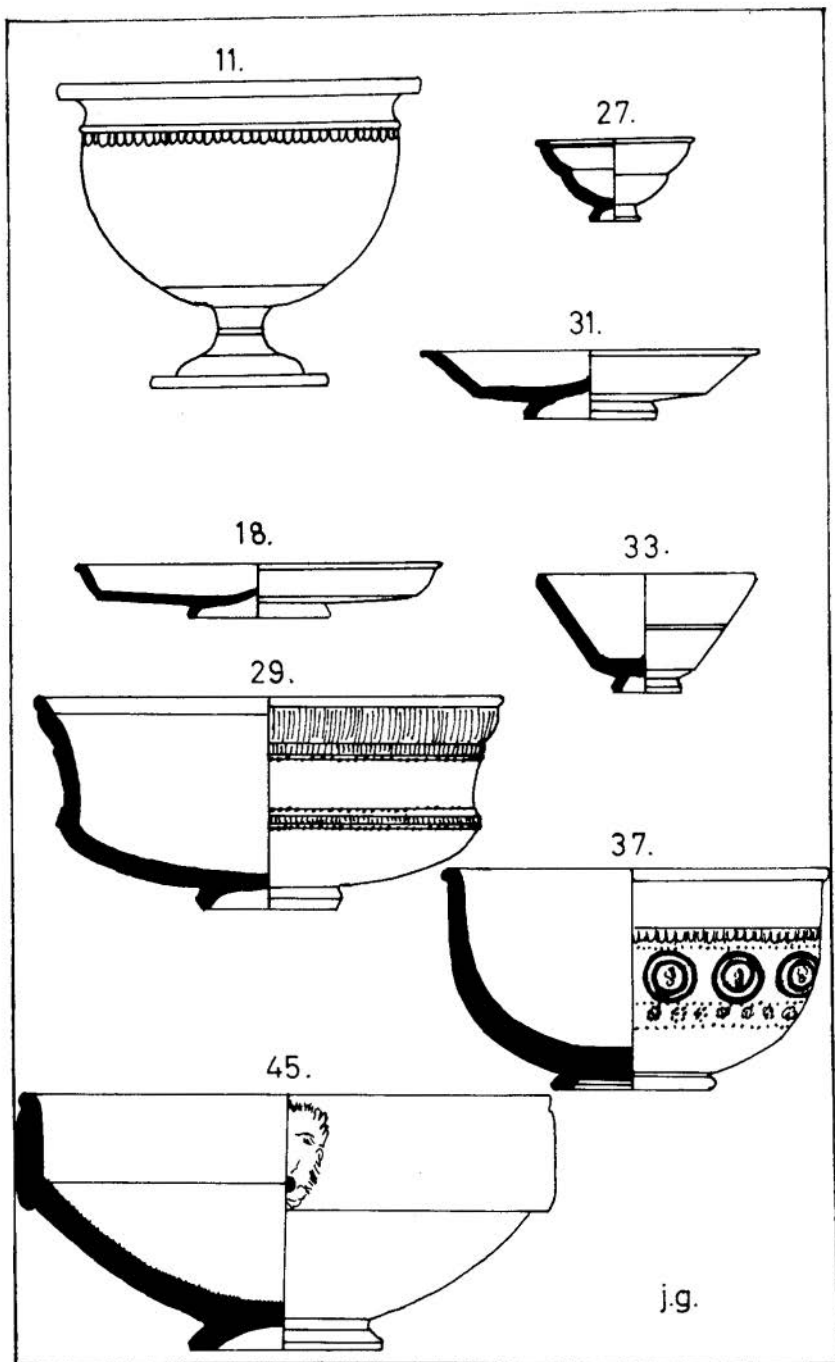
Er zijn tot nu toe ongeveer 80 vormen bekend. De vormen tot en met nummer 55 zijn door de Duitse onderzoeker Hans Dragendorff in zijn standaardwerk *Terra sigillata* beschreven en weergegeven, ⁴⁾ zodat men in vakkringen spreekt van Dragendorff 1, 2 enz., om een bepaalde vorm kortweg aan te geven. De nummers boven 55, vormen die dus later gevonden werden, krijgen de naam van de ontdekker, met toevoeging der nieuwe nummers.

II) VERSIERING :

Hier moet even een restrictie gemaakt worden. Er zijn natuurlijk ook onversierde vormen, maar deze sigillata zullen wij onder rubriek III nog nader vermelden. De versiering nu biedt vaak nogal moeilijkheden, wil men vaststellen waar, wanneer en door wie een produkt gemaakt is. Bovendien vindt men ook een groot aantal scherven die te weinig versierde gegevens bieden voor een verantwoorde beoordeling i.c. datering. Terwijl in de oudere tijd bij het sigillata-vaatwerk slechts één soort versiering gebruikelijk was, namelijk die in relief, gemaakt uit vormschotels, komen in de 2e helft van de eerste eeuw de „Barbotine”-versieringen en in de 2e helft van de tweede eeuw de versieringen door middel van inkerfingen en radversiering er nog bij.

De „Barbotine”-versiering bestaat in het aanbrenge van modderige klei op het te versieren voorwerp, ¹⁾ zoals een koekenbakker doet met een trechttertje om zijn bakprodukten met een of andere crème te versieren. Verder kunnen de ornamenten nog gemaakt zijn: uit de vrije hand gevormd en dan opgeplakt of uit een vorm geperst en zo op het vaatwerk aangebracht.

Vorm en versiering hebben zich in de loop der jaren en omstandigheden gewijzigd. Het kelkmodel op stengelvoet (Dragendorff 11) behoort tot de vroegste (italische) verschijningsvormen der eerste eeuw. Een imitatie van deze vorm is in het museum van Heerlen aanwezig. Tot ongeveer 60 n. Chr. (van 40—60 n. Chr. het hoogtetijdperk der fijne sigillata-productie) vinden wij dan uitsluitend een komvorm met „gebroken” wand of knik ongeveer in het midden, waardoor vanzelf het versieringsvlak in twee velden verdeeld wordt. ¹⁾ Er ontstaat een indeling in twee friezen (Drag. 29). Deze vorm 29 was zeer populair in de Zuidfranse fabrieken.

Beschrijving Drag. 29.

Bij deze mooiste Gallo-Romeinse schaal is het onderste deel van een loodrechte naar beneden lopende groefband voorzien (godroens), terwijl de rand boven, zoals steeds bij deze vorm, in tegenstelling tot Drag. 37, gevormd wordt door streepjes (guillochis). De knik in de wand verdeelt het veld in twee delen. De versiering hierop is veelvuldig, ranken wisselen zich af met lopende dieren. Ook vinden wij een verdeling in vakken (metopen), gevuld met dieren, die vaak geplaatst zijn in medaillons. De velden worden gescheiden door een bies met parelijnen.

Beschrijving Drag. 37.

Deze nieuwe vorm der versierde schalen verschijnt in de tweede helft der 1e eeuw en *verdringt de oudere volledig*. Het zijn eenvoudige, ongeveer half komvormige schalen, boven door een ronde band afgesloten, met lage standvoet. Iedere verdere profilering ontbreekt. De regelmatige schikking der versiering bestaat hierin, dat boven een brede, gladde rand gelaten is, waarop een eierlijst volgt (d.i. een lijst die de vorm heeft van als het ware „naast elkaar geplaatste eieren”). Dan komt de eigenlijke ornamentenstrook, naar beneden door een bladerenkrans of ook een eenvoudige lijn afgesloten.

Het „lichaam” dezer kommen wordt uit een vormschotel gegoten, de gladde rand en de voet worden later met de hand aangezet.

Deze vorm 37 is de *meest voorkomende bij de Heerlense terra sigillata*.

III) STEMPEL.

In het algemeen draagt het vaatwerk de stempel van de fabrikant. Zij worden op verschillende wijze aangebracht, *meestal op de bodem aan de binnenkant*. Al naar fabrieksplaats en pottenbakkers verschilt de uitvoering. Zo hebben de *Italische stempels* de vorm van een rechthoekig vierkant waarin de tekst op twee lijnen geschreven staat, b.v. CN. ATEL.

XANTHI

Deze stempels geven de naam van de werkgever in de genitief en die van de slaaf in dezelfde naamval of in de nominatief. De letters bevinden zich ook vaak in een voetzool of in een klaverblad. Op sommige Italische schotels is de naam viermaal straalsgewijs ingestempeld.

De *Gallische* fabrikanten gebruikten een langgerekte rechthoekige stempel en de letters staan op een lijn. De pottenbakkers van zuid- en midden-Gallië gebruikten bij voorkeur de formulis: LUCI M(anu), LUCI MA(nu) of OF(ficina) LUCI, LUCI OF(ficina).¹⁾

De *Oostgallische* fabrikanten geven de *voorkeur aan „fecit”* b.v. LUCIUS F(ecit) of LUCIUS FE(cit).¹⁾ Door dit onderscheid is het soms mogelijk sommige pottenbakkers precies te dateren en hun oorsprong vast te stellen.

Ook graffieten (inkrassing van namen of cijfers) kunnen soms opheldering geven over pottenbakkers. Zo werd in Heerlen een versierd

scherf gevonden in de Nobelstraat, met in spiegelschrift de naam Acaunissa, wiens werkcentrum bepaald kon worden, namelijk midden-Gallië in het bedrijf van Lezoux.⁵⁾

Bij het latere sigillata-vaatwerk b.v. de „en barbotine” ontbreken vaak de stempels en bij de potten met ingesneden versiering der 4e eeuw komt geen stempel meer voor. Dit komt waarschijnlijk hierdoor dat in de 4e eeuw de pottenbakkers minder individueel, maar in corporaties werken.

Vorm, versiering en stempel vormen de hoofdkentekens voor een juiste determinering der terra sigillata. Al naargelang de tijd wisselen de vormen, de versiering hangt af van de persoonlijke smaak van de pottenbakker en deze versiering juist is zeer voornamelijk bij het beoordelen van een produkt. Maar ook de techniek (glazuur, aarde) is vaak doorslaggevend.

Van de onversierde terra sigillataproducten die in Heerlen voorkomen, zijn de gebruikelijkste vormen: Drag. 18, 18/31, 27, 33, 45 (melkteilen).

Vermelden wij tot slot nog het onlangs in „Het Land van Herle” afl. 2/3, maart-juni 1965 gepubliceerde artikel over de Italische terra sigillata te Heerlen door W. Vanvinckenroye, hetgeen een duidelijk overzicht geeft van dit tot op voor korte tijd vrij onbekend serviesgoed uit het begin van deze jaartelling.

Op de tekening gelieve men de in dit artikel genoemde vormen van terra sigillata aan te treffen.

A. Ulrich.

- 1) H. van de Weerd : Inleiding tot de Gallo-Romeinsche archeologie der Nederlanden; Antwerpen 1944, blz. 216—226.
- 2) C. Chenet : La céramique Gallo-Romaine d'Argonne du IVe siècle; Maçon 1941, blz. 163.
- 3) J. Déchelette : Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine; Paris 1904, blz. 143—144.
- 4) H. Dragendorff : Terra sigillata; in Bonner Jahrbücher 1895, blz. 18—155.
- 5) J. A. Stanfield — G. Simpson : Central Gaulish potters; Londen 1958, blz. 158—161.

De zomer van 1965 en 1816

De zomer van 1965 zal de geschiedenis ingaan als de slechtste zomer sinds mensenheugenis. Nu is het menselijk geheugen kort en onbetrouwbaar. Ik heb daarom in kronieken en dagboeken naar slechte zomers gezocht en er betrekkelijk vele gevonden. De volgende aantekeningen uit het „Beknopt dagverhaal der lotgevallen van Arnold Borret”, pastoor te Herten bij Roermond, later apostolisch vicar'is te Ravenstein en Megen, 1790—1830 (Publications 1889, blz. 29—67) geven ons een beeld van een zomer, die, wat de weersgesteldheid betreft, met die van dit jaar is gelijk te stellen, maar die in zijn gevolgen veel erger was. Nu in september de zon weer doorkwam was het leed geleden, behalve dan de schade met betrekking tot de inkomsten van het toerisme en de landbouw, hetgeen overigens erg genoeg is. Vroeger echter bracht een slechte zomer niet alleen een mislukte oogst, maar, daar voldoende aanvoer van elders niet mogelijk was, gebrek aan voedsel, armoede en zelfs hongersnood met zich mee. Dit was het geval in het jaar 1816, dat in de geschiedenis om zijn misgewas en de daarop volgende ellende vermeld staat. Hier volgt, hetgeen pastoor Borret, die destijds te Reek bij Grave woonde, daarover opgetekend heeft. Dit geeft ook een antwoord op de vraag, of de zomer van 1965 ooit zijn gelijke gehad heeft.

J. J. Jongen.

„Nota. Dit jaar was alderrampzaligst, en ofschoon het wereldkundig is en door de geschiedenis schryvers beter als door my verhaald zal worden, moet ik er eventwel een weinig van aanhalen.

In November 1815 begon het reeds aanhoudend koud te zyn; den 8 December vroom het zoo sterk, dat in drie dagen de rivieren en pompen bevroren waren, en schoon het zoo sterk niet meer en vroom bleef het met eene bedekte logt aanhoudend koud, zoodat men tot in July 1816 doorgaans by het vuur zat en den 13 Mey sneeuwde het zeer sterk; de derde Mey begon het te regenen en duurde tot den 10 Augustus wanneer het begon te bedaren, dog de binnewaters begonnen niet te verminderen voor den 12 Augustus; den 7 Augustus, hetgeen in winter met de hooge *Maas* nauwelyks of somtyts maar een weinig geschied, stond myn kelder vol water; de schade en ellende, welke door dit al veroorzaakt wierd, is onbeschryfbaar, en daar men reeds van in Maart schier nooit zulke schaarsheid van levensmiddelen voor vee en menschen beleefd hadde, was de nood eerst door de langdurige koude, daarna door de aanhoudende en sterke regens, tot den hoogsten top gerezen. Schoon de 12 Augusti het weder bedaarde, bleef de logt tog altyd vol regenagtige wolken en weinig dagen dat het niet en regende tot den 1 September, wanneer het wederom zoo hevig regende, dat de *Maas* in tyd van 32 uren 7 voeten geresen was, hetgeene ongehoord is, en wederom de beste wyden onderliepen; den 11 September smorgens regende het nog sterk, sna-

middags begon het voor goet te veranderen en bleef goed weder, waarop dit volgende veers gemaakt hebbe, aangezien het Cruysvindinge begon te regenen en omtrent Kruysverheffinge veranderde.

Incipit inventa, erecta cruce desinit imber.

Den 18 September kon men eerst van sommige plaatsen en nog met grootste moeite het hooy, hetwelk in Juny gesneden was, na huis voeren; ik mag hier ook niet vergeeten het ongeloovelyk getal van honderd duy-sende, millioenen en millioenen muggen, die zig van elke omtrent 12 stappen, met hooge toorens de logt in gaaven; in aanvang van September begonnen zy in het water te vergaan, hetgeen ik uren verre met muggen bedekt gezien heb; de de oevers der beeken en gragten zoo dik bezet, dat men geen aarde konde zien en onmogelyk met de fynste naald zonder een te raaken zoude kennen steeken.

Ik bevond my bedrogen; het begon de laatste dagen van September wederom te regenen, het tweede hooy verrotte, de meeste wyden liepen onder; in October zag ik het eerste hooy, meest bedorve, met ongehoorde moeite weg kruyen; het bleef altoos betrokke logt tot 9 Maart 1817 en meest veel of wynig regen; de rogge kostte alsdan de 10 februari Graaf-sche maat 18 gulden, de gerst 13, haver 11, erten 25 gulden, de grouw-erten 36 gulden het malder, aardappelen 16 stuivers het vat, boekwyt was er niet, knollen en wortelen zeer wynig, langs de maaskant stierven meest alle de koeyen, verkens en menigvuldige paarden; de maand februari was abominabel, byna gestadige storm, tweemaal zwaren donder, waardoor hier en daar vele schade en alle dagen wynig of veel regen, dog de 27 ging alles te boven; de 3 meert was ysselyk, donder, hagel; myn dak in die dagen driemaal capot, de vensters in de kerk ingeslage, den 8 schrikkelyk regen en sneuw, den 9 regen. Den 9 maart geschiede door geheel het land van *Ravensteyn* en *Megen* een solemnelen dienst, wierden in alle missen en het lof gebeden voorgeschreven om gunstig weder van den hemel af te smeeken; de volgende dag begon de aangename zon zig te vertoonen, die men in 13 maanden in alles, gelove ik, niet tweemaal vier en twintig uren gezien had, uitgenome H. Sacraments-dag 1816; het water hoewel nog zeer hoog begon te minderen, de aard-appelen kosten alsdan 1 gulden holl. het vat, het rundvlees een schelling, de boter 11 stuivers het pond, de rogge 19 gulden de kleine Graafsche maat den zak; men had dus een zomer zonder zomer en een winter zonder winter gehad; op vele plaatsen waren de oeyevaars niet vertrokke, en het bleef nu aangenaam weder.

Tot den oogst van 1817, gelyk uit het bovenaangehaalde te bemerken is, was de armoede en gebrek onbeschryfelyk; een brood van 10 pond kost een gulden hollandsch, de tarwe 35 gulden, de rogge 24 gulden, boekwyt 20 gulden, garst 14 gulden, Graafsche maat; het hooy 25 gulden, het strooy 13 gulden het duizend pond; het volk hield het leven met kruyden langs de heggen te plukken en gepelde garst; het vee besweek omdat het voeder niet alleen extra duur, maar ook bedorve was; in July 1817 was hooy en gras zoo overvloedig, dat er geen voorbeeld van gesien is, en

den oogst was ook gezegend, hoewel de zeer lage landen, omdat het tot Augustus meer regende als droogde, wederom onder gelope waren.

Ik herhaal hier nog eens om te eindigen, schoon het in 1817 tot den 1 September byna gelyk het voorgaande jaar dagelyks geregend hadde en men niet wynig bedugt was, de regen was zoo zwaar niet, de rivieren overstroonden hier niet; juyst in den hooytyd droogde het eenige dagen zeer heftig, en met den 1 September begon het extra schoon te drogen en warm te worden, zoodat geen mensch hier oyt beleefd of gezien heeft zulk een overvloed van gras. Eerste en tweede hooy, noyt zulk een overvloed van rogge, boekwyt, garst, haver, spelt, terwe, erten, oliezaat, aardappelen en groensels in de tuynen, waarvoor wy God niet genoeg bedanken kunnen.”

Schenking van het houten Hoogaltaar in de Sint Pancratiuskerk te Heerlen 250 jaar geleden

De Sint Pancratiusparochie werd in het jaar 1715, dus nu 250 jaar geleden, verblijd met een wel heel bijzondere schenking, een nieuw hoogaltaar van hout gemaakt.

Reinier Roosbaum en zijn echtgenote Helena Muijters gaven de opdracht tot het vervaardigen ervan en betaalden de kosten. Beiden waren ze toen al niet zo jong meer: in oktober 1715 reeds 43 jaar getrouwd. Het betreffende register vermeldt: 16 okt. 1672 gehuwd Renerus Rosbaum met Helena Mutters. Getuigen hierbij waren Hendrick Retzen en Casparus Wetzels. ¹⁾

Renerus was zelfstandig bierbrouwer. Hij woonde vermoedelijk in zijn huis in de Geleenstraat, alwaar zich ook de brouwerij bevond. Hard werken en een goed financieel beheer maakten hem welgesteld, hoewel de tijden slecht waren. ²⁾

De aanwezigheid van het garnizoen op het nabijgelegen kerkhof gaf veiligheid voor persoon en bezit. Verder van het centrum afgelegen was het zo veilig niet. Rondtrekkende troepen plunderden de mensen uit en staken soms ook nog hun bezit in brand. ³⁾

7 mrt. 1698 verstrekke Renerus Roosbaum 1950 gulden Maastrichter koers ⁴⁾ aan zijn neef Peter Muijters voor aankoop van Herman Peters van huis, hof, weiden en landerijen aan de Ghijsen. ⁵⁾

1 april d.a.v. verkocht Peter Muijters voornoemd het huis aan de Ghijsen met toebehoor aan zijn oom Reiner Roosbaum, omdat laatstgenoemde 1950 gulden aan hem gegeven had. Alleen behield Muijters voor zich zelf een half bunder land in het Caumerveld aan de weg naar de Scheijt. ⁶⁾

28 sept. 1712 leende Renerus 100 pattacons aan Peter Quaetfleigh × I Elisabeth Roosebooms tegen een rente van 5% per jaar onder verband van drie perceeltjes land, t.w. 110 kleine roeden in het Cruitzerfeldt, 100 kl.r. aan het Kempken en 100 kl.r. op den Dreck. ⁷⁾

14 mrt. 1716 begaf notaris Johan Georg Wilhelm Frens zich op verzoek van Cornelis Creuwen ten huize van Renerus Roosbaum (nu geschreven Roosboom). De notaris vroeg hem of hij aan Creuwen een afschrift wilde geven van een door Sr. Peter Dautzenbergh op schrift gestelde overeenkomst tussen hen beiden aangegaan. Roosbaum gaf tot antwoord dat Cornelis Creuwen reeds copie ontvangen had. Hij liet de notaris zonder het gevraagde vertrekken. Later bedacht hij zich en ging de notaris zoeken. Hij vond deze in het huis van Gelis Wetzels, waar de overeenkomst alsnog door de notaris overgeschreven werd en het origineel aan Roosbaum teruggegeven. ⁸⁾

15 mei 1716 verklaarde Willem Spijckers × I Meijcke Hollants, inwoonder alhier, honderd gulden schuldig te zijn aan Reijner Roosboom

en Heijckel Muijters diens huisvrouw, wegens geleverd bier als anderszins⁹⁾ zoals gebleken bij eindafrekening dato 1 jan. 1715. En aangezien hij, Spijckers, door de slechte tijdsomstandigheden „geen penningen aan de hand had”, heeft hij om zijn crediteur tevreden te stellen, beloofd als volgt: Ingeval hij vóór Nieuwjaar 1717 de honderd gulden niet zou kunnen terugbetalen, zal hij vanaf dat tijdstip rente vergoeden en voor deze hypotheek verbinden een sille¹⁰⁾ land, gelegen in het Heeserveld, genaamd op Jan Dauve Boender, onder verder verband van persoon en goederen.¹¹⁾

16 mei 1716 verklaarde Hendrick Schils × I Catharina van den Hoof, inwoonder alhier, „onder simpele hantschrift” opgenomen te hebben van Reijner Roosboom en echtgenote vijftig gulden. Deze onderhandse geldlening nu omgezet in hypotheek, waarvoor verbonden een stuk land gelegen op gen Reiffelput, alsmede persoon en andere goederen.¹²⁾

4 juni 1716 verklaarde Abraham Pijpers weduwnaar van Ida Dauven, geassisteerd met zijn kinderen Engel, Margarit, Jan en Michiel, mede voor hun minderjarige broeders en zusters, dat op 10 nov. 1710 bij onderhandse akte van Reijner Roosboom opgenomen werd 125 gulden. Hiervan is rente betaald tot 10 nov. 1715. Tot hypothecair onderpand wordt gesteld land gelegen in de Heuchden groot 150 kl.r. en een beemdje gelegen aan de Creuwels Oliemolen, groot 40 kl.r.¹³⁾

Renerus Roosboom heeft tientallen inwoners van Heerlen in die moeilijke tijden geholpen door hun een geldlening te verstreken tot een totaal bedrag van meer dan 3000 gulden. Dit lenen schijnt grotendeels in goed vertrouwen onderhands te zijn gegaan en zo werd inschrijving in het Schepengichtregister (transportboek) vermeden.¹⁴⁾

27 dec. 1717 werd begraven en in het register der overledenen ingeschreven: „Helena Muijters uxor Reineri Roosbaum quae una cum suo marito donavit summum altare in Ecclesia Herlensi, anno 1715”.¹⁵⁾

Vertaling : Helena Muijters, vrouw van Reinerus Roosbaum, die samen met haar man het hoogaltaar in de kerk van Herle heeft geschonken, in het jaar 1715. — Pastoor alhier was de Eerwaarde Heer Antonius Quaadvlieg, okt. 1710—1749.¹⁶⁾

21 febr. 1720 bekende Quirinus Ceularts × Catharina Wetzels schuldig te zijn aan Renerus Roosboom, weduwnaar van Helena Muijters, een som van 55 pattacons¹⁷⁾, wegens geleend geld, tegen een rente van 5%. Door Ceularts verbonden: huis, hof en koolhof, gelegen aan de beek (in de Gasthuisstraat), 110 kl. roeden beemd aldaar, tussen de beek en de oude beek, alsmede een sille land aan de Weyden, voorts persoon en goederen.¹⁸⁾

28 juni 1720 voelde Renerus zijn einde naderen. Ten overstaan van Willem Leendert Hokels en Hendrick Pelt, respectievelijk Schepen en Secretaris van de Hoofdbank Heerle, maakte hij zijn testament.¹⁹⁾

Reijner Roosbaum, weduwnaar van wijlen Helena Muijters, zwak van lichaam, maar zijn geheugen, verstand en vijf zintuigen machtig en gebruikende, voor zoveel uiterlijk bleek en zij (Hokels en Pelt) konden bemerken, overdenkende de broosheid van de menselijke natuur, dat er niets zekerder is als de dood en niets onzekerder als het uur hiervan.

Willende daarom van deze wereld niet scheiden, zonder van tevoren over zijn tijdelijke nalatenschap te hebben beschikt. Hij beveelt evenwel eerst en vooral zijn onsterfelijke ziel, wanneer die uit zijn lichaam zal komen te scheiden, aan in de barmhartige handen van God van Hemelrijk en zijn dode lichaam voor een eervolle en christelijke begrafenis. Nu gekomen zijnde tot het beschikken over zijn tijdelijke, na te laten bezit, verklaarde hij (Roosboom) tot zijn universele erfgenamen van de goederen van hem en zijn vrouw zaliger benoemd te hebben, en te benoemen bij deze, hun wederzijdse naaste bloedverwanten of hun wettige tegenwoordigers zowel uit het eerste, als het tweede huwelijk, te weten na- en voorkinderen. Voor deze kinderen zal de eigendom zijn der na te laten goederen, het vruchtgebruik ervan blijft aan hun ouders voorbehouden. Om onenigheden te vermijden en een gelijkmatige deling van de goederen van hem en zijn echtgenote te verkrijgen, als naar best vermogen doenlijk is, wil de erflater dat de navolgende scheiding en deling gevolgd wordt. Namelijk dat het huis, hof, koolhof en weide, belendingen ene lange zijde Jacob Schils, de andere Severen Bulkens, voorhoofd de Geleenstraat, na zijn dood zal toekomen aan de rechte erfgenamen, of hun representanten en bloedvrienden, van wijlen zijn vrouw Helene Muijters, met het brouwgetuig daarin staande. Ook alle landerijen en weiden, zoals die tegenwoordig door Paulus Crousen gepacht zijn. Voorbehouden echter al de landerijen gelegen in het Heeserveld, deze zullen daarvan afgescheiden en bij het huis aan de Ghijsen gevoegd worden. Het huis aan de Ghijsen zal met alle toebehoor komen aan de rechte erfgenamen van de Roosbaumse zijde, met de weide in het Wijerbroeck, belendingen ene lange zijde Philip Meijers, de andere Tilman Ghielkens, een hoofd de weg. In twee gelijke delen wordt gesplitst de weide genaamd „het Broeckske”, belendingen ene zijde Willem Laemerets, een hoofd de erfgenamen de Root (te Welten) om tussen de erfgenamen van zijn echtgenote en die van hem, testateur, gedeeld en door hen gebruikt te worden. Ook het huis de Leuff ²⁰⁾ zal met het daaraan gehorende koolhofken in twee gelijke delen gescheiden en door voornoemde wederzijdse erfgenamen genoten worden.

Uit de goederen behorende tot het huis in de Geleenstraat, gaande naar de erfgenamen van de vrouw van erflater, zal Maria Muijters, zijn nicht, vooruit hebben en gebruiken een stuk land met daarbij gelegen koolhof, totaal groot 114 kleine roeden, gelegen op Schincken Steeg ²¹⁾, belendingen: ene zijde Seeveren Bultiens ²²⁾ de andere de erflater, een hoofd Joannes Dautzenberg, hetwelk haar als een legaat vooruit gegund en gegeven wordt.

De schattinge zal wederzijds worden betaald en de andere lasten moeten gedragen worden, zoals deze tegenwoordig door de pachters van de genoemde twee huizen en goederen worden betaald. Zij, die huis en goederen aan de Ghijsen erven, zullen van de betreffende post, van de goederen behorende bij het huis in de Geleenstraat, tien sillen afnemen wegens de landerijen in het Heeserveld, aan het huis aan de Ghijsen toegeedeeld. Ook de pacht zal beiderzijds betaald worden, zoals dit tegenwoordig door de respectieve pachters gedaan wordt. En zullen de bloed-

verwanten en erfgenamen van erflater wegens de landerijen in het Heeserveld, aan het huis aan de Ghijsen toegevoegd, afnemen uit de post van het huis in de Geleenstraat met bijbehorende goederen: 5 koppen haver Domeinenpacht en 22 stuivers Geestelijke Renten.

De erflater wil eveneens dat de pachter van huis en goederen aan de Ghijsen, zijn pachtjaren zal uitwonen en de pachter Paulus Crousen zijn zes nieuwe pachtjaren, met Sint Remigius ²³⁾ 1720 beginnende, zal voortzetten. Een en ander onder de voorwaarden in de respectieve pachtcontracten vermeld.

Verder legateert hij aan zijn nicht Marie Muijters, voor haar getrouwe diensten etc. aan hem bewezen en nog te bewijzen, 50 gulden die Jan Timmers uit hoofde van een schuld van 100 gulden aan hem erflater nog schuldig is.

Ook wil hij dat al zijn uitstaande kapitalen, openstaande renten en alle andere credieten, zoals aan de voet van deze acte gespecificeerd, in twee gelijke delen door de naaste erfgenamen van hem en zijn vrouw zullen worden genoten.

De kleren, linnen en wollen, van hem erflater zullen na zijn dood geprofiteerd worden door zijn drie broers. De kleren, linnen en wollen, van wijlen zijn vrouw zullen genoten worden door de drie gezusters Anna, Helena en Maria Muijters, kinderen van wijlen Matthijs Muijters, die ook reeds gedeeld hebben. Zo moet Helena nog hebben een schaerse schort uit de kist en Marie Muijters de violette schort en de overige hemden van wijlen de vrouw van erflater.

De overblijvende roerende goederen en het huisraad zullen onder de bloedverwanten van erflater en echtgenote verdeeld worden.

Mocht een der aangewezen erfgenamen tegen erflater's wilsbeschikking ingaan, dan zal die worden uitgesloten van alle roerende goederen, alsmede van alle geldeningen en onroerende goederen die niet in het transportboek ingeschreven staan ²⁴⁾ en zullen deze overgaan naar diegenen die deze wilsbeschikking in dank zullen hebben aanvaard.

En opdat een en ander des te beter mag worden nagekomen, wenst hij dat de heer procureur Dionisius Schils zijn papieren en documenten na het overlijden tot zich zal nemen en onder zijn berusting houden, totdat, na behoorlijke deling ingevolge deze beschikking, alles door de respectieve erfgenamen aangenomen en uitgevoerd zal zijn. De heer Schils zal hiervoor ontvangen in klinkende munt tien rijksdaalders, die hij zal aannemen van Hendrik Starmans, die dit bedrag aan erflater schuldig is.

De sleutel van de geldkist zal worden overhandigd aan de heer pastoor Quaetvlieg en aan de procureur Schils voornoemd, om enig geld uit de kist te nemen tot intentie van erflater, waarover hij hem nog nader mededeling zal doen.

Al het vorenstaande duidelijk aan hem voorgelezen zijnde, verklaarde hij, erflater, dit zijn laatste wil te zijn, waarvan hij verlangt dat deze na zijn dood geheel en al zal worden ten uitvoer gebracht.

Dit testament op verzoek van erflater in hoede van recht gekeerd. Getekend: + van Reijner Roosbaum, niet kunnende schrijven, W. L. Hokels, Hendrick Pelt.

Volgen de betreffende kapitalen en kredieten, respectievelijk ten laste van :

	gulden
Hendrick Muijters	100
Michiel Muijters	40
Ida Creuwen	80
Herman Muijters	100
Thomas Roosbaum	200
Crijn Ceularts	220
Jacob Schils de jonge	200
Frederick Schils	100
Hendrick Roosbaum	600
Gerrit Quaetvlieg	100
Nog aan laatstgenoemde geleend	40
Gerrit Moonen op den Esschen	28
Matthijs Hall	100
Hendrick Starmans	40

toegewezen aan de procureur Schils volgens testament.
 Pieter Cloot, van een kapitaal van 50 pattacons, rest nog: 104

Geurd Leufkens	250
Abraham Pijpers	100
Hendrick Schils	50
Willem Spijckers	100
Jacob Brul	100
Geret Maus	100
Jan Meertens	160
Matthijs Meijers	50
Lucas Crousen	80

Jan Tim(m)ers, van een kapitaal van 100 gulden rest nog: 50
 bij legaat vermaakt aan Marie Muijters volgens testament.

Jacob Schils in de Tesch, geleend geld 100

Hieronder staat: „Ter waerer oirconde heeft den testateur (de erflater) deese benefens ons onderschreven onderteijckent of gehantmerckt den 29 Junij 1720. Was geteeckent: bij Reijner Roosbaum met een +, Dion. Schils testis (getuige) m.p.p., W. L. Hokels.”

2 juli 1720 werd Renerus Roosbaum begraven. In het betreffende overlijdensregister staat van hem vermeld : „Reinerus Roosbaum viduus Helenae Muijters, qui cum uxore curavit fieri et donavit summum altare ligneum in Ecclesia hac Herlensi” ²⁵). *Vertaling* : Reinerus Roosbaum, weduwnaar van Helena Muijters, die met zijn vrouw gezorgd heeft, dat het houten hoogaltaar in deze kerk van Herle gemaakt werd; bovendien hebben zij het geschonken.

Dank zij de korte, maar belangrijke aantekeningen in het register der overledenen kon het feit van deze voor die tijd wel heel bijzondere schenking aan de vergetelheid worden onttrokken.
 Voor een eventuele stamboom van de familie Roosbaum (Roos(e)boom) met de zijlinies ontbreken de nodige gegevens. Het huwelijk van het echtpaar Roosbaum-Muijters bleef kinderloos, zoals uit het testament bleek. De ouders van Renerus zijn niet met zekerheid bekend. Van zijn

drie broers vinden we er slechts één in een akte vermeld, te weten Jan Roosbaum × Marie Schreuders. Zijn z'n twee andere broers Thomas en Hendrick Roosbaum, aan wie Renerus respectievelijk 200 en 600 gulden had geleend? Een gelijke schrijfwijze „Roosbaum” zegt niets. Aan de toenmalige schrijfwijze van familienamen heeft men geen houvast inzake verwantschap. ²⁶⁾

Volgens het testament zou de eigendom der onroerende goederen toevallen aan de kinderen van de wederzijdse erfgenamen en het vruchtgebruik ervan aan hun ouders. Evenwel nog voor de scheiding plaats vond werden verkocht:

1 april 1722 door Jan Roosbaum × Marie Schreuders aan Lins Meens weduwnaar van Dilken Creuwen zijn $\frac{1}{9}$ deel in de erfenis van wijlen Reijner Roosbaum × w. Helena Muijters en $\frac{1}{4}$ deel van een „stock” in dezelfde erfenis verkregen van Gerret Thoris. Koopsom 110 rijksdaalders en een nieuw pak voor Jan Roosbaum. ²⁷⁾

13 febr. 1723 door de erfgenamen Muijters, t.w. Peeter Muijters × Sophia Fransen, Wilhelm Vulpes × Maria Muijters, mede namens Wilhelm Muijters, Helena Muijters, Michiel Dassen × Sophia Muijters en Adam Muijters, aan Paulus Crousen × Agnes Leufkens, $\frac{1}{4}$ deel uit de Muijtersstock van wijlen Reijner Roosbaum en wijlen Helena Muijters, zoals hun bij scheiding en deling zou kunnen aankomen. Koopsom 750 gulden. ²⁸⁾

12 mrt. 1723 door de erfgenamen Muijters, t.w. Baltus Vurster × Agnes Muijters, Johannes Bongaerts × Margriet Muijters, mede voor Joannes Muijters hun zwager en de kinderen van wijlen Peeter Muijters × Eva Didden, aan Paulus Crousen × Agnes Leufkens, $\frac{1}{4}$ deel uit de vornoemde Muijtersstock, zoals hun bij scheiding zou kunnen aankomen. Koopsom 740 gulden. ²⁹⁾

24 augustus 1723 door Claes Ploumen en Theunis Ploumen als voogden van hun neef Reijner Tissen, ongeveer 19 jaar oud, en diens minderjarige broer, aan Lins Meens, het erfdeel aan deze twee gebroeders Tissen toe te vallen in de erfenis van wijlen Reijner Roosbaum, omvattende huis en goederen aan de Ghijsen en huis en goederen in de Geleenstraat en hiervan het $\frac{1}{9}$ deel. Koopsom 80 pattacons en een koe. ³⁰⁾

Deze vier overdrachten werden in het gichtregister of transportboek ingeschreven.

22 okt. 1723 werd door Gerrard Leunis × Neelcken Slangen 500 gulden geleend van de heer overste luitenant Heldevier onder verband van zijn eventueel gedeelte in de goederen hem aan te komen uit de sterfval van w. Reyner Roosboom × w. Helena Muijters. Mede verbonden huis, koolhof en huisweide aan den Ghijsen gelegen, (onderhands) ingekocht van zijn mede erfgenamen, belendingen een lange zijde Peter Vouragen, de andere Reijner Schaen, een hoofd de straat. ³¹⁾

24 febr. 1724 sloot ook Paulus Crousen × Agnes Leufkens een geldlening af. Hij nam op 300 rijksdaalders van de heer Abraham Dederiks. De rente bedroeg, evenals bij de voorgaande geldlening, 5%. Door Crousen verbonden twee vierde parten uit de erfenis van wijlen Reyner Roosbaum en wijlen Helena Muijters, respectievelijk gekocht 13 febr.

1723 van Peter Muijters c.s. en 12 mrt. 1723 van de erfgenamen Hendrick Muijters. ³²⁾

19 nov. 1725 stelde Lins Meens weduwnaar van Dilken Creuwen voor de Justitie alhier borgtocht, t.w. $\frac{1}{9}$ en $\frac{1}{4}$ deel uit de erfenis Roosboom-Muijters, ter uitvoering van het vonnis van gen. Justitie in het proces van hem, Meens, tegen Joannes Ritzen gehuwd met de weduwe van Simon Meens. Joannes Ritzen wilde appelleren. ³³⁾

Wij vinden geen eigendom meer in handen van broers van Renerus Roosbaum of hun kinderen na 1 april 1722. Het is niet onmogelijk dat deze in een andere bank of heerlijkheid woonden.

Jo. Horst.

1) Kerkelijk register Heerlen, nr. 204.

2) Dit werd dan ook meermalen in akten van geldlening vermeld, zo b.v. : „dese conjuncture van tijde ende dagelijckse accresseringe (toename) van nieuwe lasten.” (18 jan. 1678, L.v.O. 2029, p. 21); „swaere conjuncturen van tijden, waarbij alles in de schattingen wordt geconsumeert” (waarbij alle geld aan belasting opgaat; 24 apr. 1694, L.v.O. 2031, p. 34);

„met dese slechte conjuncture van tijden” (18 apr. 1696, L.v.O. 2033, p. 215). Onder conjunctuur verstaat men het samengaan van oorzaken, waardoor het economische leven in het algemeen opbloeit of neergang vertoont. (Prismaboek nr. 132, vreemdewoordenboek).

3) Kroniek uit woelige jaren, 1650—1720.

Wat oorlog of vrede betrof, heeft Renerus Roosbaum van jongs af meer kwade dan goede tijden gekend.

Officieel eindigde in 1648 de tachtigjarige oorlog met de vrede van Munster. De strijd om de macht in de Landen van Overmaas tussen de Staatsen en de Spanjaarden werd echter voortgezet en de bevolking had hier erg onder te lijden.

In 1653 werd ook nog schade aangericht door Lotharingse troepen.

1661 bracht de verdeling van de Landen van Overmaas tussen de Staatsen en de Spanjaarden, gevolgd door een extra belasting aangeslagen over 2040 bunders.

De bevolking ondervond ook moeilijkheden op het godsdienstig vlak.

In 1664 werd bovendien nog een groot gedeelte van de te velde staande gewassen door „donder, bliksem, watervloed en hagelslag” vernield.

1668 doortocht Franse troepen gepaard gaande met plundering.

Daarna aankomst van Munsterse troepen, die geld afpersten.

Van 1672—1678 was er officieel oorlog. Franse troepen bezetten deze landen. Er kwam een ander bestuur, met andere wetten vooral ook inzake de godsdienst. Dit alles evenwel tot aan de vrede van Nijmegen (1678).

In 1672 werd een lijst opgemaakt van de totale schulden van de hoofdbank Heerlen „raekende leen en laet”.

21 mei 1672 leenden de adel en de ingezetenen van alhier namens deze bank van de Heer Herman Lamberts, Heer van Cortenbach, te Aken, 1500 pattacons tegen de penning 16 ($6\frac{1}{4}\%$). Deze geldlening werd aangegaan tot hun gezamenlijk profijt en om buitengewone schade en algehele ondergang van hun gemeente te vermijden.

2 mrt. 1673 leenden Schout, Schepenen, diverse adellijke personen en de voornaamste grondbezitters van Voerendaal en de bank Heerlen van Heer Herman Lamberts nog 2000 pattacons, evencens om buitengewoon grote schade en hun totale ondergang te voorkomen.

In het jaar 1674 werden Nicolaes Eijmael, Herman Aelmans, Willem

Scheeren, Linnert Brouwers en meer andere ingezetenen van deze Hoofdbank van hier weggevoerd. Zij hebben „gevanckelijk tot Limborgh voor de Spaanse contributiën geseten”. Hun vee werd gerechtelijk verkocht en de kosten der verkoop door de hoofdbank gedragen.

In mrt. 1674 zond de heer officier, beheerder en administrateur bij de Spaanse troepen, zijn waarschuwing aan de ingezetenen en het bestuur van de hoofdbank Heerle. Als de opgelegde en hun toegezonden aanslagen in de belasting niet terstond werden betaald, zouden hun eigendommen voor de Spaanse contributie worden verkocht en de vijf personen uit Heerle, die ongeveer drie maanden geleden naar de gevangenis te Limburg aan de Vrede waren gebracht, nog langer daar moeten blijven.

29 mrt 1674 besloten bestuur en ingezetenen van de bank Heerle daarom alsnog 1000 pattacons te lenen van Heer Herman Lamberts tegen een rente van $6\frac{1}{4}\%$.

Na de vrede van Nijmegen (1678) werd Heerle weer Staats. Een alles behalve rustige tijd volgde:

10 okt. 1678 werd het adellijk huis de Doom te Welten overvallen en beschoten door de schutters uit het leger van de Hertog van Luxemburg, met de bedoeling tot plundering over te gaan. De omwonenden hadden aldaar ook hun toevlucht gezocht. Nadat reeds een zekere Peter Lamberts was doodgeschoten en de bezitter van het versterkte huis Jonker Gijsbert van Till gewond, besloot men om de totale ondergang door het hevig schieten te voorkomen een accoord met de aanvallers te sluiten. Het leger eiste een geldsom en Jonker Gijsbert leende hiertoe 450 gulden van de weduwe Nobis. De beschieting werd niet voortgezet.

9 okt. 1689 verscheen er een ordonnantie van de Heren Raden van State der Verenigde Nederlanden, waarin melding werd gemaakt van het „afbranden van Malmedy, Staverloo, en andere plaetsen”. Daar de mogelijkheid bestaat, dat de vijanden hun boze voornemens tot het gebied van Haer Hoog Mogende zullen trachten uit te breiden en de daar liggende plaatsen zullen verwoesten, moeten „die van Heerle” op hun kerktoeren dag en nacht de wacht laten houden. Bij enig onraad moet men dit aan het garnizoen op het kerkhof laten weten en signalen doorgeven naar andere uitkijkposten (zoals Ubachsberg en Klimmen) tot Vaals en natuurlijk Maastricht toe.

De bezetting van het Heerlense garnizoen wisselde geregeld. Van 8 okt. tot 5 nov. 1689 lagen er op het kerkhof alhier negentig man, t.w. een commandant, een luitenant, een vaandrig, drie sergeanten, drie tamboers en 81 manschappen.

In 1691 marcheerden Brandenburgse troepen door Heerle. De Schout ontving een rekening van de aan de Brandenburgers gedane verschotten.

Op 31 okt. 1692 zijn 47 ruiters te paard, met zich meevoerend 8 lastpaarden (Nieuwburgse troepen) de voorhof van hoeve Mingersborn (ook Mingersborg gen.) binnengevallen. Gedurende twee dagen en twee nachten bleven zij daar; alles werd in overvloed verteerd en verkwist.

3 nov. d.a.v. moest men op Mingersborn bovendien nog inkwartiering verlenen aan een kapitein der dragonders met zes manschappen en tien paarden (vermoedelijk Brandenburgers), op last van de burgemeesters van deze hoofdbank. Er werd aldaar weer veel schade aangericht.

Anno 1692 werd opgave verstrekt van de (totale) schade door de Nieuwburgse en Brandenburgse troepen in deze bank aangericht.

In april 1694 werden de kar en twee paarden van de weduwe Hendrick Sleijsen „molenaersse” in de molen op de Pelsers Locht, aan de weg van Heerle naar Aken, gevorderd van wege de licentmeester van het Spaans Land van 's Hertogenraede. De twee paarden werden door gewapende assistenten weggehaald van het grondgebied van Haar Hoog Moogende. Ook de kar werd van de koolkuil meegenomen.

In hetzelfde jaar werd vermindering van belasting verleend door Haar Hoog Mogende wegens de Franse oorlog.

31 okt. 1701 verklaarden Schout en Schepenen van Heerle, dat de sedert honderden jaren in deze bank gevestigde Keur Keulse Mankamer, waarvan

de Keurvorst (Aartsbisschop) van Keulen leenheer is, onder zich heeft een groot aantal lenen, gelegen in diverse jurisdicties en landen, ook in de onderheerlijkheid Heijden, land van Gulik. Al deze lenen zijn „van hunne art ende natur Valckenborgische lehen” en worden sinds onheuglijke tijden zonder enige tegenspraak, elk voor zijn deel, aangeslagen in de „beden, subsidien, stuyren, contributien ende andere publycke ordinarisse en extraordinarisse lasten”. Wat de eigen dorpslasten betreft, zoals logementen en inkwartiering van krijgsvolk, corweijen, hand en spandiensten en personele lasten ten dienste van de soeverein of het land, worden de voornoemde lenen door Schout, Schepenen, Burgemeesters en regeerders hiermede belast naar evenredigheid van hun aanslagen op de lijsten van het Land. De lasten staan op aparte belastinglijsten vermeld.

Van 1702 tot 1715 woedde de Spaanse Successieoorlog.

In het jaar 1702 hebben de inwoners van de Heerler heide en Koningsbeemd door de algemene bevoorrading der geallieerde troepen grote schade geleden. Bovendien zijn ze tot tweemaal toe door troepen, die zich vlak bij hun huizen ophielden overvallen en leeggeplunderd. „Soedaenigh dat sij gequetst ofte geruineert haere hujsen, graenen, meubelen ende vee(l) quitgeraeckt zijn geweest”.

In 1703 bezetten geallieerde troepen het Spaans gedeelte van de Landen van Overmaas.

17 juli 1703 afrekening met de heer François Kerckhoven in Luik door A. H. van Slijpe (commissaris der lenen) en de schout Jacob Quartier, „commissaris door de laeten van Herle te nomineren”. Volgens hen was in een tijdsverloop van 29 jaar de rente van namens de bank geleend kapitaal (8000 gld.) opgelopen tot 14.500 gulden, waarvan ongeveer 10 000 gulden waren betaald. Het restant van de rente wordt voldaan en het kapitaal teruggegeven. Een tekort van 17 gulden 12½ stuiver werd door de Heer Kerckhoven kwijtgescholden. Er werd een andere geldlening aangegaan tegen lagere rente (5%), aan de bank Heerle aangeboden door majoor Godart Painetvin, groot 12.000 gulden.

15 mei 1704 hadden in de heide nabij Schaesberg enige duizenden Engelsen en Hollanders hun legerplaats opgeslagen.

5 aug. 1705 beschadiging van de hof Soureth door Engelse en Duitse troepen. De schade geraamd op 160 gulden.

In de zomer van dit jaar (1705) werden vooral te Heerlerheide en in de Koningsbeemd de te velde staande gewassen door zware hagelslag vernield, „soedaenigh dat (er) nouwelijck yemand van haer lieden (aldaar wonende) van (den) eenen soomer tot den anderen heeft weeten te geraecken, men wil geswijgen dat sij haere schattinghen, contributien, oopenstaende rations en andersints lasten hebben connen draegen.”

In 1711 volgde een bekendmaking „raekende de koeytschat”.

Anno 1712 werd een lijst van „onbetaelde campementen” opgemaakt.

In het zelfde jaar volgde weer een doormars door deze bank, nu van keizerlijke troepen. Het bankbestuur kreeg de lijst van de aangerichte schade.

Anno 1717 was de toestand zodanig verbeterd, dat de doorreis door deze streken mogelijk was van Tsaar Peter de Grote van Rusland.

In 1720 overleed Renerus Roosboom.

- 4) Licht geld genoemd, tegenover het zwaar geld van de Hollandse koers.
- 5) L.v.O. 2033, p. 55 (Gichtregister of transportboek Heerlen).
- 6) Aan de Ghijsen, thans aan Gen Giezen te Heerlerbaan.
- 6) idem p. 55. Misschien het Schiffeler voetpad.
- 7) L.v.O. 2034, p. 160.
- 8) Min. Nots. J. G. W. Frens, nr. 103, jaar 1716, inv. nr. 552n.
- 9) De meeste geldleningen zullen wel hun oorzaak gevonden hebben in wat men toen noemde „verschuldigde princepenningen” (belasting), terwijl men zelf „geen penningen aan handen had”. Het innen van de belastinggelden zal wel geen eenvoudige zaak geweest zijn. Van onder naar boven ging het aldus: De collecteur of schatheffer werd benoemd door de regenten van de bank of hun commissarissen. Hij gaf aan deze borgstelling in onroerende goederen.

O.a. voor de laatgoederen werden aparte collecteurs aangesteld. Iedere collecteur haalde goedschiks of kwaadschiks de penningen binnen. Dan volgde overdracht hiervan aan de Landsontvanger. Deze werd benoemd door 's Lands Stenden (de Staten van het Land) of hun commissarissen. Hij moest aan hun borgstelling verstrekken. Vervolgens droeg de Landsontvanger het belastinggeld af aan de Ontvanger (Generaal) der Beden. Dit was de ontvanger van Haar Hoog Mogenden de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden. Bleef geld achter dan werkte het ambtelijk apparaat van boven naar onder: De Ontvanger der Beden kan de Landsontvanger niet aanspreken. Deze heeft voor hem geen borgstelling gedaan. Hij grijpt de Staten van het Land of hun commissarissen aan. En deze op hun beurt de Landsontvanger om diens borgtocht via de justitie aan te kunnen spreken. De Landsontvanger zoekt verhaal op de bankbestuurders eventueel hun commissarissen. En deze grijpen wederom via de justitie naar de onroerende goederen door de collecteur verbonden. (Vgl. Annales I, p. 51 e.v.)

Er was dus voor de collecteur alles aan gelegen de belastinggelden binnen te krijgen, anders werd zijn eigen huis en goed „wegens verachtterde princepenningen bij het uitgaan van de brandende kaars aan de meestbiedende verkocht”. En bij de kleine luiden was het zelden weelde, eerder gebrek aan van alles. Een collecteur mocht zich dus gelukkig prijzen als er in het dorp mensen woonden, die als Reinier Roosbaum in staat waren geld voor te schieten.

- 10) Een sille of sil is honderd kleine roeden.
- 11) Minuten Nots. Frens, anno 1716, nr. 126.
- 12) Idem, nr. 127.
- 13) Idem, nr. 135.
- 14) Niet „getransporteerde” goederen en geldeningen vielen buiten het erfrecht.
- 15) Kerkelijk Register Heerlen, nr. 206.
- 16) Idem; vgl. P. Peters: De Bestuurders van Heerlen, in 40 jaar Spoor en Mijnen, Hrl. 1936, p. 184.
- 17) Een pattacon = een rijksdaalder = vier gulden.
- 18) L.v.O. 2035, p. 94.
- 19) Idem, p. 140/6. De inhoud wordt niet naar de letter weergegeven, maar wel volgens de bedoeling.
- 20) Er waren hier destijds drie huizen met die naam aangeduid: resp. in het Moorestraatje, op de Veemarkt en op de Wegscheid.
- 21) Schinckel Steeg lag achter het huis met weide van Renerus Roosbaum (in de Geleenstraat). Vgl. Min. Nots. Pelt nr. 3, 7 jan. 1755.
- 22) Familienaam: Bulckens.
- 23) 1 oktober.
- 24) Zie noot 14.
- 25) Kerkelijk Register Heerlen nr. 206.
- 26) Tussen 1678 en 1722 vermelden de Schepentransportboeken (Gichtregisters) nog: de 76 jarige weduwe van w. Thomas Rosboom op de Benzenraderhof (1682).
Lemmen Roosebooms (1671), zoon Geurd × Cath. Ru(ij)ters (1682), schoonzoon Jan Maus (1682), woonden te Vrusschemig.
Reijner Rooseboom op de hof Molenberg (1693 — L.v.O. 2060).
Jenne Geijsen weduwe van Geurdt Roosebooms, dochter Aeeth, zoons Michiel en Lambertus; zij bezaten een huis in de Kurverstraat te Vrusschemig, destijds Valkenburgs leen in Edelmans Heufken (1695).
Reijner Roosboom × Catharina R(o)uet (1712).
Marie Roosboom bezat huis op het Busselen, aan de Zandweg (1716).
Reijner Roosboom × Marie Moonen (1717).
Erfgenamen Lambertus Roosboom bezaten huis op de Locht (1717 — Min. Frens).
Reijner Roosboom, Reijner's zoon haalde met zijn knecht klei uit de Heerler heide. De kleikuil stortte in en de knecht werd gedood (18 okt. 1719).
Thomas Roosboom × I Marie Fransen bezat huis op het Busselen (Heerlerbaan) (1721).

Hendrick Roosbaum × Marie Clood. Fam. Clood woonde aan de Schram (1722).

Tussen 1650 en 1720 werden in het overlijdensregister 22 personen ingeschreven als Roesboums, Roesboms, Roosbaums, Rosenboom, Roosbooms en Roosboom.

- 27) L.v.O. 2035, p. 284.
- 28) id. id. p. 372.
- 29) id. id. p. 383.
- 30) id. id. p. 426.
- 31) id. id. p. 436.
- 32) id. id. p. 473.
- 33) L.v.O. 2036, p. 66.

Van Heerlen naar Wassenberg

door een

historisch omstreden grensgebied

Onze excursie van 11 en 18 september die aangekondigd was als een tocht langs kastelen in het (duitse) Worm- en Roerdal had een tweeledig doel : de deelnemers in contact te brengen met drie bouwtypen van kastelen en — in een wijder verband — ze in hun oorspronkelijke functie en betekenis te plaatsen. Zij zijn n.l. gebruikt geworden als pionnen op het politieke streek-schaakbord, hetgeen intergewestelijke grensafbakening in het leven heeft geroepen, die later een rijksgrenskarakter kregen, tot heden toe. Hiermede is tevens het belang van deze excursie aangegeven.

Het is immers geen toeval, dat de grenslijn, die Wassenberg—Waldfeucht—Millen—Sittard—Gangelt—Rimburg—'s-Hertogenrade omgeeft, een van noord naar west en van west naar oost grillig lopend karakter vertoont, temeer omdat er geen duidelijke landschappelijke noch etnologische of godsdienstige verschillen zijn aan te wijzen tussen het nederlandse en duitse gebiedsdeel waardoor deze kronkelende eigenaardigheid van nature in de hand zou zijn gewerkt. Dit kan men gemakkelijk vaststellen aan de hand van een landkaart, door dr. W. Piepers gepubliceerd bij een artikel getiteld: „Der Selfkantkreis in der römischen Kaiserzeit”, verschenen in de Heimatkalender Geilenkirchen-Heinsberg 1956, 11-24. Het vondstenkaartbeeld sluit rustig aan bij dat van het huidige oostelijk zuidlimburgse gebied. De romeinse baan „von Xanten nach Heerlen” overschrijdt ongestoord tweemaal de hedendaagse rijksgrens. Ook het kaartje, dat geplaatst is bij een artikel van Heinz Deussen: „Vom Werden und Wachsen der Herrschaft Heinsberg” in „Heinsberg 700 Jahre Stadt 1255—1955” suggereert eerder, dat het gebied gelegen tussen de Maas en de Roer een landschappelijke eenheid vormt met beide rivieren als natuurlijke afsluiting. Toch wordt deze streek doorbroken door een grens.

Op een landkaartje, dat wij de deelnemers meegaven, staat uitsluitend de Selfkantkreis Geilenkirchen—Heinsberg ingetekend, zodat het beloop van de grenslijn, die wij altijd van de limburgse kant bekijken, nu scherper aan zijn keuzijde geobserveerd kan worden. Bij een objectief historisch onderzoek dient men zoveel mogelijk alle kanten te belichten. In dit kaartbeeld valt dan ook onmiddellijk de scherpe insnijding in westelijke richting op vanaf het punt waar de Roer de grens passeert. Bij Sittard volgt 'n bijna horizontale ombuiging in omgekeerde richting

om even ten zuiden van Gangelt uit te schieten naar kasteel Rimbürg in het Wormdal.

Het Heerleener land met aangrenzend gebied ligt m.a.w. duidelijk tegen een *politieke* grenslijn aan waarbij het militaire apparaat in de vorm van o.a. kastelen en de krijgskundige methodiek in de vorm van o.a. de opbouw van een fortelinie middelen zijn geweest. Dat scheidt bewust gewilde verdeling in een landschappelijke eenheid. Het is helemaal geen gril van het verleden, dat Heerlen een grensgemeente is die tot in 1962 toe de gulikse leeuw voerde in zijn gemeentewapen; dat het hertogelijk limburgse Wassenberg guliks werd en de driehoek Waldfeucht—Millen—Gangelt de intergewestelijke gezagsdragers een oorlog waard was met de uiteindelijke inschakeling van het franse leger. Evenmin was het toeval, dat het stadje 's-Hertogenrade eeuwenlang onder brabantse hoogheidsgezag stond en dat Randerade aan de Worm een vooruitgeschoven brabantse egestelling vormde. Zelfs tot in Kempen en Lommersum had Brabant lange tijd zijn gezag gevestigd. Ook Montjoie met het klooster Reichenstein, waar de laatste heer van Valkenburg begraven ligt, was lange tijd brabantse.

De loop van onze naburige grens markeert m.i. dan ook duidelijk het maximum aan het toentertijd politiek- en militair haalbare: de machtsposities zijn in ons kaartbeeld op deze wijze vastgelegd.

Twee dynastieke groeperingen stonden in de latere middeleeuwen tussen Maas, Roer en Vesdre tegen elkaar in het krijt, die deze streek in kleinere gebiedsdelen hebben versnipperd en doorsneden met intergewestelijke grensscheidende lijnen: n.l. de hertogelijke huizen van Brabant—Bourgondië—Habsburg enerzijds en de coalitie Heinsberg—Gulik—Gelder aan de andere kant. Hun bestuurszetels waren gevestigd respectievelijk te Brussel, Heinsberg en Jülich.

Waarom dit gebied in hun grijpparmen kwam te liggen berustte hoofdzakelijk op economische en gezags-motieven. Er liepen n.l. twee hoofdwegen doorheen, slagaders van het intergewestelijk handelsverkeer: van Vlaanderen—Brabant naar het Rijnland met de steden Keulen—Frankfurt. Vooreerst het oude romeinse tracé Maastricht—Valkenburg—'s-Hertogenrade, waarover H. Hardenberg uitvoerig heeft gepubliceerd. ¹⁾ De tweede landroute was de oude lotharingse weg vanuit het zuiden langs Luik—Visé—Gulpen—Aken. ²⁾ Een handelsweg van secundair belang takte te Luik af in de richting Aken over de heuvelhoogte langs Herve en Hendrikskapelle, derhalve dwars door het gebied van het hertogdom Limburg.

Bij het gezagsmotief speelde in die feodale kringen de herinnering door aan het z.g. geleiderecht, een competentie, die oorspronkelijk de hertog van Nederlotharingen had bezeten. De hertogen van Limburg kregen daarna die bevoegdheid om uiteindelijk aan de hertogen van Brabant toe te vallen. Zij noemden zich niet voor niets „hertogen van Lotharingen”, een titel die moreel overwicht gaf.

De hieruit ontstane ingewikkelde conflictssituaties, die zich vanaf de limburgse successie-oorlog, 1282—1288, tot aan de vrede van Venlo, 1543, uitstrekken, hebben evenzovele ingewikkelde tussenoplossingen aan

de hand gedaan. Het is dan ook bepaald niet mijn opzet om hier in bijzonderheden te treden. Mede uit oogpunt van overzichtelijkheid krimp ik deze materie in tot de bespreking van vijf fasen, waarbij verdragen of arbitrale uitspraken de machtsposities op dat bepaalde moment regelden.

Het eerste diplomatieke document dat hierover is geproduceerd, bestond uit de *arbitrale sententie* van de franse koning Filips IV ddo. 15 oktober 1289 te Parijs, waarbij de erfopvolging in het hertogdom Limburg zijn beslag kreeg. De *conventie van Amiens* ddo. 27 augustus 1334 regelde in tweede instantie de machtsverhoudingen in deze streek. De erfopvolging in Valkenburg, waarover in 1352 de strijd begon, loste zich in verschillende aankopen en regelingen tussen de jaren 1364—1369 op. Tegen de rechten van Walram van Valkenburg, heer van Born, deed de Landvredebond tussen Maas en Rijn een *arbitrale uitspraak van 19 juli 1365* ten gunste van Brabant. De oorlog om het bezit van de driehoekskastelen Millen—Gangelt—Waldfeucht, 1386—1399, liep op *twee regelingen* uit: één met Heinsberg te St. Omer ddo. 2 juni 1394 en één met Gulik van 23 oktober 1399. De laatste en definitieve krachtmeting begon op diplomatiek niveau te Brussel in 1538 en eindigde met de *vrede van Venlo* ddo. 7 september 1543. In drie verdragen, dat van 14 oktober 1543 te velde nabij Venlo, dat van 2 januari 1544 te Brussel en 25 mei 1544 te Speier werden tussen Karel V als hertog van Brabant en hertog Willem van Gulik-Kleef en Berg alle gezags- en oude ingewikkelde leenverhoudingen geregeld. De huidige rijksgrens werd toen in zijn wezensbeloop vastgesteld.

1e fase.

Aanvankelijk heeft vanuit het autochtone hertogelijke bestuurscentrum van Limburg aan de Vesdre, gelegen halverwege tussen Verviers en Eupen, een bezits- en politieke verbindingslijn gelopen naar het ten noordoosten van Heinsberg gelegen *Wassenberg* (1118) en *'s-Hertogenrade* (1136).

Daartussen in ontstond het bestuurskasteel Heinsberg met eigen gebied onder Gosewijn I (1080—1140) en zijn opvolgers. Zij wisten bezits- en gezagsrechten te vestigen in Gangelt en Richterich (1140), Waldfeucht (1152), Geilenkirchen (± 1170) en Millen (1273). Bovendien waren Gosewijn II (1118—circa 1169) en Dirk I (1212—1228) van Heinsberg tevens heren van het land van *Valkenburg*, de middenmoot van het huidige nederlands Zuidlimburg.

Deze Heinsbergse gezagsopbouw doorbrak duidelijk de verbindingslijn *Wassenberg—'s-Hertogenrade—Limburg*. Dat ziet u het beste, wanneer u er eens een kaart van onze streek bij haalt en genoemde plaatsen erop uitzet. Het reeds vermelde landkaartje van Heinz Deussen illustreert deze Heinsbergse aanwas in onze omgeving *in de richting van het Maasdal* bijzonder goed. Als anno 1400 Sittard met Susteren en Born door een machtige bondgenoot van Heinsberg, hertog Willem II van Gulik-Gelder, voor 70.000 rijjse gulden wordt verworven, heeft de coalitie-

partij geografisch het Maasdal bereikt en een uitbreiding van het land van Valkenburg in noordelijke richting in feite onmogelijk gemaakt. ³⁾ De vorming van een Nedermaas-Roer-territorium leek niet tot de onmogelijkheden te behoren met Heinsberg-Gulik als uitstralingspunt. Maar er kwam een geduchte spelbreker opdagen, die de vlaamse en brabantse handelskaravanes in bescherming meende te moeten nemen. Toch een reëel en voor de hand liggend motief om zich te mengen in het contrôle-systeem van de openbare weg-beveiliging tussen Maas en Rijn.

Het is de lezer reeds duidelijk, welke spelbreker hier bedoeld wordt n.l. de hertogen van Brabant, die uiteraard hiermee de belangen dienden van de opkomende steden in hun gewest. Bracht de handel niet de welvaart binnen hun muren en versteviging van hun financiële positie? Brabant was met zijn invloedssfeer nog niet veel verder gevorderd dan te Maas-tricht, 1204 en daarna te Daelhem, even ten zuidoosten van Visé en in Heerlen, 1244. Ook bezaten de hertogen van Brabant twee huizen te Keulen, waarvan het ene genoemd werd „la maison du duc”. ⁴⁾ Hun aandacht voor het „land van over de Maas” is sinds de 12e eeuw als punt nr 1 geplaatst op hun politieke agenda. Het dreef ze ertoe zich in 1282 met de erfopvolging in Limburg te gaan bemoeien en er zijn leden van de ridderschap en het financieel vermogen van het land in te steken. ⁵⁾

De regionale heren van die dagen moeten hertog Jan I van Brabant als een brutale indringer ervaren hebben. Maar hij was gekomen, had overwonnen en is er gebleven. Tot op heden maakt het noordoostelijk deel van de provincie Luik, dat nagenoeg samenvalt met het gebied van het voormalig hertogdom Limburg, deel uit van België. ⁶⁾

Het charter van 15 oktober 1289 dat de limburgse successie-oorlog regelde, hield in, dat de brabantse hertogen in de rechten traden van die van Limburg. Met de titel van „hertog van Limburg” kregen zij het gezag over het kasteel en het stadje Limburg; voorts de stadjes Hendrikskapelle, Herve en Eupen, alle gelegen in Limburg; Sprimont, ten zuiden van Luik; 's-Hertogenrade met o.a. Kerkrade en de abdij van Klooster-rade; Wassenberg, ten noordoosten van Heinsberg en Kerpen (\pm 20 km. ten noorden van Euskirchen). De keizerlijke bevestiging is gedateerd van het jaar 1292.

2e fase.

Het meeste hartzeer zat bij de Valkenburgse heren, die de brabantse indringer maar moeilijk konden verteren. Een fikse oorlog brak ongeveer dertig jaar later uit. Hertog Jan III van Brabant, die voor zijn grootvader in het gevecht niet onderdeed, veroverde o.a. het fort van Heerlen en het stadje Sittard anno 1318. Alhoewel hij in een daarop volgend perkamenten stuk zijn bedoeling duidelijk maakte met de zinsnede, dat hij Sittard ten eeuwigen dage aan zijn bezittingen zou toevoegen en hij in 1329 de lastige Valkenburgse heer uit zijn kasteel verdreef, bleek ditmaal de diplomatie van de tegenstanders het te halen op zijn machts-

overwicht. Het verdrag van Amiens van 27 augustus 1334 legde Brabant de verplichting op Valkenburg weer in zijn oude rechten te herstellen, waarmee tevens Sittard verloren ging. Belangrijk voor onze historische grens was de bepaling, dat de hertog van Brabant en de heer van Heinsberg over en weer acht van hun vazallen zullen benoemen, woonachtig in de buurt van 's-Hertogenrade. Deze zullen een soort *grenscommissie* vormen, want zij kregen als opdracht de respectievelijke grenzen na te gaan tussen de heerlijkheid van 's-Hertogenrade en die van Heinsberg. ⁷⁾

3e fase.

Het successie-conflict, dat ontstond t.g.v. het uitsterven in de rechte mannelijke lijn van het *Valkenburgse* huis (1352—1365), heeft zich eerder afgespeeld op het niveau van loven en bieden, van koop en verkoop van rechten, al is wapengekletter een noodzakelijk begeleidingsverschijnsel geweest. Uit deze bijzonder ingewikkelde affaire vermeld ik de opdringende invloed van de hertogen van Gulik. Op 25 december 1357 werd Willem van Gulik door de keizer beleend met Valkenburg. De gulikse hertog kreeg zelfs te Heerlen rechten (1355—1369), waarna één van de erfdochteren van Valkenburg bij akte van 11 maart 1369 die rechten aan de hertogin van Brabant verkocht. Merkwaardigerwijze zegelde op 30 september en 1 oktober 1368 Robert van Namen, maarschalk in het leger van Wenceslas, die echtgenoot van hertogin Johanna van Brabant was, te Heerlen twaalf charters.

Een taai rechtsvorderaar bleek Walram van Valkenburg, heer van Born, te zijn, die van geen wijken wilde weten. Uiteindelijk werd dit geschil voorgelegd aan de Landvredebond tussen Maas en Rijn, die op 19 juli 1365 bepaalde, dat Walram de hertog(in) van Brabant in het rustige bezit van Valkenburg zou laten. ⁸⁾

4e fase.

Bijzonder hevig en langdurig kwamen de bij traditie strijdende partijen tegenover elkaar te staan rond het bezit der driehoekskastelen Millen—Gangelt—Waldfeucht. De coalitie Heinsberg—Gulik—Gelder heeft tussen de jaren 1385—1396 met wisselende kansen zware druk uitgeoefend op de westerse bondgenoten Brabant—Bourgondië—franse Kroon. In het eerste kwart der 15e eeuw heeft deze affaire zelfs op keizerlijk niveau gespeeld. De start hiertoe gaf de akte van 25 maart 1378, gepasseerd te Gangelt, waarbij graaf Frederik van Meurs aan de kort geleden uit gulikse gevangenschap terugkeerde Wenceslas van Brabant, de drie genoemde strategisch belangrijke kastelen en plaatsen overdeed. De twee stadstorens van Gangelt stammen uit deze brabantse tijd. Bij de ratificatie van de aankoop van dit driehoeksgebied, die 10 maart 1385 te Brussel plaats vond, waren leden van de schepencolleges van Beek, Geleen, Geulle, Heerlen, Oirsbeek, Brunssum, Houthem, Oud-Valkenburg en Klimmen aanwezig. ⁹⁾ Op de hierop volgende uitdagingsbrieven van de onstuimige jeugdige Willem van Gelder,

zoon van hertog Willem van Gulik, gericht aan hertogin Johanna van Brabant en aan haar aangetrouwde neef de bourgondiër Filips de Stoute, graaf van Vlaanderen, kwam als antwoord een frans expeditieleger tot aan de grenzen van Gulik. Filips de Stoute, zoon van de franse koning, had de franse Kroon hierover financieel en militair weten te interesseren. Begin september sloeg deze zwaar bewapende karavaan zijn tenten op in de buurt van Gangelt—Schinveld. De ravitaillering geschiedde vanuit Maastricht, waar de levensmiddelen en de bourgondische wijnen over de Maas werden aangevoerd en vervolgens over de weg richting Valkenburg—Heerlen naar het legerkamp getransporteerd. Alhoewel de fransen niet uitblonken door strijdvaardigheid koos Willem van Gelder de wijste partij met deze overmacht. Bij het Accoord van Korrenzig van 12 oktober 1387 onderwierp Willem van Gelder zich.¹⁰⁾ Filips de Stoute kon zijn tante, hertogin Johanna, erop wijzen, dat hij Brabant en haar Overmaasse gebiedsdelen in eerste instantie behoed had voor een dreigende gelderse inval.

Ik zeg: in eerste instantie. Want de opzet van de tegenpartij was duidelijk. Bij een erfelijk belaste aanvalshouding werden de nu verzwakte positie der hertogin-weduwe en de precaire toestand der schatkist benut om met een niet aflatende drift de brabantse coalitie zo mogelijk tot de Maasvallei terug te dringen. Elke methode kon hiervoor dienstig zijn. Met dit standpunt kan men dan alle kanten uit. Zo maakte zich Gulik met machtsgekweld meester van het strategisch belangrijk gelegen kasteel en landje van Schoonvorst, dat aan het hertogdom Limburg grensde. 30 September 1396 werd een fatale datum voor Reinoud van Schoonvorst: de officiële kapitulatiedag en het definitief verlies van zijn kasteel en gebied. Voor Gulik betekende het gebiedsuitbreiding even ten zuiden van de rijksstad Aken.¹¹⁾

Schoonvorst koos nu duidelijk de pro-brabants-bourgondische partij. Bovendien wist hij de stedelijke gilden van Luik voor zijn opzet te winnen. Hiervoor liet hij zich inschrijven bij het slagersgilde — een treffende symboliek! Bij gelegenheid van het sint Jansfeest te 's-Hertogenbosch werd een dienaar van de brabantse hertogin gedood door een geldersman, Wauter van Overrijn. Het Bossche schepencollege veroordeelde laatstgenoemde tot de doodstraf, met als gevolg nieuwe oorlogshandelingen tussen Brabant en Gelder. Reinoud van Schoonvorst zag zijn kans schoon. Hij wist een militaire samenwerking tot stand te brengen tussen het brabantse leger en de Luikse weerbare gilden. 18 September 1396 rukten de Luikenaren op naar *Echt* in Opper-Gelder, dat zij verwoestten. Op de terugtocht werd hun evenwel grote schade toegebracht in de buurt van Meerssen. Voor 1397 stond een gecombineerde veldtocht op het program, waarbij Reinoud van Schoonvorst de Luikse legerafdeling zou commanderen. Vanuit Maastricht, het punt van samenkomst, rukte men 21 juni 1397 op naar Nieuwstad, dat gebrandschat werd. Daarna volgde de verwoesting van Linnich aan de Roer in hartje Gulik en van Aldenhoven. Men kan zich voorstellen hoe onze Reinoud naar hartelust in het gebied van zijn aartsvijand het oorlogsrecht heeft toegepast.

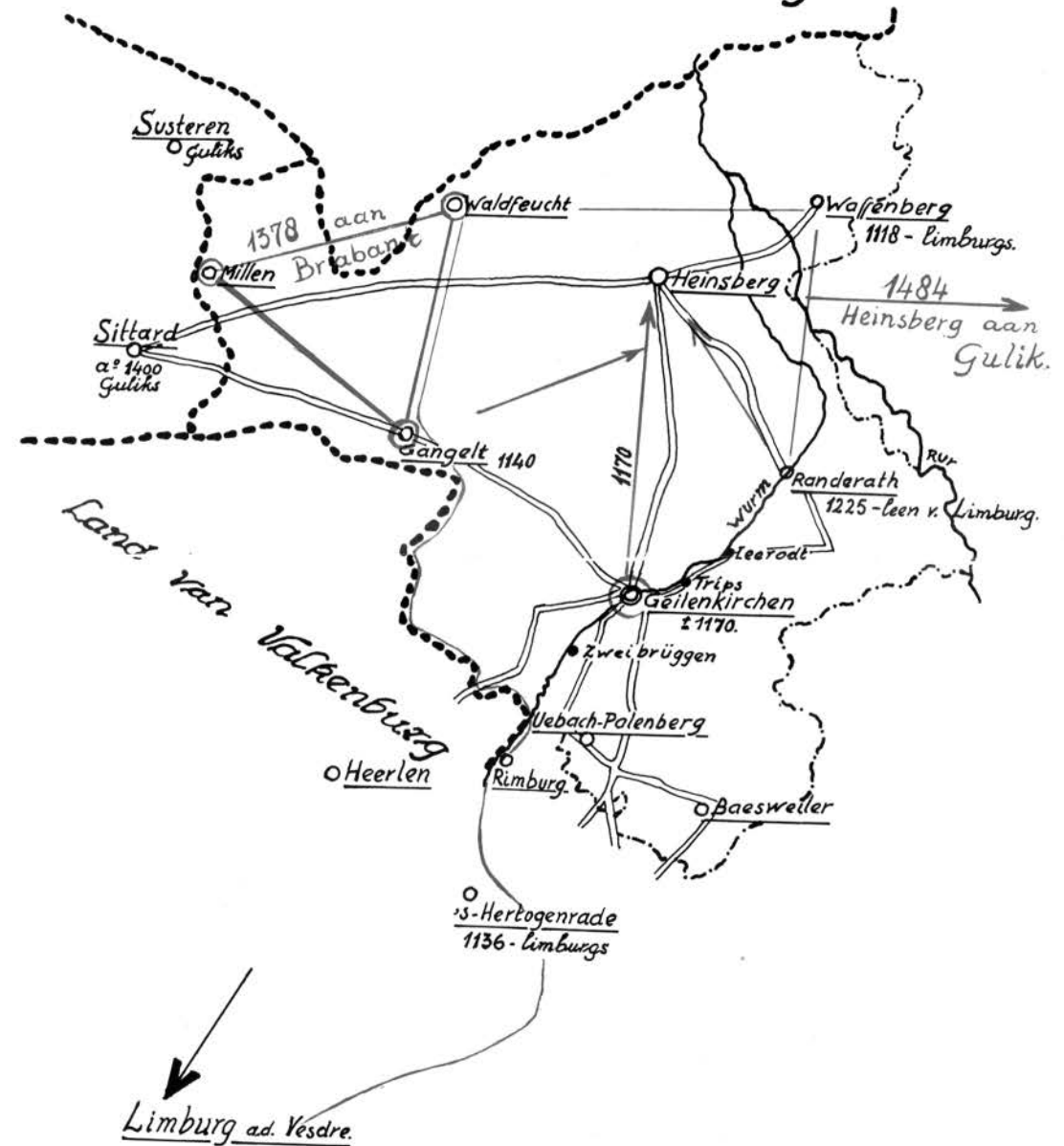
FORTENLINIE IN OVERMAAS.

Dit aanhoudend bedreigde grensgebied, waarbij vooral de noord- en noordoostelijke grensstrook van het land van Valkenburg de operationele plundertochten van de vijand moest opvangen, behoefde naar het inzicht van de Staten van Brabant en van Filips de Stoute een meer afdoende beveiliging. Daarom hield de Bourgondiër een *fortenlinie* op uit in deze kwetsbare streek gelegen kastelen, waarvan het Heerlens fort deel ging uitmaken. De bestaande toren der sint Pancratiuskerk stamt uit die jaren van rond 1390.¹²⁾ Twee inspectiereizen langs de kastelen in Limburg, Daelhem en Rode ondernamen de hoge vertegenwoordigers van Filips de Stoute Poucques en Foulon tussen 27 september en 19 november 1393. Een andere inspectietocht vanaf 20 november tot in december wordt gesignaleerd in de omgeving van Valkenburg—Heerlen.¹³⁾ Anno 1394 raadde hertogin Johanna de bevolking aan zich met have en goed veilig te stellen binnen de muren der forten, die hiertoe zijn opengesteld.¹⁴⁾ Restanten van dit later zo genaamde recht van refugie zijn in de Pancratius te Heerlen overgebleven in de vorm van kamertjes boven het plafond der kerk. De gemeente verhuurde ze. Uit het brabantse bezit der driehoekskastelen was een semie-parmanente oorlogstoestand gegroeid. Hertogin Johanna noch de Staten van Brabant waren tegen deze situatie opgewassen, ook al probeerden de vertegenwoordigers der Stenden hun landsvrouwe „tot haeren commere ende last” door middel van bedehffingen tegemoet te komen.¹⁵⁾ Frans en vlaams kapitaal en het bourgondisch doorzettings- en politiek talent namen in deze voor Brabant welhaast verloren zaak het overwicht. In de figuur van Filips de Stoute is een halt toegeroepen aan de felle druk van de coalitiegroep, die uit het dieptepunt der brabantse dynastie, prestige en financieel bankroet een duidelijke militaire winst beoogde te halen.

FILIPS DE STOUTE, NIEUWE GEZAGSDRAGER IN LIMBURG—OVERMAAS.

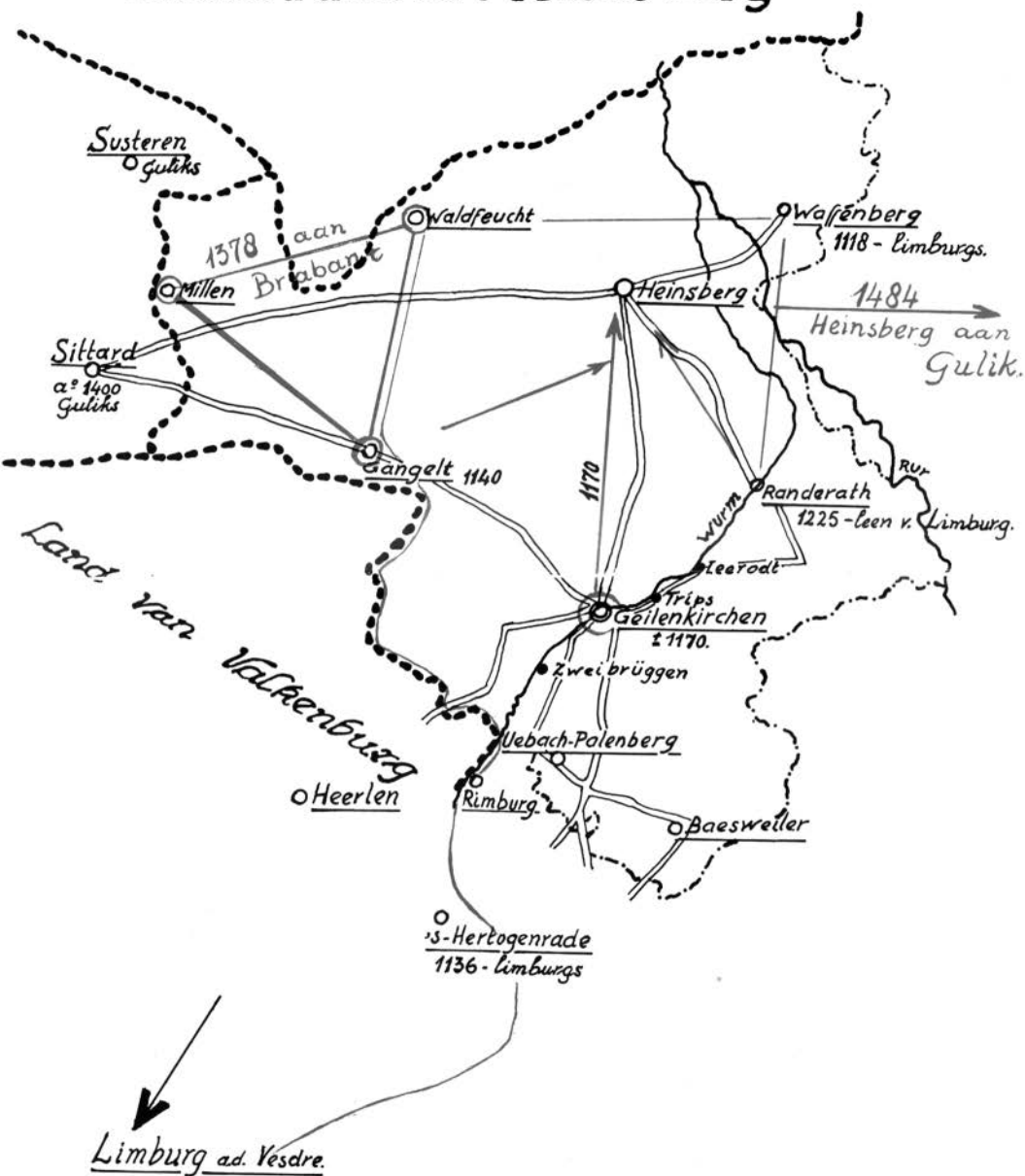
Hertogin Johanna heeft het hopeloze van deze situatie tijdig ingezien en in het *bestuurlijk* vlak ingrijpende maatregelen getroffen. 19 Juni 1396 betekent dan ook in onze streekgeschiedenis een keerpunt. Op die datum droeg zij haar hoogheidsrechten over aan Filips de Stoute van het hertogdom Limburg, de kastelen, steden en landen van 's-Hertogenrade, Daelhem, Sprimont, Kerpen, Valkenburg met Heerlen, Wassenberg, Millen, Gangelt-Waldfeucht alsmede de verheffingen, de eden en andere rechten: „... ad majorem tuitionem eorundem necnon patrie nostre brabantine circumvente, cujus ille ducatus Lymburge et alia castra predicta sunt recte claves...” : tot betere verdediging van genoemde gebiedsdelen alsmede van ons vaderland Brabant, waarvan dit hertogdom Limburg en de andere vorengenoemde kastelen *echte sleutels* zijn...!¹⁶⁾ Is het te verwonderen dat Filips de Stoute één van zijn zonen, hertog Antoon, door de brabantse hertogin erkend wist te zien als de nieuwe landsheer in

Selfkantkreis Geilenkirchen-Heinsberg

In grote lijnen overgenomen van het kaartje op de binnenzijde van het titelblad van de „Heimatkalender des Selfkantkreises GEILENKIRCHEN-HEINSBERG”.

Selfkantkreis Geilenkirchen-Heinsberg

In grote lijnen overgenomen van het kaartje op de binnenzijde van het titelblad van de „Heimatkalender des Selfkantkreises GEILENKIRCHEN-HEINSBERG“.

Limburg—Overmaas? Dit geschiedde bij charter van 2 september 1404 te Brussel. ¹⁷⁾ Bij charter van 8 januari 1406 benoemde hertog Antoon Gosewijn van Ailsdorp tot schout van Heerlen. ¹⁸⁾

De coalitiegroep heeft in het zand moeten bijten. Filips de Stoute heeft zich in eerste instantie verstaan met de jonge strijdlustige Johan van Heinsberg met wie hij twee verzoeningsacten afsloot. Lückcrath stelt in zijn geciteerde studie, dat Heinsberg in 1393 een grensgeschil van zijn land met dat van Valkenburg wenste uit te vechten. De vrede werd op 16 april 1393 te Boulogne gesloten. Nog in ditzelfde jaar begon Heinsberg koeien en andere beesten te stelen in de landjes van Valkenburg en Rode. 21 September 1393 volgde de oorlogsverklaring onder voorwendsel, dat zijn land grote schade had geleden toen de franse troepen in 1388 hier te velde lagen. Het is wel zeker dat de hertog van Gulik de militaire activiteiten van zijn jeugdige nabuur en bondgenoot met de nodige aansporing heeft gevolgd.

Om de eigendommen en goederen der bewoners in onze grensstreek beter te beveiligen werd te *Heerlen* een garnizoen gelegd waartoe de hertogelijke Raad van Limburg besloot. ¹⁹⁾ Het ging hier over de inlegering van 300 gewapende ruiters op de data 17—19 oktober 1393. Onder zware militaire bescherming hadden vervolgens te Heerlen op 31 oktober en 10 nov. 1393 bijeenkomsten plaats in tegenwoordigheid van de reeds twee genoemde hoge vertegenwoordigers van Filips de Stoute. Hiervoor waren op 31 oktober 90 gewapende ruiters en op 20 november 125 dito ruiters aanwezig. Aan die wilde Heinsbergse strooptochten kwam een einde bij vredesovereenkomst van 2 juni 1394 gesloten te St. Omer. ²⁰⁾ De fameuze driehoekskastelen bleven stevig in de bourgondisch-overmaasse strategie opgenomen.

Filips de Stoute organiseerde hierna een feest voor Heinsberg te Hesdin (Noordfr.) en — als klap op de vuurpijl — liet Heinsberg zich in 1395 benoemen tot een soort militair intendant „pour garder et deffendre les pais de monseigneur de Bourgoigne entre les rivieres de la Meuse et du Rin”! ²¹⁾ Zijn taak bestond in de controle op de weg Maastricht—Valkenburg—Heerlen—’s-Hertogenrade en de onderdrukking van plundertochten; signalering aan de limburgse functionarissen van elke vijandelijke activiteit. Het was hem verboden zich te mengen in het bevelhebberschap over de forten. ²²⁾ In 1401—1402 staat hij bij de hertogelijke Rekenkamer te Brussel genoteerd als de „gardiens des pais de monseigneur oultre meuse commis ad ce et ycellui pais a deffendre et les chemins diceulx et habitans de pilleries arsins et de toutes forches et guerre indeues. . . .” ²³⁾

Met Gulik, dat zonder de steun van Heinsberg de strijd voort moest zetten, sloot Filips de Stoute drie jaren later vrede, 23 oktober 1399. ²⁴⁾ In het naburige *Alsldorf* is op 1 juni 1395 geconfedereerd over een ontwerp tekst van een vriendschaps- en wederzijdse defensieve alliantie. Hierbij traden als onderhandelaars op van bourgondische zijde Jean d’Immersele, gouverneur van Limburg en namens Willem II van Gulik Werner van Werdenauwe, seneschalk van Gulik. ²⁵⁾

De vrede werd spoedig verstoord door Gulik. Hertog Willem zocht „à

tort et seuz cause” ruzie, zodat 18 en 19 januari 1403 maatregelen moesten worden getroffen voor de beveiliging van Limburg annex Overmaas. ²⁶⁾ Het land werd weer in staat van oorlog gebracht. Einde april 1406 waren op het Heerlens fort 13 gewapende manschappen onder commando van ridder Claus, burchtheer van Millen. ²⁷⁾ 12 Augustus 1406 bevonden zich te Heerlen 45 „lances” gewapende manschappen met de kapiteins Godert du Jardin, Dreis de Merode, de ridders Gerart van Elsloe, Jehan van Louvenberch, Jehan van Ruschenberch, Darnel van Molenarken en Gerart du Jardin. ²⁸⁾ In ditzelfde jaar gaf hertog Antoon opdracht aan twee hoge functionarissen „... aller de par nous visiter toutes noz dictes fortrenches et bien considerer les edifices et refections necessaires et aussi ce qui y fault des enghiens et artelleries pour les tenir et garder en bon et seur estat et pour le nous rapporter clerement par escrit.” ²⁹⁾ Het register der brabantse Rekenkamer nr. 2440 vermeldt onder „despence extraordinaire” talrijke uitgaven in verband met de verdediging van Overmaas gedaan aan verschillende heren, die van de nieuwe hertog Antoon kastelen in leen hadden annis 1406—07. Het kasteel van Gangelt stond in de jaren 1405—06 onder het bevel van Winant van Sleyden „qui a este retenuz de madame la duchesse de Bourgoigne pour la garde de la forteresse de Gangle”. ³⁰⁾

De driehoekskastelen Millen—Gangelt—Waldfeucht hebben indirect een lange politieke nasleep veroorzaakt met gedurfde verdelingsprojecten van onze streek. Er groeide een zogenaamde *keizerlijke coalitie* uit, waarin Jan van Heinsberg, graaf Frederik van Meurs en zijn broer de aartsbisschop van Keulen een hoofdrol hadden. Toen Jan IV zijn te Azincourt gesneuvelde vader Antoon op te jeugdige leeftijd als hertog van Brabant—Limburg moest opvolgen, leken de kansen bijzonder gunstig. Hertog Jan geraakte onder de invloedssfeer van Jan van Heinsberg, die sinds zijn uittreden uit de gulikse coalitie ten behoeve van Brabant belast was geweest met een politionele taak in Overmaas. Tussen 1416—1419 ging Jan IV over tot verpanding van Valkenburg, Kerpen, 's-Hertogenrade; van Millen—Gangelt en Waldfeucht; van Daelhem. Zelfs gaf hij anno 1420 het hertogdom Limburg in leen aan Robert van Virnenburg. Aan de aartsbisschop van Keulen droeg hij voor de duur van tien jaar de taak over van toezicht en bescherming van al zijn bezittingen tussen Maas en Rijn. ³¹⁾ Het leek een afschuwelijk verraad en liquidatie van wat zijn voorvaderen en die van het autochtone brabantse huis van geslacht op geslacht met zoveel inzet van eigen persoon en inbreng der brabantse Staten in Overmaas hadden opgebouwd.

Het lag dan ook voor de hand, dat de Staten van Brabant in openlijk conflict kwamen met hun onervaren en slecht geadviseerde landsheer en hem in feite in zijn gezagsuitoefening niet meer wilden erkennen. Jan IV probeerde nog met hulp van de rijnländse en óók overmaasse ridderschap zijn residentie Brussel te veroveren, waarbij Jan van Heinsberg één der topfiguren was.

De inbezitname van Brussel is mislukt. Heinsberg geraakte te Brussel in gevangenschap. Het bijzonder hoog gespeelde spel stuitte af op de onverzettelijke brabantse weerbaarheid. De keizer had anders een zeer onaan-

gename verrassing in portefeuille. Hij poogde de brabant-bourgondische erflanden te verdelen onder Engeland, Frankrijk en hem zelf: Brabant-Limburg had de keizer voor zich gereserveerd.³²⁾

Onder beperkende bepalingen werd Heinsberg in vrijheid gesteld. In 1422 onderhandelde hij met Brabant over zijn *volledige* invrijheidsstelling waarbij hij zijn leenbrieven over Millen—Gangelt—Waldfeucht wilde teruggeven. In deze zaak is toen een tussenoplossing gevonden doordat Heinsberg de driehoekskastelen aan zijn jongste zoon Jan, electbisschop van Luik, in leen mocht geven. Uit een charter van 10 okt. 1445 blijkt, dat Filips de Goede de elect Jan bevestigt in dit leenbezit.³³⁾

In 1499 heeft Gulik hieruit het Ambt Millen gevormd, nadat het de helft ervan had ingeruild tegen Diest en Sichem, waarvan Engelbert van Nassau de andere helft bezat. Karel V zal in 1543—44 een definitieve regeling in deze zaak treffen.

5e fase.

Het grensgebied Heinsberg—Sittard—Gangelt—Heerlen kwam in 1542—1543 opnieuw binnen de militaire activiteiten van Brabant contra Gulik te liggen n.a.v. de aanspraken, die Gulik op het hertogdom Gelder maakte. Gulik presenteerde zich in zijn nieuwe territoriale grootheid en met een onder de reformatorische duitse vorsten ingebouwde invloedssfeer. Nadat dit hertogelijk huis het Heinsbergse patrimonium aan zijn gebied op vredige wijze had kunnen toevoegen door een huwelijksverbintenis (1484) en voorts ook nog Kleef en Berg had verworven, stelde hertog Jan in 1538 zijn rechtmatige aanspraken op het hertogdom Gelder t.b.v. zijn zoon. Men moet dit complex van territoria eigenlijk op een landkaart ingetekend zien staan om tot het inzicht te komen, dat zich hier een Nederrijns-westfaalse staat aan het vormen was. „Die burgundischen Habsburger, vor allem Karel V, konnte das Aufkommen eines solchen Staates einfach nicht dulden” zegt prof. W. Jappe Alberts terecht.³⁴⁾ H. Aubin en J. Niessen geven in hun „Geschichtlicher Handatlas der Rheinprovinz”³⁵⁾ van deze politieke constellatie een uitstekend kaartbeeld bij hun „Uebersicht über die Territorien im Niederrheingebiet am Ende des 13. Jahrhunderts (nr 21)”.

We kunnen nu ook vermoeden, wie de geduchte tegenstrever van de hertog van Gulik was n.l. de bekende figuur Karel V, geboren te Gent 1500, o.a. hertog van Brabant en Limburg, keizer van het H. Roomse rijk. Als keizer had Gulik—Gelder Karel V nodig voor de toestemming van de beleningsakte; als hertog van Brabant volharde Karel V in de traditionele brabant-bourgondisch-habsburgse politiek, die sinds hun voorvader Karel de Stoute (1469—1477) de aanhechting van Gelder bij de andere gewesten der Nederlanden beoogde.

Het conflict ontstond op een vergadering van de Staten van Gelder te Nijmegen, 27 januari 1538, waarbij besloten werd, dat na de dood van het kinderloos gebleven huwelijk van Karel van Gelder de zoon van hertog Jan van Gulik-Berg en Kleef in Gelder zou opvolgen. Kort daarna overleden zowel de gelderse als de gulikse hertog en zoon Willem zag

zich nu geplaatst tegenover Karel V om zijn aanspraken op Gelder te doen handhaven. Herhaaldelijk hadden op diplomatiek niveau tevergeefs besprekingen plaats aan het hof van Maria, koningin-weduwe van Hongarije, zuster van Karel V en landvoogdes der Nederlanden te Brussel. Juli 1539 riep de jonge hertog Willem de Staten van Gelder te Arnhem bijeen, die hem hun trouw toezegden.³⁶⁾

Nu overleg en beraad op het bekende dode punt uitliepen, werden over en weer coalities opgebouwd en troepen geworven.

In opdracht van de landvoogdes der Nederlanden trok prins René van Oranje met nederlandse troepen het hierop niet voorbereide hertogdom Gulik binnen. Achtereenvolgens gaven zich Düren, 8 okt. 1542, Jülich, 12 oktober, Sittard, Susteren en Heinsberg over. Kleinere plaatsen zoals Bergheim en Randerath werden in brand gestoken en hun muren neergehaald. Dit was dan het antwoord op de strooptocht, die de gelderse legeroverste Martin van Rossem op 9 juli 1542 in de buurt van 's-Hertogenbosch begonnen was en die langs Antwerpen, Leuven en Henegouwen zonder resultaat in Luxemburg eindigde.

Te Maastricht werden onderhandelingen geopend over een wapenstilstand, die van 1 november 1542 — 28 februari 1543 van kracht zou zijn. De landvoogdes Maria zou bevel geven tot terugtrekking van de brabantse troepen uit Gulik met ingang van 31 oktober. De gulikse partij ging met dit voorstel akkoord.

Op de terugtocht van de brabantse legereenheden door het land van Valkenburg constateerde men duidelijk vijandelijk vuur zodat de brabantse troepen opnieuw hun gulikse stellingen gingen innemen. Vooral Heinsberg kreeg een grote brabantse bezetting. Düren moest Brabant de derde dag na Kerstmis prijsgeven.

Toen in het voorjaar van 1543 de bezetting in Heinsberg een ernstig tekort aan levensmiddelen kreeg, kwam de hertog van Aerschot de Croy met troepen de Maas over en doorbrak de omsingeling van Heinsberg. Op 21 maart werden de levensmiddelen met karrevrachten binnen de muren gebracht.

. SLAG IN DE KEMPENKOUL BIJ SITTARD 24 maart 1543.³⁷⁾

Met niet te miskennen overmoed trok nu deze troepenmacht naar *Sittard* om die stad te ontzetten. Het was zaterdag vóór Pasen, bijzonder slecht weer met de slagregens in het gezicht van de brabanters. Een troepenmacht van de gulikse bondgenoot uit Kleef wist mede met behulp van de *Sittardse* burgercompagnieën de brabantse partij op een vernietigende nederlaag te trakteren. De brabantse bezetting te Susteren trok zich achter de veilige muren van Heinsberg terug.

Het combinatieleger Gulik-Kleef, dat een rijke buit zowel aan oorlogsmaterieel als aan particulier bezit had binnengehaald, werd nu van zijn kant overmoedig en besloot tot verovering van brabantse versterkte plaatsen.

Zij rukten op naar *Heerlen*, dat inmiddels zijn fort rondom de St. Pancratiuskerk versterkt had. Hierover is een ooggetuigenverslag bewaard gebleven, samengesteld door een wethouder van Heerlen gedurende de jaren 1574—1601, met name Peter Vijgen.³⁸⁾ Ik citeer hieruit woordelijk:

„...Ierstlyck segt Peter Vygen wael te weten das dye Gelgerse veet tegen onsen genedychen keyser Karolus quintus begoennen hefft int jaer 1542 ende geynt ynt jaer 1543 ende dero tzyt yst ut brabant gardesuyn thot Herloe gelach soe voetvolck och somtyts ruyttervolck.

Dye wylcke vuerschr. synt belettert duerch dem Scholtis ende gerycht op jeder menlych, dae hyn dye not dero tzyt voerdert, sonder innyche ynreet van innychen perschoenen.

Ist ouch yn dem vuerschr. thyt gebuert dat men dye vest van Herlen sterckden, datmen ut dem abdyssenbusch halden eyne groete mennycht van holt oem daemyt steckaten te maecken, sampt her by vyl deverse wyden oem scanskoerffen ende ander schyns te maecken, sampt gansse wyden ende ryssen yn gevoert te gebruycken in dye wallen wye alles gescheyt; her van hefft der scholtys sampt gerycht ende gerychscryver geordinert ende gebelettert pert ende waegens ynde banck Herloe sulchs te doen dye halfflyu van dem lennen soe wael als van dem laeten, sonder innyche wederreet van jemanden.

Ist opt selfs voelgt wyders als dye Gulgerse Herlen hadden beleggert, soe yst duerch dem Scholtis ende gerycht yn gevoerdert karren myt dem perden oen erdt aen dye wallen by te fueren soe wael leenpert als laetpert ende dat tzum waer tzeychen das Nellis Hanraets pert waert op dem kerchoef voer dem wael myt eynen graeffen (granaat?) stuyck gescoisen, de wylcke woenden op Swaertsenbyrchs leen ynt Koenysbent (= Koningsbeemd).

Then leste als dat brabantse legger toych voer Syttert yst gebuyrt, dat sy van Herloe haeven moeten utstellen pyckeners ende waegens; yst geschyt dat beletten ende utstellen duerch Schoeltys ende gerycht duerch dye gansse banck soe wal op dye lennen als dye laeten sonder innych wederreet van jemanden.”

Th. J. Lacomblet geeft in zijn „Archiv für die Geschichte des Niederrheins”,³⁹⁾ in een latijnse tekst het bericht van het feit van de belegering van het Heerlens fort, geplaatst in het krijgsverloop van die bewogen dagen. Vanwege het voor onze eigen streek uitzonderlijk belang volgt hier in vertaling het relaas.⁴⁰⁾

„...De brabanters trekken met een ontzaglijk groot leger uit bijna de gehele adel, de Maas over en voeren tegen de nacht van zondag 21 maart op zeer veel beladen wagens voor het grootste deel een overvloed aan levensmiddelen en voor het overige de voor het voeren van de oorlog noodzakelijke dingen de stad binnen.

Als de troepen van de heer van Cleef dit bemerken, snellen zij met veel animo dadelijk naar de brabanters, die zich niet ver van Sittard be-

vinden, dat de troepen van de keizer schenen te willen heroveren, en als zich de wonderlijk gunstige gelegenheid voordoet, dat winden en regens en hagelbuien de vijanden onverwachts overvallen, aarzelen de weinigen in aantal niet, met die in grote getale te strijden.

Zo grijpt een afgrijselijke strijd plaats op de dag vóór Pasen en aan beide kanten sneuvelen niet weinigen in een gedurende geruime tijd onbeslist gevecht tussen de ruiters, totdat door het vellen en op de vlucht drijven van het voetvolk van de brabanters, de troepen van hertog Wilhelm overwinnen.

Een schitterende buit van onzegbaar grote waarde is daar behaald: 27 grote belegeringswerktuigen en meer dan het noodzakelijke oorlogstuig, zoveel goud en zilver als genoeg zou kunnen blijken te zijn voor een overwinning van het gehele leger. En zij schenen niet opgetrokken te zijn om Heinsberg alleen maar voedsel te geven, maar het in zijn geheel als een of ander gebied te veroveren.

Toen de soldaten, die Susteren bezet hielden, dit hoorden, verlieten zij, door vrees voor de vijand in verwarring gebracht, hun plaats en begaven zij zich naar Heinsberg.

Die van Cleef, trots op deze overwinning, dringen binnen, het limburgse gezag vernietigend, slegen ijverig buit in de wacht, *trekken naar het dorp Heerl* en belegeren daar het uitstekend versterkte comiterium, waarheen de inwoners zijn samengevlucht; maar doordat dezen onverdrotten strijden, worden zij gedwongen, daar hun zaak bedorven is, niet zonder schade de wijk te nemen.

Tegen oogsttijd, wanneer de soldaten uit Heinsberg in veelvuldige uitvallen aan de naburige dorpen ondraaglijke schade toebrengen, wordt de stad door die van Cleef in een regelmatige belegering omsingeld en worden de muren, nadat de belegeringswerktuigen erheen gevoerd zijn, met krachtige slagen geveld; die in de stad echter waren totaal niet verschrikt, herstellen de neergeworpen stadsmuur door een wal op te richten en bieden flink weerstand, geleid door een vaste hoop op hun bevrijding, die echter naargelang de tijd verstreek, verflauwde.

De brabanters trekken intussen, na een talrijk leger verzameld te hebben, de 8e dag van de belegering weer de Maas over, en langzaam naderend, hitsen zij ondertussen de door de bezetting overvallen vijand op, nu eens door op te rukken, dan weer door te wijken, totdat hij, het kamp en het beleg in de steek latende, in het open veld komt.

Terwijl nu de legers aan beide kanten niet ver van Gangelt zich opstellen, en elkaar in lichte vechtpartijen van de lichtgewapenden veelvuldig tot weerstand prikkelen, trekken de brabantse wagens, beladen met graan, levensmiddelen en andere noodzakelijke dingen, langs verschillende wegen Heinsberg binnen”.

TROEPENCONCENTRATIE TE HEERLEN 21 juni 1543.

Van het momentele gemis aan goede militaire leiding bij haar tegenstander profiteerde onze Landvoogdes. Het Staatsarchief te Düsseldorf bewaart over de niet doorgegangene slag rond Heinsberg van 21 juni 1543 nauwkeurige

berichten.⁴¹⁾ Op dinsdag 19 juni van dat jaar verzamelde zich een leger van 4.000 ruiters en 20.000 man voetvolk te *Heerlen* om vanuit deze plaats naar Heinsberg op te rukken. Onderweg werd Gangelt, halverwege gelegen tussen Heerlen—Heinsberg, gebrandschat. Tot een eigenlijk gevecht is het bij Heinsberg achteraf niet gekomen, terwijl de Gulikers anderzijds Heinsberg in de handen van Brabant hebben moeten achterlaten. 's-Vrijdags in diezelfde week lag het brabantse leger vóór de muren van Sittard, dat evenwel met zijn geschut een zó duidelijk antwoord gaf, dat men tot de aftocht besloot.

Gulik liet het hierbij niet zitten en deed nu onder de bekwame leiding van Maarten van Rossem een inval in een heel andere streek der nederlandsche gewesten. 4 Juli werd Amersfoort veroverd, daarna trok men naar Helmond en Eindhoven. Tegelijkertijd werd het platteland van het hertogdom Limburg, Daelhem en Valkenburg ongenadig gebrandschat.

Na al deze „stoutmoedigheden” van de hiervoor verantwoordelijke jonge hertog van Gulik besloot Karel V korte metten te maken en hem zijnerzijds een keiharde eindafrekening te presenteren. De keizer trok vanuit Speier op naar Bonn. Prins René van Oranje verscheen opnieuw met troepen vanuit de zuidelijke nederlanden, rukte door onze streek naar het ons allen toeristisch bekende stadje *Montjoie* in de Eifel, dat oorspronkelijk limburgs-brabantse bodem was. Op 20 augustus 1543 gaf Montjoie zich over aan Oranje.

Van hieruit rukte dit leger op in de richting van Düren, waarvoor de keizer zich inmiddels met een kolossale troepenmacht had opgesteld. Na een zeer zware belegering volgde een onmenselijk bloedbad. Düren kapituleerde 28 augustus. Afgeschrikt door dit voorbeeld kon het keizerlijk leger nu ongestoord door het gebied van de overmoedige gulikse hertog trekken.

De krijgskroniek wordt nu kort en beknopt. 29 Augustus was de keizer reeds te Wassenberg. Sittard gaf zich nu ook gewonnen. 30 Augustus lag het leger voor Roermond, dat zijn poorten opende. Dan slaat het zijn tenten op vóór Venlo. Hier werd hertog Willem van Gulik voor de keizer geleid, waar de onderhandelingen, uiteraard op ongelijk niveau, een aanvang konden nemen.

Op datum van 7 september 1543 staat de *Vrede van Venlo* geboekstaafd, die voor de territoriale structurering van de zuid- en zuidoostelijke gebiedsdelen der Nederlanden t.o.v. Gulik-Kleef van blijvende betekenis is gebleken. Nadat de keizer op 11 september een triomfale intocht in Venlo had gehouden, kwam het 12 september, in tegenwoordigheid van de Staten van Gelder in vergadering te Venlo bijeen, tot een afstandsverklaring van de rechten op Gelder-Zutphen van de zijde van de hertog van Gulik. Gelijktijdig bekrachtigde Karel V als nieuwe hertog van Gelder-Zutphen de privilegiën van die landstreken, waarbij tevens hun bestuursinstellingen werden erkend.

14 Oktober 1543 — nog steeds te velde vóór Venlo — bekrachtigde Karel V de regaliën en pandschappen ten gunste van de hertog van Gulik

over de gebiedsdelen Gulik, Berg en Ravensberg. Sittard en Heinsberg hield de keizer voorlopig nog in reserve.

Belangrijker waren in zekere zin de regelingen, die naderhand te Brussel en te Speier getroffen zijn, omdat hierin de concrete territoriale kwesties tot oplossing kwamen. Ingewikkelde leenrechtelijke constructies moesten uit de doeken worden gedaan zoals rond het bezit van Randerade, Montjoie en 's-Hertogenrade; de driehoekskastelen Millen-Gangelt-Waldfeucht en de vraag, aan welke partij Sittard en Heinsberg zou worden toegevoegd: aan Brabant of aan Gulik.⁴²⁾

Nadat op 2 januari 1544 te Brussel een wederzijds vriendschaps- en bijstandsverdrag was gesloten, kwamen de door beide partijen al dan niet bewijsbare territoriale aanspraken ter tafel. Er werden over en weer voorstellen gedaan en men besloot nog eens in de oude papieren te duiken om bepaalde vermeende rechten beter te kunnen staven.

De definitieve regelingen werden te Speier getroffen; het betrokken document is gedateerd 1544 mei 25.

Besloten werd, dat:

- 1) Ravenstein zal aan Brabant toevallen; hiervoor in ruil gaat Wassenberg verloren;
- 2) Karel V doet afstand van de driehoekskastelen Millen, Gangelt en Waldfeucht en wijst Sittard en Heinsberg eveneens aan Gulik toe;
- 3) Karel V erkent de rechten van Gulik op Montjoie;
- 4) 's-Hertogenrade met zijn strategisch belangrijk kasteel (fortenlinie) wordt door Brabant afgelost en zal m.a.w. onder het bestuur van Brussel terugkeren.

De adering, onder 2) vermeld, was wel de meest funeste, die van Habsburgse zijde is gedaan. Hiermee consolideerde men, dat Gulik tot aan de Maas het land van Born met Sittard en Susteren zou blijven bezitten. Ook het verlies van Montjoie, zulk een oud-Limburgs gebied, met Reichenstein, moet betreurd worden. Was Karel V het bezit van Gelder-Zutphen zovóél waard dat deze gebiedsuitbreiding ging ten koste van gebiedsinkrimping met oud-limburgs territoir? U ziet welke langlopende gevolgen dit gehad heeft en nog heeft. Iedereen kent de „hals” bij Sittard—Susteren, een relatief vrij recente doorbraak in voormalig guliks territoir. Anders zou nederlands Zuidlimburg, dat in 1815 als zodanig ontstond, óók aan zijn noordkant door het buitenland (Duitsland) ingesloten zijn geworden.⁴³⁾

Bij deze oriëntatietocht rond de historie van de grenslijn Wassenberg—Sittard—Gangelt langs Heerlen en Kerkrade—'s-Hertogenrade is terloops gewezen op het belang, dat de kastelen en forten en met name de bestuurskastelen in de loop van onze territoriale geschiedenis hebben gehad. Ik denk hierbij aan een slagzin van de fransman De Ségur: „l'âme d'un peuple est empreinte sur ses monuments”. Als het inderdaad waar is, dat de historische monumenten de weerspiegeling (de ziel) zijn van het verleden van een volk of landstreek, dan moet dit criterium zeker op

het gebied tussen Maas-Roer en Vesdre van toepassing zijn. Het was bezaaid met kastelen niet alleen als gevolg van het overwegend agrarisch bestaan. Tot de vorming van een krachtige burgerij (3e stand) is het praktisch niet gekomen. Maastricht was een brabantse stad en viel zodoende bestuurlijk buiten het territorium, dat we bespreken.

Waarom de stedenvorming hier achterwege is gebleven, kan o.m. te wijten zijn aan: de geringe oppervlakte der oorspronkelijke territoria Limburg en Valkenburg; het uitsterven van de autochtone bestuurshuizen van Limburg en Valkenburg; de zowel van brabantse als van gulikse zijde maar half geslaagde territorialiteitsafronding; de „sleutel“-functie, die Limburg-Overmaas kreeg ten gevolge van Brussel hetgeen verstaan moet worden als de territoriale stootblok voor alle oorlogsgeweld dat vanuit Gulik en in het algemeen vanuit het gebied tot aan de Rijn een bedreiging voor Brabant zou kunnen zijn. Reeds toen was onze streek gedoemd tot de functie van grensgebied en buitengewest t.b.v. Brussel, na 1661 t.g.v. Den Haag. Waarom stipuleren de meeste brabantse Blijde Inkomste-charters, dat de sloten en kastelen in Limburg-Overmaas ten eeuwigden dage aan Brabant verbonden zullen zijn en bezet met o.a. brabantse garnizoenen?

Toen onze historische Kring deze excursie organiseerde, lag het voor de hand, dat wij bij ons bezoek aan het kasteel en de stad Heinsberg een ter plaatse uitermate deskundige Dr. A. Lentz bereid zouden vinden om u een verantwoorde explicatie en rondleiding te verzekeren. Het is alleen maar zeer te betreuren, dat het stadsbestuur van Heinsberg zich zo weinig gelegen laat liggen aan zijn ommuring, het zichtbare teken van de oorsprong van zijn betekenis in dit gebied tussen Maas en Roer. Een bezoek aan het Heimatmuseum kan alleszins aanbevolen worden.

Zovele kastelen betekende — ik herhaal het — evenzovele pionnen op het militair schaakbord van de kleine en grote heren. Het was de kunst hoe je ermee kon schuiven om tot de afronding van een groot en militairsterk territorium te komen. Ik breng u in herinnering, dat we kasteel *Rimburg* gepasseerd zijn. Deze belangrijke post aan de overgang van de Worm wist Brabant te bemachtigen. Het kasteel *Geilenkirchen* daarentegen, dat we op onze route kregen, viel reeds vroegtijdig Heinsberg toe. ⁴⁴⁾

Onder de enthousiaste en deskundige leiding van de heer J. J. Jongen bezochten we de kastelen Zweibrücken, Trips en Leerodt. Uitvoerig lichtte hij ons in over hun bouwstructuur en vroege bewoners, waarbij we zowel zakelijke als familie-relaties met onze eigen streek vernamen. Zij staan er nu vredig in het mooie dal van de Worm, maar herinneren ons aan hun bijdrage in de eigen regionale bestuursgeschiedenis. ⁴⁵⁾

De heer J. J. Jongen gaf de deelnemers ook een toelichting op de bodemvorming van de z.g. „Ruhrniederung“, die zich in het landschap tussen Heinsberg en Wassenberg duidelijk aftekent.

Keren we met de excursie-route terug naar onze naaste omgeving n.l. de gemeente *Eygelshoven*. Zij is een goed voorbeeld van behoud en restauratie van plaatselijke monumenten. Onze deelnemers hebben ze gezien en de verklarende tekst gehoord: het Henckenshuis; de vakwerk-

huisjes, die het historisch kerkgebouw in een aangepast kader plaatsen; de Laathof en de z.g. Preekstoel. ⁴⁶⁾

Deze excursie heeft de dames en heren deelnemers ingescherpt, dat onze kastelen in hun monumentale of desolate aanwezigheid de herinnering vasthouden aan vitale functies van uiteenlopende aard, al naar gelang hun deeltaak in de maatschappelijke plattelandsstructuur van die eeuwen. De belangrijkste ervan waren de bestuurs- en op militaire activiteiten gerichte kastelen, c.q. landsforten. Zij zijn de schakels geweest in de verdedigingsketen, die het politiek inzicht en de diplomatie in grenslijnen op de landkaart hebben uitgezet. Zulk een met rijke streekhistorie omweven grenslijn loopt van Heerlen naar Wassenberg.

L. van Hommerich.

Noten:

- 1) H. HARDENBERG : Romeinse wegen en middeleeuwse geleiderechten tussen Maas en Rijn;
in: Publications dans le Limbourg;
Maastricht 1958—1959, dl 94—95, 173—188 en 2 situatiekaarten.
- 2) J. KNAEPEN : La route de Visé à Aix-la-Chapelle;
in: Bulletin Institut archéol. liégeois, dl LXVIII (1950—1951), 5—38.

- 3) G. DELHOUGNE : Eenige korte aantekeningen uit Sittards verleden;
(± 1924).

De hertogin van Brabant heeft hier een kans voorbij laten gaan. In de „Chartes de Brabant etc.” nr 7186 (algemeen rijksarchief Brussel) wordt erop gewezen, dat de grote tegenliefebber van Sittard de hertog van Gelder is „car sans faute ledit duc de Gueldres les aura s'il peut quoyque lui doye couster; ainsi qu'il eut et acquis Randerode”.

De brabantse schatkist was in die jaren niet bij machte Sittard te kopen.

- 4) Brab. Rekenkamer nr 15, fol. 33r^o (alg. rijksarchief Brussel).
- 5) Bede van 16 januari 1284, verleend door de adel, ridderschap, de burgerij en „andere” bewoners van Brabant — A. WAUTERS : Le duc Jean I et le Brabant sous le règne de ce prince (1267—1294); Brussel-Luik 1862, 316—317.

Bede van het jaar 1292, verleend door de adel en ridderschap van Brabant — A. WAUTERS : o.c., 317—318.

Bede van 1 april 1293, verleend door de brabantse steden. — S. P. ERNST : Mémoire sur la question: Vers quel temps les ecclésiastiques. . . .; Luik 1783, 138.

De bewoners van het hertogdom Limburg ontkwamen evenmin aan deze belastingdruk. Dit was dan hun eerste kennismaking met hun nieuwe (buitengewestelijke) landsheer! De abdij Kloosterrade werd genoopt alle kloostergoederen te verkopen om het haar opgelegde bede-aandeel te kunnen betalen, zie :

P. C. BOEREN : De abdij Rolduc; Maastricht 1945, 86. Voorts:

S. P. ERNST : Histoire Limbourg. Luik 1839, IV, 560 vlg.;

M. LAGARDE : Histoire du duché de Limbourg; Brussel 1848, 184—185.

- 6) F. PAUQUET : Le territoire contesté de Moresnet. Separaatdruk. Verviers 1960, 10—12.
- 7) J. M. v.d. VENNE : Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden; 1951.
Reinouds strijd met Brabant, 91—102.
- S. P. ERNST : Histoire Limbourg V (1840), 47—49.
- L. van HOMMERICH : Rond de historische ontwikkeling van Heerlens plattegrond;
in: Jubileumboek Het Land van Herle 1950—1960;
Heerlen 1961, 49—51.
- N.B.: Verificatie van de grenzen tussen het Land van Valkenburg en van Millen ddo 23 februari 1492. Archief kasteel Amstenrade, portef. 3, omslag 7.
- Verificatie van de oostgrens van het hertogdom Limburg van het jaar 1467. Chartes duché Limbourg, nr 26. Staatsarchief Luik.
- Verificatiegrenzen tussen het hertogdom Limburg en de rijksstad Aken — Brab. Rekenkamer nr 132, fol. 29 v° (alg. rijksarchief Brussel).
- 8) J. M. v.d. VENNE : o.c., hfdst. IV, 111—115.
- A. VERKOREN : Chartes et cartulaires de Brabant, de Limbourg etc. Brussel 1912, IV, akten 2606—2617.
- H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines de l'Etat bourguignon. L'accession de la maison de Bourgogne aux duchés de Brabant et de Limbourg (1383—1407). Ière partie: jusqu'à l'acquisition du duché de Limbourg et des terres d'Outre-Meuse (1383—1396). Brussel 1939, 170—171.
- 9) H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc. 172—173; 187 + nota 2.
- F. QUICKE : Les Pays-Bas à la veille de l'unification bourguignonne 1356—1384. Brussel 1947, 112.
- Publications duché de Limbourg. Maastricht 1864, 118—134.
- S. P. ERNST : Histoire Limbourg. Luik 1840, V, 144—145.
- P. CLEMEN : Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz; 8e Bd., II : Die Kunstdenkmäler des Kreises Erkelenz und Geilenkirchen. Düsseldorf 1904, 145 sub voce: Gangelt.
- 10) Alg. Geschiedenis der Nederlanden III (1951), 214—215.
- H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc.; 1939, I, 203 en 248.
- Deze expeditie stond onder leiding van Guillaume de la Trémoille en van Jean de Mornay.
- 11) G. D. FRANQUINET : Les Schoonvorst d'après des documents inédits; Roermond 1874, 41—42.
- 12) L. van HOMMERICH : De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle;
in: De Maasgouw 1947, 61—68.

- 13) Brab. Rekenkamer nr 2436, fol. 153 (alg. rijksarchief Brussel) en
H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc., 350; 360 nota 2.
- 14) H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc., 354—355.
- 15) De bede, groot 300.000 oude ducaten, werd door de brabantse Staten gestemd t.b.v. de hertogin tot „haeren commer ende last”;
Brab. Rekenkamer nr 15717 (los blad); (alg. rijksarchief Brussel).
Comptes des fortifications et des bâtimens militaires 1389—1393, in Brab. Rekenkamer nr 27155, alg. rijksarchief Brussel.
Voorts een aantal rekeningen van beden, die door Filips de Stoute geheven zijn in deze jaren „pour la tuicion et deffence des diz pais et pour garder les dittes terres, les subjes et habitans d'icelles” (bede 1399). Zij zijn alle bij de Brab. Rekenkamer te Brussel geregistreerd.
Voor de vlaamse geldelijke bijdragen zie: Geschied. v. Vlaanderen. Antwerpen 1938, III, 50—51.
- 16) Archives départementales du Nord. B. 1425, nr 13398, Rijssel.
De strategische ligging der driehoekskastelen wordt uitstekend geïllustreerd in de kleurenkaart in Geschied. v. Vlaanderen III.
- 17) Brabantse Yeesten, Codex diplomaticus II, akte 176 (blz. 725).
- 18) L. van HOMMERICH : De corporatiefrechtelijke structuur der vrijheid en hoofdbank Heerlen;
in: Publications . . . du Limbourg, t. 75;
Maastricht 1939, 15—17.
- 19) Brab. Rekenkamer nr 2436, fol. 151 v°, alg. rijksarchief Brussel en
H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc., 344—345.
- 20) H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc., 344—345.
- 21) B. von SCHWARTZENBERG : Over de verpanding van het land van Rode aan de heren van Heinsberg;
in: Publications . . . du Limbourg, t. 83;
Maastricht 1947, 255—271.
- 22) H. LAURENT en F. QUICKE : Les origines etc., 366—367.
Brab. Rekenkamer nr 2438, blz. 102 (voor het jaar 1396).
- 23) Comptes particuliers de Guillaume de Gheetssem anno 1401—1402. Brab. Rekenkamer nr. 2438, blz. 221 r°.
Over de juridische betekenis en praktijk van de term „arsin” zie:
A. BUCHET : Le droit d'arsin au duché de Limbourg et aux pays d'Outre-remuse sous Philippe le Hardi et Antoine de Bourgogne;
Verviers 1957; II blz.
- 24) LÜCKERATH : Die Herren von Heinsberg;
Heinsberg 1891, 48.
met Gelre werd de vrede gesloten 9 juni 1399 na langdurige onderhandelingen te Ravenstein, zie Geschied. v. Vlaanderen III, 57.
- 25) H. LAURENT en F. QUICKE : La maison de Bourgogne en Brabant et Limbourg;
in: BCRH, dl. XCVII;
Brussel 1933, 138—139.
G. D. FRANQUINET : Les Schoonvorst etc., 42—43 : op het kasteel van Montfort deed de hertog van Gulik in de maand mei 1399 vredesvoorstellen.

- 26) O. CARTELLIERI : Philip der Kühne Herzog von Burgund;
Leipzig 1910, 101 voetnota 5;
in de serie: Geschichte der Herzöge von Burgund 1363—1477; I. Bd.
- 27) Brab. Rekenkamer nr 2440, blz. 302.
- 28) Brab. Rekenkamer nr 2440, fol. 156.
- 29) Brab. Rekenkamer nr 11, fol. 256 r°.
- 30) Brab. Rekenkamer nr. 2439, blz. 446 r° (rekening Guill. de Gheetssem — Millen).
- 31) GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN, dl. III : de Bourgondische hertogen, 117, 118, 124, 125.
S. P. ERNST : Hist. Limbourg V, 203—204.
- 32) GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN, III, 103—128; 160—171.
H. GRÜNEISEN : Die westlichen Reichstände in der Auseinandersetzung zwischen dem Reich, Burgund und Frankreich bis 1473;
in: Rheinische Vierteljahrsblätter, Jhrg. 26, H. 1/2, 1961.
- 33) H. NÉLIS : Burgundica VI. Contre-lettres à la chancellerie bourguignonne au XVe siècle;
in: RB Phil. et Hist., dl. XV;
Brussel 1936, 1001.
Nog in 1473 stemden de gedeputeerden van Millen-Gangelt-Waldfeucht mede in de Landsbede; zie het procesverbaal hierover, gepubliceerd door L. van Hommerich in: Korte verhandeling over de corporatieve staatsvorm in het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas tijdens de late middeleeuwen. Leuven 1937.
- 34) W. JAPPE ALBERTS : Die östlichen Niederlande und der Niederrhein im Mittelalter;
in: Annalen Hist. Ver. Niederrhein, 1964, H. 166, 18.
- 35) Verschenen te Keulen-Bonn, 1926.
Het betreffende kaartje is bij dit artikel afgedrukt.
- 36) W. CRECELIUS : Der Geldrische Erbfolgestreit zwischen Kaiser Karl V und Herzog Wilhelm von Jülich, Berg und Cleve (1538—1543);
in: Zeitschrift des Bergischen Geschichtsvereins, Bd 23, Jhrg. 1887; Bonn 1887, 50—57.
P. HEIDRICH : Der Geldrische Erbfolgestreit 1537—1543;
Kassel 1896 — 110 blz.
- 37) Afwijkend van LACOMBLET geeft CRECELIUS als datum 23 april 1543.
- 38) P. VIJGEN : Analectes limbourgeois. Notes sur Heerlen 1542—1587;
in: Annales Soc. hist. et archéol., dl. I;
Maastricht 1854—1855, 289 en vlg.
- 39) Th. J. LACOMBLET : Archiv für die Geschichte des Niederrheins, Bd. V, H. 1;
Düsseldorf 1865, 162—163.

„... Brabantine cum ingenti exercitu ex omni fere nobilitate Mosam trahunt et sub noctem Dominicae coenae, quae fuit 21. Martii, onustis permultis curribus maximam commeatus partem copiam et reliqua bello gerendo necessaria in oppidum important. Ubi id Principis Cliuensis copiae resciscunt, statim ad eos non procul a Zittardia, ad quam recuperandam declinare videbantur Caesariani, magno animo contendunt, oblataque mirabili opportuni-

tate, quod hostibus venti et pluviae grandinesque se ex improviso objicerent, non dubitant pauci cum multis confligere. Fit atrox pugna ipso Parasceue Pascha, et diu ancipite Marte inter equites cum utrimque non pauci caderent, donec caeso et in fugam verso Brabantinorum peditatu, victoria ad ducis Guilhelmi copias inclinaret. Lauti illic et supra quam dici potest magni pretii capta est praeda, viginti septem tormenta grandia et bellici apparatus plus quam necessarii, auri et argenti tantum, quantum toti victori exercitui sat esse videri poterat. Neque enim ad cibandum Heinsbergum tantum, sed totum veluti regnum aliquod expugnandum processisse videbantur. Quo audito milites qui Susterum tenebant, timore hostium percussi, relicto loco Heinsbergum se contulerunt. Cliuenses hac victoria elati, ditionem Limburgensem populabundi inuadunt, praedas strenue agunt, *pagum Heerl adeunt*, eius coemiterium egregie munitum, quo confugerant incolae, obsident; sed his impigre dimicantibus, re infecta non sine damno secedere coguntur. Appetente messe, cum milites ex Heinsbergo crebris eruptionibus vicinis pagis intolerabilia inferrent damna a Cliuensibus iusta obsidione oppidum cingitur et admotis tormentis muri validis ictibus sternuntur; at qui intus erant nihil exterriti, moenia deiecta vallo erecto reparant fortiterque repugnant, certa ducti spe de sui redemptione quae tamen ad tempus differebatur. Brabantini interea numero collecto exercitu octava obsidionis hebdomada rursus Mosam trajiciunt, sensimque appropinquantes tantisper hostem obsidione occupatum, nunc accedendo nunc cedendo irritant, donec castris et obsidione relictis in campum procedat. Dum autem exercitus hinc inde non procul a Gangelt considunt seseque leuibus et velitaribus proeliis lacessunt crebro, diuerso itinere currus Brabantici annonae, victu aliisque rebus necessariis onusti, Heinsbergum ingrediuntur. . . .”

- 40) De vertaling is van de hand van de heer J. Schouten, bibliothekassistent Gemeentearchief Heerlen.
- 41) W. CRECELIUS : o.c., 148—150.
- 42) Th. J. LACOMBLET : Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins etc. IV; Düsseldorf, 1858, akten 547 en 548.
- 43) E. M. Th. W. NUYENS : De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839 (met atlas); Maastricht 1956.
a. De Rijksgrens, 76—91 en 168—169.
- 44) S. CORSTEN : Das Heinsberger Land im frühen Mittelalter; Overdruk Annalen Hist. Ver. Niederrhein, H. 161, 44.
- 45) Voor bouw- en geschiedkundige bijzonderheden over de bezochte kastelen zie:
Zweibrüggen :
- P. CLEMEN : Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Bd. 8, II; Die Kunstdenkmäler der Kreise Erkelenz und Geilenkirchen; Düsseldorf 1904, 138—141.
Trips :
- P. CLEMEN : Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Bd. 8, II :
- L. von BESSEL : Burg Trips und die Freiherren von Eynatten; in: Heimatkalender des Selfkantkreises Geilenkirchen-Heinsberg; Heinsberg 1954, 11—18.

Leerodt :

P. CLEMEN : o.c., 166—172.

Randerath :

P. CLEMEN : o.c., 187—195.

F. HAUBROCK : Burg Randerath;
in: Heimatkalender der Heinsberger Lande;
Düsseldorf 1950, 45—48.

Heinsberg :

P. CLEMEN : Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Bd. 8, III :
Die Kunstdenkmäler des Kreises Heinsberg;
Düsseldorf 1906, 35—72.

Wassenberg :

P. CLEMEN : o.c., 126—140.

Aan de dames en heren deelnemers was een situatie- en plattegrondtekening ter hand gesteld van deze kastelen, verzorgd door de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen.

46) W. MARRES en J. van AGT : De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, dl. V; 1e afl., sub voce EYGELSHOVEN;
Den Haag 1962, 136—142.

J. J. JONGEN : Monumentenzorg in Eygelshoven;
in: Land van Herle 1964, 19—22; 1965, 8—14.

Andere geraadpleegde werken :

S. CORSTEN : Das Domianialgut im Amt Heinsberg von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts;
Bonn 1953.

HEINSBERG 700 JAHRE STADT 1255—1955;
Heinsberg 1956;
hierin de artikelen van Dr S. Corsten en H. H. Deussen.

HEIMATKALENDER der Heinsberger Lande, vanaf 1950.

HEIMATKALENDER des Selfkantkreises Geilenkirchen-Heinsberg, vanaf 1955.
N.B. De jaargang 1966 bevat een artikel van J. BRINGS :
Ein Erbfolgestreit der Herzogtümer Jülich und Geldern und sein Höhepunkt in der „Hubertusschlacht“; 13—22.

SELFKANTHEIMATBLÄTTER für heimatliche Geschichte, Volks- und Naturkunde, vanaf 1955—1956.

J. OFFERMANS en J. BRÜCKMANN : Geschichte der Städte, Flecken, Dörfer, Burgen und Klöster in den Kreisen Jülich, Düren, Erkelenz, Geilenkirchen und Heinsberg nebst statistischen Angaben;
Linnich 1905.

Uit het Ouderlijk Huis

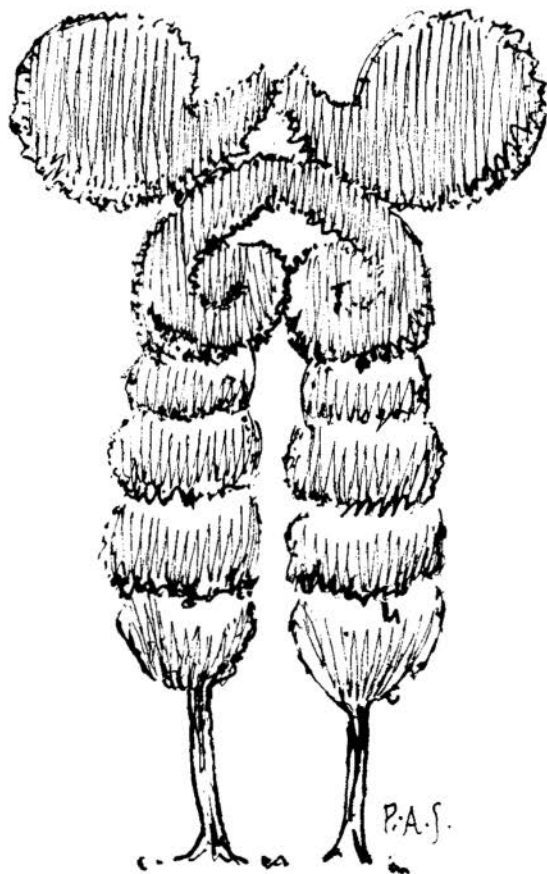
Het huis waarin ik het „eerst” woonde, lag aan het begin — of zo men wil — aan het einde van de lange dorpsstraat.

Direct naast het huis lagen de akkers van de dorpsboeren, zover als het oog reikte.

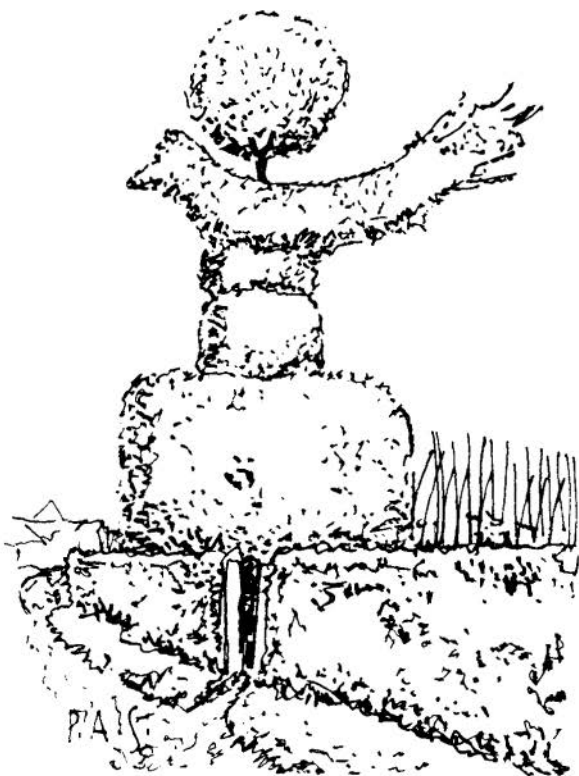
„Nu” is het daar één onafzienbare „huizenzee”!

Maar de tijd, waarover ik het heb was het begin der „negentiger” jaren van de vorige eeuw. . . .

Het was een groot „stenen” huis in L-vorm gebouwd, geheel uit baksteen. Van die grote en dikke „veldbrandstenen”. De schuur met de grote inrijpoort lag langs de straat, maar in die poort was geen „apart” poortje meer voor dagelijks gebruik. Er was al een „gang”, zoals die uit de burgerwoning, met voor en achter een echte buitendeur en bovenlichten. De gang was belegd met hardstenen plavuizen.

Puth.

Pauwhaagbeuk te Nuth (thans verdwenen).

Huis, stal en schuur waren overigens op de gewone manier gesitueerd om te dienen voor boerderij. Er was nergens „leem” of „vakwerk” toegepast. Volgens de sluitsteen in de poortboog, gebouwd in 1869, dus toen nog geen kwarteeuw oud.

Aan de kant van de schuur lag de grote vierkante moestuin, direct langs de dorpsstraat, omheind met een lage geschoren haag.

Het was een grote boerentuin met in 't midden twee kruisende paden. Op die kruising stond een geschoren palm in de vorm van een zuil waarop een „pauwhaan” troonde. Enige tientallen van jaren zal het geduurd hebben alvorens die palm de gewenste vorm gekregen had. Maar hij vertegenwoordigde dan ook zo iets als een „statussymbool”, vanaf de straat goed in het oog vallende.

Achter de huizing en die tuin lag een grote boomgaard met veelsoortig fruit, besloten tussen hoogopgaande doornenhagen. Het hele gedoe is naar mij later bleek ongeveer één ha groot geweest.

Mijn ouders hadden zich daar neergelaten, bij het aanvaarden van hun levenstaak.

Aan die installatie kwam geen verhuiswagen of woninginrichting te pas. Vader deelde mij later mede, dat hij dat zelf gedaan had, op een „stootkar”, waarop zijn hele hebben en houden was opgestapeld.

Voor de beginnende dorps-ambachtsman was het huis véél te groot. De deel en schuur alsook de stalling bleven voorlopig ongebruikt. Niet echter de tuin en boomgaard. Moeder was een echte tuinierster, die dat graag deed!

Zo herinner ik mij, toen we al jongens waren en onder elkander het hadden over wat wij later wilden worden, dat ik Moeder hoorde zeggen: „Als ik een jongen was zou ik het liefste tuinier zijn geworden.”

Veel keuze op een beroep was er toen niet. „Hogere” studies lagen niet in het bereik van een gewone dorpsjongen. Zij die het konden doen lieten hun jongen voor priester of schoolmeester studeren.

Overigens was het in de negentiger jaren, ook voor de dorps-ambachtsman een noodzaak, om de dagelijkse levensbehoeften zelf te produceren. Er was veel armoede! De minst begunstigden trokken toen over de grens om daar met zware arbeid hun boterham te verdienen. Die jaren staan niet al te best bekend!

Tot mijn vijfde jaar heb ik daar gewoond. Mijn vader kocht meer midden in het dorp een huis, waarheen we verhuisden, maar hierover later.

Ik heb mij altijd erover verwonderd dat sommige kleine levens-evenementen uit een „prille” jeugd tot op de oude dag blijven opgeslagen in de „menselijke computer”. Als ik die lieve kleine hummels om mij heen zie, vraag ik mij af welke fragmenten uit dat beginnende leven hun altijd bij kunnen blijven. Ze hebben en zien zoveel! Hun speelgoed is onbeperkt. Ze ondergaan indrukken van radio, televisie en het moderne verkeer langs de stoepwand. Met hun ouders gaan ze op vakantie, naar zee of naar het buitenland. De „straat” echter is voor hen taboe geworden. Op eigen gelegenheid eens op „verkenning” uitgaan van hun omgeving is levensgevaarlijk. Steeds moeten ze horen wat niet mag en waar ze niet alleen heen mogen, dat ze de bal niet mogen nalopen als die de straat oploopt, dat ze de weg niet mogen oversteken zonder geleide of met hulp van de brigadiertjes.

Ook deze kleuters zullen „eens” tot op hun oude dag bepaalde fragmentjes uit het beginnende leven blijven onthouden. Welke? Dat komen wij ouderen nimmer te weten!

Zo gaan mijn gedachten uit naar een „tijd” dat ze „ook” tot een „hogen” leeftijd gekomen zijn. Zij zullen dan evenals wij terugblikken op een voor hen dan weer „versleten wereld”, zoals wij bejaarden dat nu ook doen. In hun „torenflats” voor ouden van dagen vertellen ze over ’n „vroegere” wereld die nog eenvoudig was en niet zo enerverend als hun moderne Babylon.

Voor zijn vakantie ging men vroeger nog dicht bij huis, naar Spanje of het nabije Oosten. Men wist toen nog niets van uitstapjes naar de „maan” of reizen door het „heelal”.

Wij moeten ons hierbij realiseren, dat de kleuter van „nu” dan 75 tot

30 jaar is geworden en dat de volwassen mens van „nu” nagenoeg van de aardbol is verdwenen.

Men schrijft dan het jaartal van „2040”. Het is te hopen dat men dan op 10 mei de „laatste” wereldoorlog mag gedenken die „honderd” jaar geleden uitbrak.

Enige van de „fragmentjes” uit mijn kleutertijd wilde ik opschrijven. Ze zijn op zichzelf niet belangrijk!

Zowat „drie” jaar zal ik geweest zijn, dat ik in het bezit kwam van één cent. Zo'n grote Belgische! Buiten aan de „pompsteen” heb ik die munt met schuurzand uit een potje dat er altijd stond, mooi opgepoetst. Toen ik hem aan mijn moeder liet zien, was ze een en al verbazing en prees me erg, omdat ik blijkbaar nu iets gedaan had dat nu eens niet „verkeerd” was. Dit heeft toen indruk op mij gemaakt en dat feit onuitwisbaar vastgelegd.

Niet veel ouder zal ik geweest zijn met het volgende, want ik was nog aan het „krom” praten toe.

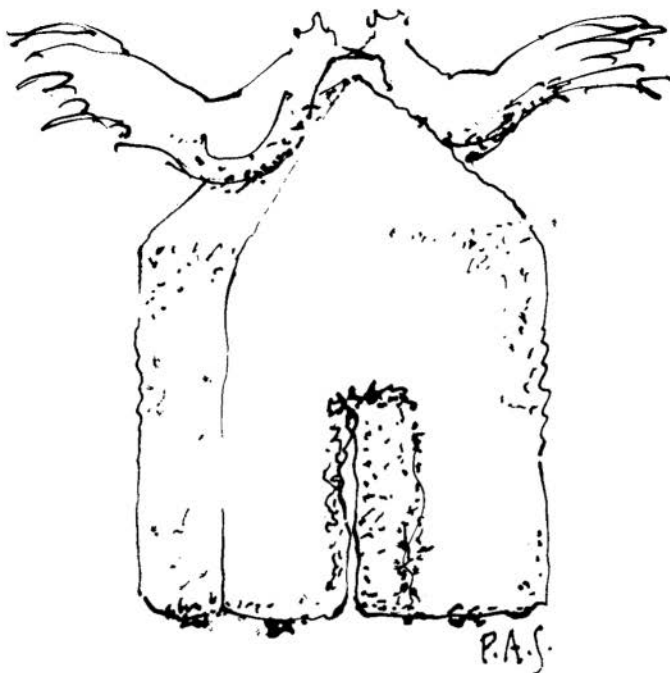
Een pater kwam door de toevallig openstaande schuurpoort het erf opgestapt. Al schreeuwende liep ik naar mijn moeder die in de tuin bezig was, angstig roepende: „'n vreême nonk”. Mijn moeder riep: „pak een steen en gooi naar hem”. — „Maar moedertje,” zei de pater, „wilt U mij stenigen?” — Moeder had mij misverstaan en was in de mening dat er een hond het erf was opgelopen. Ze meende dat ik riep „'n vreemde hond”. Het misverstand was spoedig opgehelderd en ze lachten er beiden om.

Op zondag-avond ging mijn vader gewoonlijk een „kaartje leggen” in een van de dorpscafé's. Dat was zo zijn enige ontspanning. In de namiddag had hij het nodige schrijfwerk afgedaan.

Moeder en ik zaten dan onder de „Quinquitlamp” die midden op de tafel stond. Zij las de „anderdaagse” courant en ik bladerde in de missie-tijdschriften.

In een der tijdschriften stond op een bladzijde de gravure van het „goede” gebruik van het koren en op de andere bladzijde als tegenhanger het „slechte”. Op die laatste plaat zat een duivel achter een dronkaard lelijk te doen. Deze plaat heeft mij nog in latere jaren „veel last” bezorgd. Die duivel kwam op mijn bed en ook ernaast zitten, tientallen malen. En dan wakker schrikken en het uitschreeuwen! Mijn ouders moeten in die periode heel wat met mij te stellen hebben gehad. Toen ik ouder was en al „volwassen”, zag ik in Amsterdam bij een uitdrager, dat missie-tijdschrift op de betreffende bladzijde „opengeslagen” in de etalage liggen. Ik kreeg er nog een „schok” van en ben toen „beschaamd” verder gegaan.

Die grote boomgaard, niet afgescheiden van het erf, moet voor de kleuter „de hele wereld” betekend hebben. Hij kon daar op zijn eentje op avontuur gaan. Voor zo'n hummel was het eigenlijk een onbegrensd ge-

Gesnoeide palmen in een tuin te Jabeek.

bied, alwaar het hem „onbekende” overal aanwezig was en dat diende dan om onderzocht te worden.

Bepaalde „feiten” zijn mij echter niet bijgebleven, maar die „kleine wereld” heeft toch invloed uitgeoefend op mijn „voorstellingsvermogen” toen ik al lezen kon en zelfs daar niet eens meer woonde.

Toen ik n.l. las over de leeuw die een doorn in zijn poot had en wachtte op de mens die hem daarvan zou verlossen, zag ik die leeuw duidelijk liggen achter een dikke pereboom, dicht bij de donkere haag. Ik heb dat beest daar nooit vandaan kunnen krijgen!

Ook het eerste „mensenvaar” uit het paradijs zijn in die boomgaard terecht gekomen, al deed ik nog zo mijn best ze in een „rijkere” omgeving onder te brengen.

Ik zag „God de Vader” met zijn lange witte baard, in het smalle steegje staan, achter langs de boomgaard. Hij stond er „gebogen” over het houten hekje om die eerste „twee” goed in de gaten te houden.

Dat er een boom gestaan had met de „verboden vrucht” kon ik echter niet thuisbrengen, omdat ik uit ervaring wist dat „iedere” boom goede en lekkere vruchten opleverde.

„Mijn part” konden ze alle vruchten eten. Er stonden appels, peren, kersen en pruimen, allemaal van het goede soort. Als ze hun maag maar niet te erg overlaadden, zou het wel geen kwaad kunnen, dacht ik....

De doornen haag om die boomgaard moest om de zoveel jaren ingekort worden tot op de „stokken”. Een man kwam dan met een lange heg-beitel, 'n houten hamer en zijn handen beschermd in dik leren handschoenen. Ook moest hij het gekapte verwerken tot „mutsers” waarmee de bakoven heet gestookt werd, want op het dorp bakte iedereen zijn eigen brood.

Voor dat werk trok die man een „vast” loon en dat was de helft van het aantal mutsers.

Zo ging niets verloren! Alles had zijn waarde en nut.

Op het eind van de vorige eeuw waren de meeste gevels bedekt met „leibomen”, niet zozeer voor de fraaiheid maar om die gevelvlakken ook produktief te maken. Zo was de noordelijke zijgevel in onze tuin bedekt met de „zure noordkers”. De schuurwand langs de straat was voorzien van een „pereboom”. De zuidelijke en oostgevel van het huis was bedekt met de „druif”.

„Leibomen” kon men moeilijker aanbrengen op de wanden die „gewit” moesten worden, vanwege het hinderlijke der takken bij het kalken.

Op de „lemen” wanden spijkerde men vertikale latjes, waaraan de takken met de „bindwilg” vastgemaakt konden worden.

Aan de tuinzijde en achtergevels stonden meestal meermalen of abrikozen, goed buiten het „zicht” van de straatjeugd. Want deze sappige blozende vruchten oefenden op hen een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit.

De boomgaard, die omheind was met hoge doornhagen, werd in het najaar bezocht door de „kramsvogels”, die op de rijpe haagappels afkwamen.

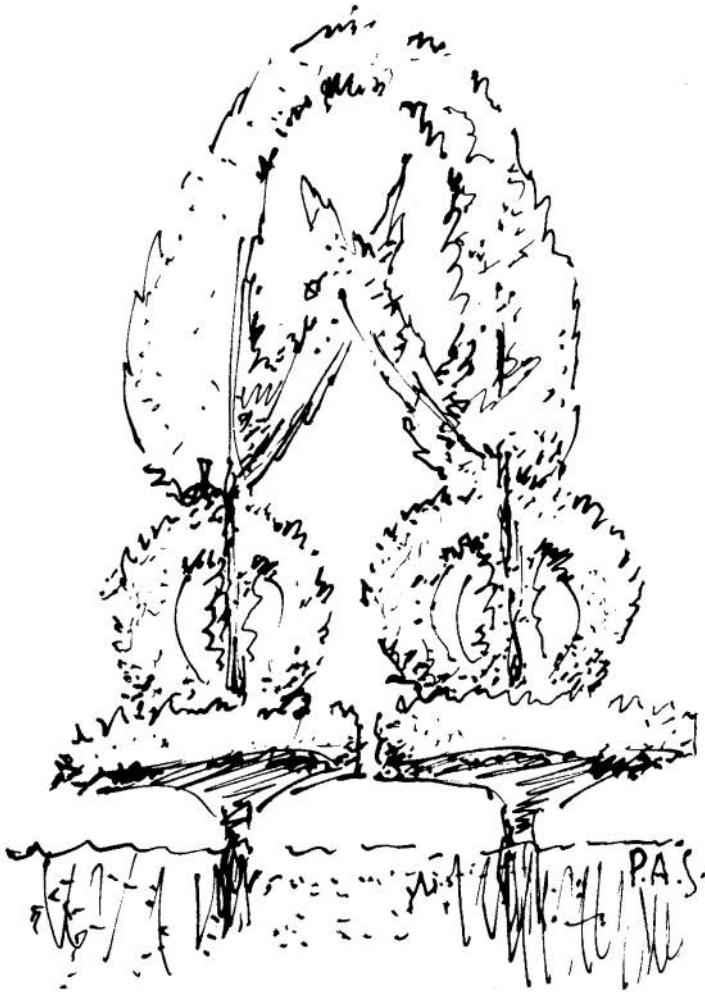
Mijn vader, in het bezit van een ouderwetse „voorlader”, schoot dan in die kladden vogels.

Dat schieten en neertuimelen van de getroffen vogels kan ik mij niet meer herinneren, maar wel zie ik ze nog in de „ijzeren” braadpan liggen. Ik vond die zwart gebraden „onoogelijke” dingen bijzonder vies en sprak er dan ook mijn afschuw over uit. Voor niets ter wereld zou ik ervan gegeten hebben. De weerzin voor de inhoud van die braadpan is mij dan ook steeds bijgebleven. Later heb ik natuurlijk begrepen dat het lekker was.

Op de slaapkamer van mijn ouders was toen nog een „bedstede” ingebouwd met twee deuren die gesloten konden worden. Gewoonlijk bleven die deuren openstaan.

Nu stond er voor het huis, dicht bij het raam van de slaapkamer een slanke „spar”, die bij wind of Z.W.-storm hevig te keer ging. Het fluiten van de wind ging over in gegil of geschreeuw alsof er heksen bezigwaren. Ik sliep in die bedstede met een jonger broertje en we vroegen dan om de „deuren” goed dicht te maken, opdat die heksen niet bij ons konden komen.

In de „lege” schuur stond een oud rijtuig, „'n cab”. Een voertuigje waarmee de dokter zijn visites afwerkte. Dat versleten rijtuig zal wel

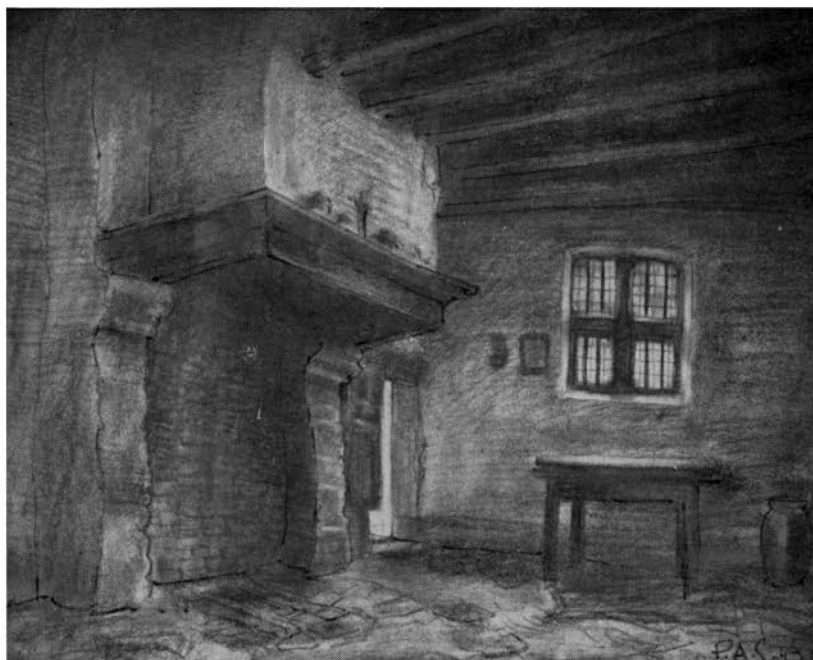
Oppeven.

door een vorige bewoner daar zijn achtergelaten. Wij kleuters klonnen erin en fantaseerden allerhande reizen.

In die tijd was er nog geen sprake van „echt” speelgoed. Een klein kruiwagentje was al een rijkdom. Wij deden onze spelletjes met behulp van steentjes, scherven of blokjes. Een stok tussen de benen werd een vurig paard. Later kwam men in het bezit van een hoepel of tol, maar dan werden we al groter en kwamen ook de knickers aan de beurt. Wij hadden met die „eenvoudige” dingen waarschijnlijk evenveel plezier als nu de jeugd met hun steps, fietsjes of skelters.

Aan de overkant van de straat lag een vierkante „gesloten” boerderij, waar ik dikwijls heenging. De boer en zijn vrouw — goede mensen zonder kinderen — lieten mij daar mijn gang gaan. Ik mocht overal in- en uitlopen. De „hofhond” aan de ketting kwispelde met zijn staart en blafte mij niet meer aan. Het erf was zoals gewoonlijk bereikbaar via de grote poort. De „luif” liep in een boog om de mestvaalt heen. Via een achterkeuken wist ik de woonkeuken te bereiken en ging dan parmantig achter de tafel op de lange bank zitten en dan moest ik vertellen of hun antwoord geven. Vaag zie ik die grote „witte” keuken nog voor me, met de brede haard en het „blinkend” koper en tin. De stropers voor het kopen van „auwe antiek” waren er blijkbaar nog niet doorgedrongen. Ze wisten later het een en ander in hun bezit te krijgen als het voorwerp niet gebruik werd of een weinig stuk was.

Meestal bezorgden ze „nieuwe” spullen voor de oude. De boerenmensen wisten toen nog niet beter!

Oude woonkeuken te Groot-Genhout.

Zo herinner ik mij, dat mijn vader bij een „openbare” verkoop van inboedel een „oude” kleerkast had gekocht. Op die kast stond in het midden een „kruis met corpus”, en ernaast de „beelden” van „Johannes en Maria”. Het was een hoge kast, zodat de beelden er afgenomen moesten worden, vanwege het „lage” plafond. Het kruis werd ergens aan de

Interieur van een lemen huisje te Daneken.

muur gehangen en de beelden „gebruikten” wij jongens bij het kegelen. Ze deden dienst als de „twee boeren”.

Dat was zo’n koopman in „antiek” niet ontgaan. Hij bekeek de beelden en vroeg ze aan mijn vader te koop, hetgeen grif werd toegestaan.

Naderhand heeft vader op aandrang van de familie die kast weer „terug” verkocht. Of „kruis” en „beelden” die bij die oude kast behoorden weer terug op de „oude” plaats gekomen zijn, is mij echter niet bekend.

Op het dorp waardeerde men toen nog enkel naar de „bruikbaarheid” en besafte men niet de „ideële” waarde. Iedereen had het veel te druk met de dagelijkse bezigheden en men was tevreden wanneer de eindjes aan mekaar geknoopt konden worden.

Het „oversteken” van de straatweg vormde nog geen probleem voor de kleuter.

Over de straat reed toen zo nu en dan een boerenkar, stapvoets, die men al van verre hoorde aankomen. Auto’s en fietsen waren er nog niet.

Ik was zes jaar en al op school, toen ik de „eerste” auto’s gezien heb. In 1898 werd een „betrouwbaarheidsrit” gehouden van Parijs naar Amsterdam, via de Rijksweg Maastricht—Venlo. De meester van de school is met ons jongens naar de Rijksweg getogen, alwaar we moesten plaatsnemen in de „greppel” langs de weg, achter de dikke iepenbomen. Zo nu en dan kwam er een auto opdagen. Rare „koetsjes”, die naar ik vermoed geen grotere snelheid ontwikkelden dan een 35 km per uur en verder al gauw in een wolk van stof verdwenen. De mensen in die auto’s zaten erop als in een „open” rijtuigje.

Ongeveer 4 à 5 jaar zal ik geweest zijn dat we „verhuisden” naar het huis midden in de dorpsstraat.

Vooraf was het verbouwd en dat is, als ik de tel niet ben kwijtgeraakt, nadien nog viermaal gebeurd.

Het was gedeeltelijk uit baksteen en verder uit „vakwerk” en leem. Aan de straat was ook weer een poort met ernaast een „apart” poortje voor toegang tot huis en erf.

De buurhuizen waren nagenoeg „geheel” uit vakwerk en veel leem. Aan de „straatzijde” was dit zo maar niet te zien. De voorgevels of het „voorste” gedeelte was al in de vorige of in de 18e eeuw in steen verbouwd.

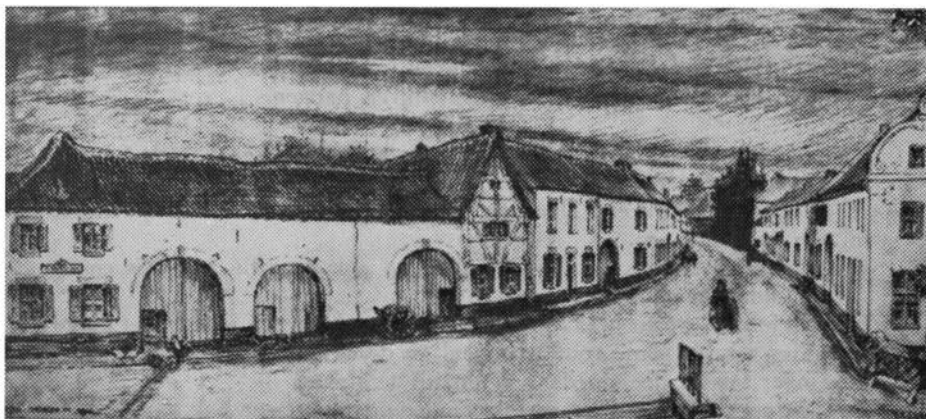
Gewoonlijk was men tevreden als vóór het lemen huis een voorschortje aangebracht werd van baksteen, waarover dan de witkwast kwam.

Toch heb ik van de beginne af die lemen huizen in de straat met aandacht bekeken, omdat ik waarschijnlijk aanvoelde, dat ze weer uit een andere tijd stonden als de stenen gevels langs de straat.

Op de „deel” werd toen nog het graan met de „vlegel” uitgedorsen. Als jongen heb ik daaraan meegedaan met een „apart” vlegeltje. Het was een kwestie van „slaghouden” met z'n drieën of vieren in die, tot op de draad „versleten” lemen schuren.

Om een indruk te geven van de directe nabuurhuizen verwijs ik naar de afbeelding.

De tekeningen zijn gemaakt een 35 jaar geleden. Ze zijn er nu niet meer omdat ze geheel of gedeeltelijk zijn gesloopt of vervangen door baksteen.

Een limburgse dorpsstraat in 1903.

Achter ons huis lag een smalle maar lange tuin en aan het einde van de tuin stroomde een beekje met helder water. Om er met emmers water te kunnen scheppen waren er enige tredjes aangebracht, het beekje ter plaats verdiept en ook breder gemaakt (kronkel).

Op zekere dag waren wij kinderen op die „trapjes” aan het spelen.

Jongens hebben altijd een voorkeur voor de waterkant. Ze zijn er niet vandaan te houden, tot verdriet van hun moeder, die telkens opgescheept wordt met natte schoenen en kousen. Maar gewoonlijk „zwaaide” er dan ook wat!

Nu wilde het dat mijn jongste broertje van ongeveer twee jaar achterover in de beek viel. Hij lag op zijn „rug” te drijven midden in de beek. Net als een bootje begon hij een „kwartslag” te nemen om met de stroom mee te gaan. Hij „zonk” niet omdat hij op zijn *rokjes* bleef drijven! Ik ben toen maar met één been in de beek gestapt en heb hem op de kant getrokken. . . . Meteen hoorde ik snelle voetstappen over het tuinpad aanstormen. Als de bliksem heb ik mij toen door de beek uit de voeten gemaakt naar een er naast gelegen tuin. Er werd geroepen dat ik terug zou komen, dat ze me niets zouden „doen”. Een jongen van zeven jaar vertrouwt dit zo maar niet. Hij weet bij ondervinding dat grote mensen nu eens iets goedkeuren of afkeuren, dat een kleine jongen niet snapt. Tenslotte ben ik teruggekomen. Tot mijn „verbazing” werd ik ook nog geprezen na dat opgevoerde waterballet, al zat moeder weer met de natte spullen.

Het in de beek drijvende broertje, nog in meisjeskleren, heeft mij getoond dat ik zelf ook „rokjes” moet gedragen hebben en dat alle jongens tot ongeveer hun tweede jaar in „meisjeskleren” rondliepen.

In mijn jeugd heb ik daar nimmer erg in gehad. Als ik dat broertje op zijn met „lucht” gevulde rokjes niet had zien drijven, en dat nu nog voor me zie, zou ik van die „meisjeskleren” nimmer geweten hebben.

De gewone dagelijkse, steeds terugkerende dingen en belevingen verdwijnen uit het geheugen en dat is maar goed ook!

Feiten, al zijn ze in wezen niet belangrijk, maar afwijkend van het „allege””, kunnen tot op de oude dag blijven hangen.

Voor de „dorpsjongen” was het leven in de eerste jaren van de nieuwe eeuw nogal vrij eentonig.

Hij ging vanzelfsprekend elke dag naar school en vóór schooltijd moest hij een mis bijwonen.

Op zondag moest hij naar de vroegmis en ook naar de hoogmis en in de namiddag naar de vesper.

Na de vieruurs koffie was hij vrij om te gaan waar hij wilde. Met enige vriendjes werd er dan „rondgehangen” in de buurt van het dorp, of men ging naar bos of hei om daar „vuurtje” te stoken.

Stropen op zondag was gevaarlijk, omdat men het beste pak aan had en men niet „durfde” riskeren om met een scheur of winkelhaak in zijn beste spullen thuis te komen. Ook de door de weekse spelletjes met hoepel of tol deed men niet op zondag.

In 1905 kwam de eerste „voetbal” op het dorp en dat bracht onder de jeugd een grote verandering met zich mee. Men „leerde” nu ook jongens kennen uit naburige plaatsen, die een vriendschappelijke wedstrijd kwamen spelen, of zulks omgekeerd.

De omgang met „meerdere” jongens kwam ten goede aan de „mentaliteit”. Men leerde nu meer „verdraagzaam” te zijn, hetgeen „vroeger” nogal te wensen overliet.

Gewoonlijk werd er voorheen gevochten met stokken en stenen, als men vreemde jongens aantrof op het „eigen” territorium.

Misschien was dat ook een „primitieve” uiting van „sport”.

Men voetbalde in de eerste jaren alleen in de gunstige jaargetijden. In de winter, als de avonden lang waren, verdreef men de tijd met „kaarten”, maar klokslag acht uur moest men thuis zijn voor het avondeten, waarna de rozenkrans gebeden werd en dan naar bed.

Als we in de „donkere” dagen niets omhanden hadden en ons danig verveelden, zaten we gewoonlijk bij de „potstoof” ons te warmen. Als de hitte te erg werd retireerde men een beetje. Er werd weinig gesproken, er was niets te zeggen en ook niets te beleven. Men ging tenslotte buiten aan de poort staan om eens rond te kijken of de „straat” enige afleiding opleverde. Maar niets hoor! Geen stervende ziel te bespeuren!

Zo zal wel iedereen op „zijn” wijze nog fragmenten uit de prille jeugd door het leven heen meege dragen hebben.

Niemand zal die verre, nu nog maar schimachtige fragmenten uit een beginnend leven in het ouderlijk huis willen missen, omdat ze de „start” zijn van een „lang” leven, dat uiteindelijk naar een zekere „finish” voert. Zo kan een „mensleven”, besloten tussen de prille jeugdherinneringen en heden, heel lang „schijnen”. . . . Maar de tijd „vliegt”

•

P. A. Schols.

Ungere

Tot de ongeschreven, maar steeds nageleefde arbeidsvoorwaarden voor de mensen werkzaam in de landbouw, behoort of behoorde de „ungere”. Zo wordt de middagpauze van middag tot 2 uur genoemd, waarin de knechts en werklieden gelegenheid hebben om te slapen of uit te rusten. Daar de boer werkt zo lang het licht is, wordt tijdens de lange zomerdagen een rustpauze na het middagmaal ingelast en wel van 1 mei tot Sint Gillis, 1 september. Over de herkomst van het woord „ungere” heeft zich menigeen het hoofd gebroken. In de Heimatkalender des Selfkantkreises voor 1965 schrijft P. Jansen daarover:

Der Ongere, Unjere (Kernselfkant), Enoger (Jülicher Land), Enongerder (riparisch) ist bei uns zunächst die Mittagpauze und Mittagsruhe während der sommerlichen Erntezeit, dann aber auch der Mittagsschlaf des Landmannes. „Ongere” ist das hierher gehörige Zeitwort. Dieses Ongere ist ein uraltes Wort, das sich erstaunlicherweise auch in unser Zeitalter mit seiner rationalisierten und mechanisierten Landwirtschaft hinein erhalten hat. Schon im Gotischen ist es als „undaurnimats” = Mittagmahl belegt. Im Althochdeutschen wird es zu „untorn” und „untarn”, im Mittelhochdeutschen zu „untarn” oder „undern” in der Bedeutung von Mittag, Nachmittagesessen, Vesperbrot. In diesem Substantiv steckt das Verhältniswort „unter” (zwischen); wir sagen ja auch heute noch in der Mundart „onger de Meddag”, in der Mittagszeit. Der Untern war zunächst die Zwischenzeit, der Mittag, die Zeit zwischen dem Steigen und dem Sinken der Sonne. Als dafür im Althochdeutschen nach dem Vorbild des latein. meridies das „mittitac” gebildet worden war, wurde die Bedeutung von „Untern” für viele Landschaften auf die Zeit und die Mahlzeit zwischen Mittag und Abend gewandelt. Bei uns aber bedeutet „Ongere” ausschliesslich die Mittagspause und den Mittagsschlaf.

Millen hat noch „Achterunjere” für den Nachmittagskaffee, der auf dem Acker eingenommen wurde. Früher „öngerte” auch das Vieh auf der Waldweide. Es gab dafür besondere „Ongerplätze”, an die stellenweise noch Flurnamen erinnern. Vergleiche dazu meinen Beitrag „Der Ongern-Platz bei Ubach, in „Selfkantheimat” 1963, 5.

Zonder tot het Gotisch of het Oud-Hoogduits terug te gaan, kan ik er mij bij aansluiten, dat „ungere” samenhangt met „onger de middig”, in het geheel van de dag gezien de tijd na het middagmaal, onder of tijdens de middaguren. Dan zou ik me kunnen voorstellen, dat in het taalgebruik onger de middag tot ongermiddag is geworden en bij verzwakking van de relatie met middag en het middagmaal onger of ongere is geworden. In ieder geval schijnt „ungere” iets uit te staan te hebben met „onger de middig” (onder de middagtijd).

J. J. Jongen.

Oudheidkundige vondsten

1) BRUNSSUM.

Op 3 september 1965 kreeg de oudheidkundige dienst van Heerlen bericht van Dhr. Deckers, directeur van openbare werken van de gemeente Brunssum, dat er in deze gemeente bij graafwerkzaamheden enige voorwerpen gevonden waren.

De gevonden voorwerpen bleken bij bezichtiging te bestaan uit:

- 1) een draineringsbuisje met 3 gaten uit de 19e eeuw;
- 2) een koperen sleutel van vrij recente datum;
- 3) een hardgebakken geglazuurd bodem- en wandfragment van een pot, eveneens van vrij recente datum.

Hoewel deze voorwerpen op zichzelf niet direct van archeologisch belang zijn, willen wij Dhr. Deckers toch langs deze weg danken voor zijn medewerking, daar iedere melding door ons zeer op prijs wordt gesteld.

L. v. H.

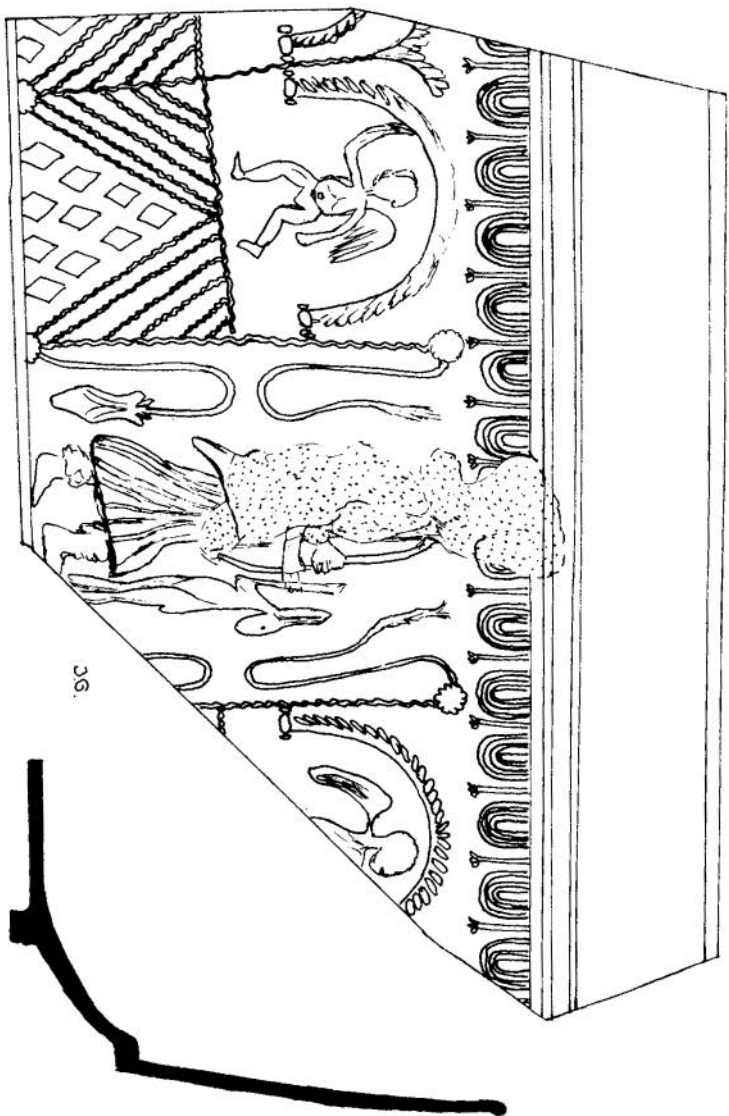
2) ROMEINSE VONDSTEN IN CORIOVALLUMSTRAAT, SCHOOLSTRAAT EN BURG. DE HESSELLEPLEIN TE HEERLEN.

Tijdens graafwerkzaamheden in september en oktober 1965 t.b.v. het leggen van gasbuizen in het centrum van Heerlen zijn door de oudheidkundige dienst van bovenvermelde gemeente, in de Coriovallumstraat, Schoolstraat en Burg. de Hesselleplein, wederom enige Romeinse vondsten gedaan.

Op het hoekpunt Coriovallumstraat—Schoolstraat werden naast tal van aardewerkfragmenten enige stukken terra sigillata gevonden, waarvan de fragmentarische kom type Dragendorff 30 (zie tekening + determinatie) een mooie vondst genoemd mag worden, daar deze stukken in Heerlen slechts sporadisch voorkomen. Verdere fragmenten in t.s. op dit hoekpunt gevonden, zijn van het type Ritterling 13, Dragendorff 18/31, 27, 30, 39 en enige fragmenten daterende uit de eerste helft van de 1e eeuw. Aan de noordzijde van de Schoolstraat werden benevens een muurgedeelte en tal van aardewerkfragmenten eveneens enige stukken terra sigillata gevonden van het type Dragendorff 18/31, 27, 29, 37 en 38.

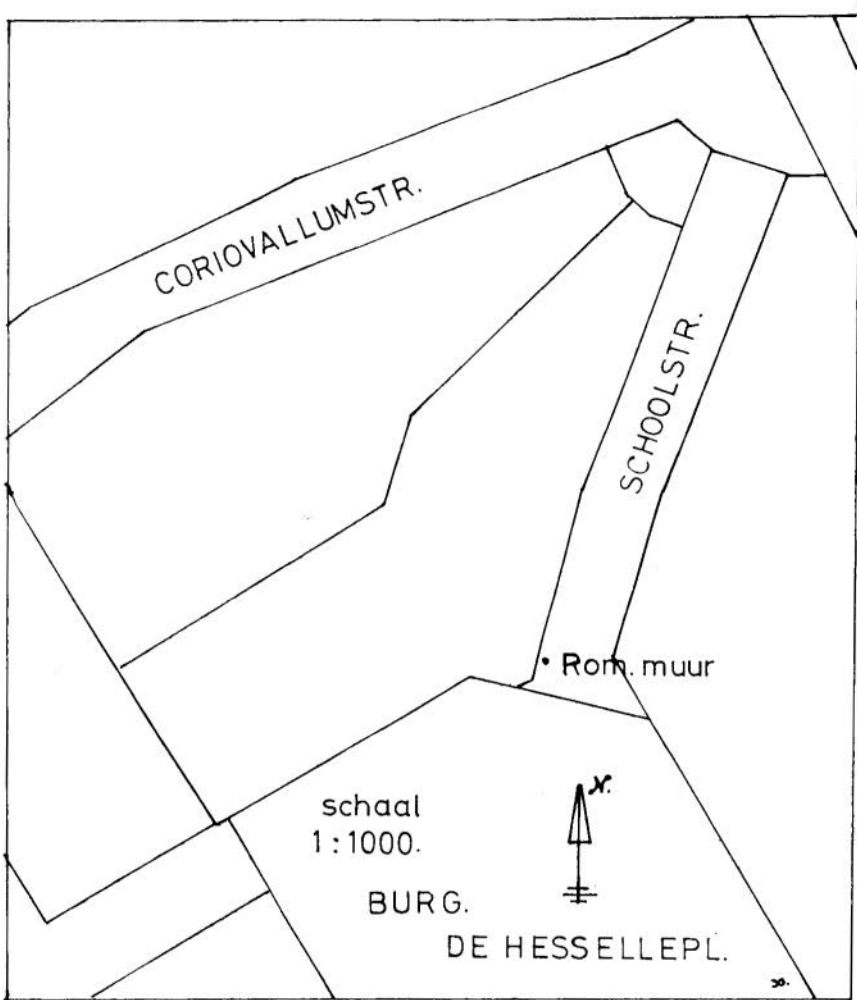
Het romeinse muurgedeelte bestond uit een losse samenvoeging van kunradersteenblokken (zie tekening). Het verdere verloop van de muur was niet vast te stellen.

In het noordelijk gedeelte van het Burg. de Hesselleplein werden benevens tal van aardewerkfragmenten gevonden: een Romeinse keizermunt (centenionalis) die helaas niet verder te determineren is, t.s. fragmenten, waaronder een groot stuk van een schaal type Dragendorff 18/31, enige fragmenten van witgele wrijfschalen met uitschenkopening, enige spijkers

schaal 1:1.

schaal 1:2.

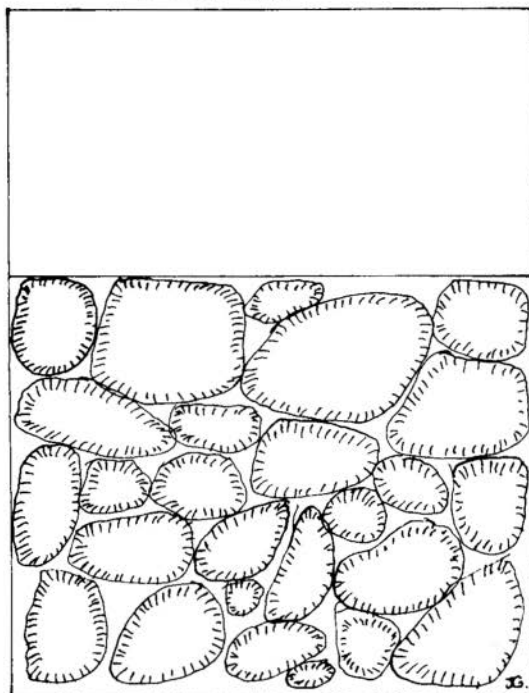
en een klein baksteentje van dezelfde vorm en grootte als die in de vloer van het apodyterium van de thermen te Heerlen.

Behalve het stukje muur en de vrij vroege stukken terra sigillata leverden deze graafwerkzaamheden geen verdere bewoningsinzichten op, daar de sleuf langs de Schoolstraat reeds vele malen bij vroegere kabelleggingen vergraven was.

Determinatie van het terra sigillata komfragment type Dragendorff 30 door Dhr. Ulrich.

Decoratie : Eierlijst met bijstreep rechts (drielobbig), metopenindeling met liefdesgodjes, verder ranken en in ondermetopen pijlspitsen en schuin lopende golflijnen.

WEGDEK.

schaal 1:10.

Stempel : Geen.

Techniek : Bruine hard gebakken glanzende t.s.

Chronologie : 1e eeuw. Vermoedelijk Vespasianus 69—79 n. Chr.

Herkomst : La Graufesenque, Zuidgallië.

Inventarisnummer : 1932.

Details der decoratie : In grote metope Diana met hinde, vgl. F. Oswald: Index of figure-types on terra sigillata; Liverpool 1936/1937, no. 103A.
Naar links lopende liefdesgod in halfrond, vgl. Oswald no. 435.
De naar rechts lopende figuur is slechts gedeeltelijk zichtbaar.

Literatuur : Fr. Hermet: La Graufesenque, Paris 1934, blz. 72. Par. XV-Oves, no. 3 C. Overgangperiode van La Graufesenque. Vgl. ook blz. 182, Par. II. no. 3.

Jos Gielen.

3) ROMEINSE VONDSTEN AAN HET TEMPSPLEIN TE HEERLEN.

Op 26 oktober 1965 werden door de oudheidkundige dienst van de gemeente Heerlen in het Z.W. gedeelte van het Tempsplein bij grondwerkzaamheden t.b.v. het leggen van telefoonkabels enige Romeinse vondsten gedaan.

Het meest interessantste voorwerp is een groot fragment van een terra sigillata-kom (zie tekening).

De determinering hiervan is als volgt:

Typologie : Dragendorff 37.

Techniek : roodbruine, hard gebakken, op figuren afgesleten t.s.

Decoratie : eierlijst met bijstreep, links parellijsten, in metopenindeling twee gladiatoren, dieren en bladmotief, aan de voet een krans van tweevoudige bladeren.

Chronologie : Hadrianus (117—138 n. Chr.).

Herkomst : La Madeleine.

Literatuur : F. Oswald: Index of figure-types on terra sigillata;
Liverpool 1937, part III nr 1023 en 1024.
E. Fölzer : Die Bilderschüsseln der Ost-Gallischen sigillata-Manufakturen; Bonn 1913, Taf. I nr 27, Taf. II nr 13, 27, 46 en 47, Taf. XXV nr 64 en 87.

De verdere gevonden terra sigillata-fragmenten zijn van het type : Dragendorff 18/31, 27, 33, 37 en 38.

Op de bodem van het schaalfragment type Drag. 18/31 is nog een onleesbare pottenbakkersstempel te zien.

Op een fragment type Drag. 37 staat een mannenkop met baard.

Verdere voorwerpen zijn een dekselfragment van witgeel aardewerk, een terra rubra-fragment met barbotineversiering in de vorm van een blad en tot slot een bronzen schijf met een diameter van 5,4 cm.

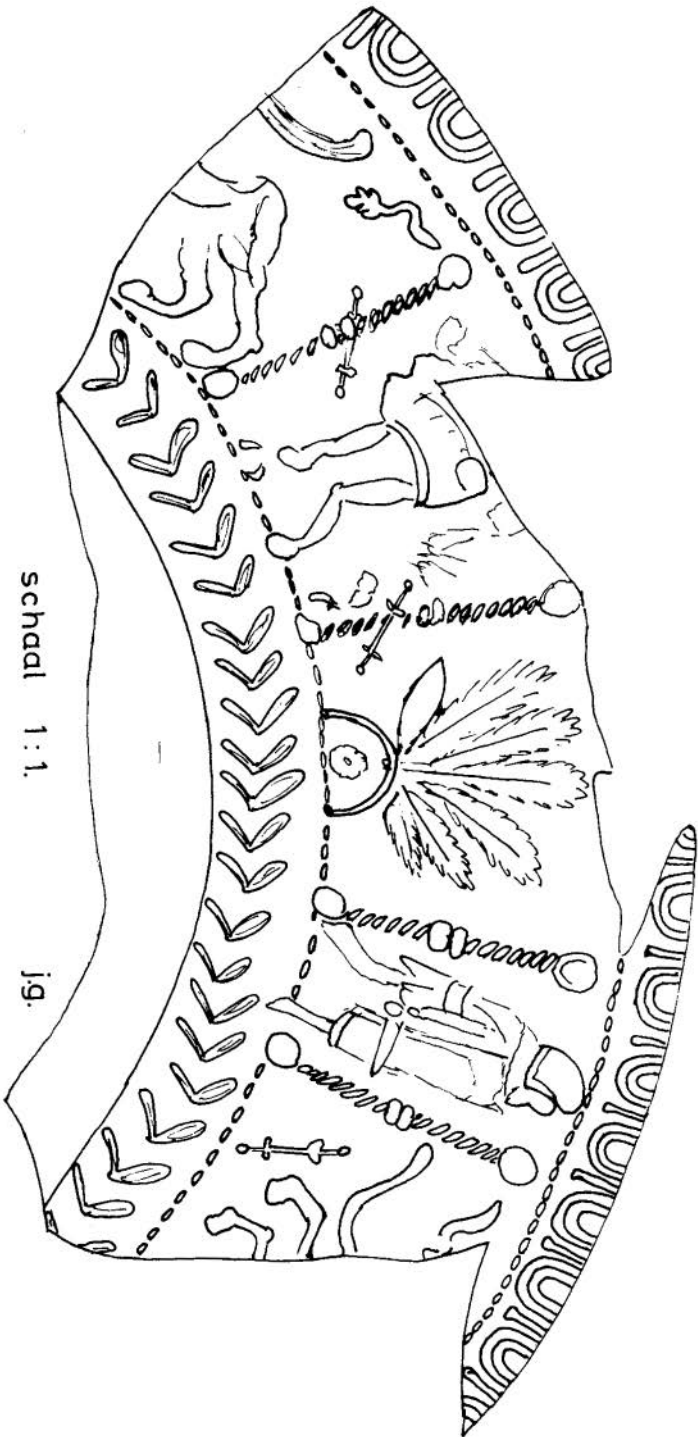
Daar deze sleuf slechts een diepte en breedte had van respectievelijk 60 en 35 cm, was het verder onderzoeken van dit terrein onmogelijk.

Jos Gielen.

4) OUDHEIDKUNDIGE VONDSTEN TE SCHINVELD :

Op 28 oktober 1965 werd in de Brunsummerstraat te Schinveld in een droge beekbedding een kuil met afvalmateriaal uit een oven aangetroffen (Brunssums en Schinvelds goed).

Deze kuil werd op 29 oktober door de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort onderzocht en in tekening gebracht. (Mededeling van de heer Daemen, Schinveld.)

schaal 1:1.

j.g.

HISTORISCHE CHRONIEK

100 JAAR LIMBURGSE GESCHIEDBEOEFENING :

Bij gelegenheid van het verschijnen van de 100e band der „Publications” hield het bestuur van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht 'n plechtige academische zitting in het Bonnefantemuseum.

BEZOEKEN :

Mr J. Smalibroek, minister van Binnenlandse Zaken, vergezeld van zijn echtgenote, bezochten op 24 augustus 1965 het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen. Burgemeester Drs F. Gijzels introduceerde de hoge gasten.

Op 1 juli 1965 bracht *mr H. Hardenberg*, algemeen rijksarchivaris, een bezoek aan de gemeentelijke oudheidkundige dienst.

ROMEINSE THERMEN :

Zaterdag 18 december 1965 bracht minister drs. P. Bogaers een werkbezoek te Heerlen. In de raadszaal van het stadhuis werden problemen in de woningbouwsector besproken. Burgemeester drs. Fr. Gijzels nam de gelegenheid te baat om de aandacht van de minister te vestigen op het bouwplan „cultureel centrum”, waarin o.m. de conserveringsplannen van de romeinse thermen alsmede de bouw van een nieuw centraal gemeentelijk archiefdepot, museum en bibliotheek zijn begrepen.

PUBLIKATIES :

Van de hand van *drs L. van Hommerich* verscheen in het tijdschrift „Standen en Landen”, deel XXXIII (Parijs-Leuven 1965) een artikel met als titel: *Gouvernés et gouvernants dans le duché de Limbourg et les autres Pays d'Outremeuse.*

In de „Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam”, 41e jaargang, 1965, aflevering 1-2, publiceerde *dr P. L. M. Tummers* te Nijmegen een artikel onder de titel: „*Coriovallum of Coriovalium*”.

RADIOLEZING :

Drs L. van Hommerich had op 25 november 1965 voor de N.C.R.V.-radio een dialooggesprek over *het geschiedkundig verleden van Heerlen*. Hierna volgde een quiz, waarin 3 koppels vragen moesten beantwoorden met betrekking tot de stad Heerlen.

TELEVISIEUITZENDING :

In het kader van de „Schooltelevisie” verzorgde de Nederlandse Televisie Stichting onder de titel „Bronnen van de Geschiedenis” een zestal uitzendingen met als onderwerp:

1. De bodem als enige bron (9 nov. en 12 nov.).
2. Romeinse sporen (16 nov. en 19 nov.).
3. Een overgeleverd verhaal (23 nov. en 26 nov.).
4. Zegel en portret (30 nov. en 3 dec.).
5. Van dag tot dag (7 dec. en 10 dec.).
6. Beeld, band en plaat (14 dec. en 17 dec.).

De uitzendingen vonden plaats om 10.45 uur v.m.

De gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen verleende aan de tweede uitzending haar medewerking.

EXCURSIE :

Op 11 en 18 september j.l. organiseerde Het Land van Herle voor de abonnees en de leden van de Kring Heerlen van Limburgs Geschied en Oudheidkundig Genootschap een excursie langs een aantal kastelen gelegen tussen de Worm en de Roer. De leiding was in handen van de heren J. J. Jongen en drs L. van Hommerich. Voor deze interessante tocht meldden zich 92 deelnemers aan.

SCHENKINGEN :

Ir C. E. P. M. Raedts te Heerlen schonk aan het gemeentelijk archief :

- a) een tachtigtal kaarten op kleurendruk (schaal 1 : 50.000), waarin door *ir Henri Sarolea* eigenhandig het beloop van de aan te leggen spoorwegverbinding Sittard—Heerlen—Simpelveld—Kerkrade, in rood is ingetekend;

b) de „gemeente-atlas van Nederland”, schaal 1 : 200.000.

Hierin zijn opgenomen alle nederlandse provincies, onderverdeeld in gemeenten, ieder in een afzonderlijke kleur. Voorts is bij elk provincieblad opgenomen de grootte van de gemeenten, in hectaren uitgedrukt alsmede het aantal inwoners naar de uitslag van de volkstelling van 31 december 1879 en de toestand op 1 januari 1882.

Op 8 oktober 1965 overhandigde de heer H. Nijhuis, archivaris, namens de *Direktie van het Algemeen Mijnwerkersfonds te Heerlen* een perkamenten rol met wetenswaardigheden aangaande de eerste steenlegging in 1899 van de villa Weyerhorst aan de Akerstraat alhier alsmede betreffende de stichting van de Limburger Koerier (thans Nieuwe Limburger) te Heerlen.

KUNSTKALENDER STAATSMIJNEN 1966 :

De uitgave 1966 van de Kunstkalender van de Staatsmijnen in Limburg is in zijn geheel gewijd aan de *romeinse cultuur in Limburg*.

Aan deze zeer fraai uitgevoerde kalender werd medewerking verleend door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, het Rijksmuseum Kam te Nijmegen, het Bonnefantenmuseum te Maastricht en het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum van Heerlen.

Redaktie.

Errata :

Artikel „Het Adellijk Leengoed Passart Nieuwenhagen en zijn bewoners in de loop der tijden” (Vervolg) — Bulletin Het Land van Herle, maart/juni, nrs. 2 en 3, blz, 50—59.

- blz. 50, 7de r. v. b. Limburg moet zijn : Limbourg.
blz. 51, 2de r. v. b. moet zijn : regeerde het huis Ahr-Hochstaden.
blz. 51, 3de r. v. b. Men besloot, moet zijn : Men besluit.
met medewerking van Brabant, moet zijn : met toestemming van Brabant.
blz. 51, 7de r. v. b. Moet zijn : V, blz. 316, i.z. Wilhelmus de Nuwenhagen ministerialis.
blz. 52, 4de r. v. b. landgoed te Werste door Renerus, ridder, genaamd Vlegel.
blz. 53, 17de r. v. b. Vgl. 2770, moet zijn : Vgl. 27 ro.
blz. 53, 29ste r. v. b. „1681, mei 20” staat een regel te hoog.
blz. 53, 30ste r. v. b. moet zijn: 1681, mei 20, Pasarts Nieuwenhagen (met n!), het leen L.v.O. 990, nr. 1.
blz. 53, 31ste r. v. b. „1689” moet ook een regel lager.
blz. 53, 32ste r. v. b. moet zijn: 1689 Nieuwenhagen, Sacello extracto in arce, etc. (Er achter:) P.S.H.L. 68, p. 174.
blz. 56, 21ste r. v. b. Moet zijn : Cortenbach, Gozewijn's zoon — de vader overleden — op zondag reminiscere.
blz. 56, 22ste r. v. b. in de vasten van het jaar 1442 ontvangen heeft, etc.
blz. 58 Bijlagen, 4de r. v. b. dat ik, graaf Lutherus van Are, etc.
blz. 58 Bijlagen, 8ste r. v. o. samen met onze kinderen Lutherus, Conrades, etc.
blz. 59 Bijlagen, 22ste r. v. b. Herbordus van Marcke.
blz. 59 Bijlagen, 23ste r. v. b. Herbordus van Marcke.
blz. 59 Bijlagen, 24ste r. v. b. drost van Dolehem.
blz. 59 Bijlagen, Acte, te dateren tussen 1216 en 1237
2de r. Ernoldus, edelman van Fur, etc.
13de r. drost van Dolehen.

Jo Horst.

REGISTER

op de inhoud van de jaargang 1965

door

drs L. van Hommerich, secretaris.

blz.

Aflevering 1, januari / februari.

— De Kerkraadse steenkolenmijnen in de Franse Tijd — 1794—1814 (door ir H. Bauduin) :	1
— Monumentenzorg in Eygelshoven — vervolg (door J. J. Jongen) :	8
— Het Adellijk Leengoed Passart Nieuwenhagen en zijn bewoners in de loop der tijden (door Jo Horst) :	15
— Vervlogen jaren en achtergronden (door C. J. Sijstermans) :	18
— Archeologische onderzoekingen op 26 en 27 januari 1965 aan de Uilestraat te Heerlen (door L. van Hommerich) :	21
— Romeins vouw- of klapstoeltje uit het graf te Nieuwenhagen (door L. van Hommerich) :	24
— Watervoorziening in het West-Romeinse Rijk (door L. van Wersch) :	26
— Historische Chroniek :	
Televisie-uitzending over romeins Heerlen :	28
Schenking historische foto's door H. Stollman :	28
Tentoonstelling in de Nederlandse Middenstandsbank N.V. te Heerlen :	29
Tentoonstelling in het Politiebureau te Heerlen :	29
In memoriam Caspar Sprokel :	31
Nieuwe uitgaven :	
A. van DOORSELAER, Repertorium van de begraafplaatsen uit de romeinse tijd in Noord-Gallië :	31

Aflevering 2 - 3, maart / juni

— Italische terra sigillata te Heerlen (door W. Vanvinckenroye) :	33
— Een St. Vincentiusvereniging te Schaesberg vóór 100 jaar (door J. J. Jongen) :	38
— Het adellijk leengoed Passart Nieuwenhagen en zijn bewoners in de loop der tijden — vervolg (door Jo Horst) :	50
— Laathoven te Voerendaal in het algemeen en enige bijzonderheden over de laathof Puth (door P. J. Habets) :	60
— De Kerkraadse steenkolenmijnen in de Franse Tijd — 1794—1814 vervolg (door ir H. Bauduin) :	63
— Vondst van een hardstenen geplazuurd kannetje (door L. van Hommerich) :	71
— Romeins brandgraf aan de Valkenburgerweg te Heerlen (door L. van Hommerich) :	73
— Historische Chroniek :	
Pauselijke onderscheiding voor onze voorzitter :	75
Herdenking 4e lustrum van de Historische Kring „Het Land van Herle” :	75
Aanwinsten gemeentelijk oudheidkundig museum :	
aankoop oudheidkundige collectie van wijlen J. Leufkens :	76
Archeologische vondsten :	
a) nabij hoekpunt Keekstraat—Netelstraat :	76
b) Nieuwenhagen, vroeg-middeleeuws pottenbakkersbedrijfje :	77
c) Nieuwenhagen, Hoefveld: grintlaag :	77

Thermencongres te Auxerre :	77
Jaarvergadering L.G. en O.G. te Heerlen :	78
Gemeentelijke historische bibliotheek van Heerlen :	78
Bezoeken en ontvangsten :	
a) Cordius Lyceum, Amersfoort :	78
b) Heemkundekring Gemert :	78
c) Aachener Geschichtsverein :	79
Opening nieuw ingericht „Heimatmuseum”, Heinsberg :	79
Publikaties over Heerlen :	79
Tableaux oud-Heerlen :	80
Culturele avonden Bernardinuscollege :	80

Aflevering 4 - 6, juli / december.

— Voorzitter J. J. Jongen, erelid van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (door de Redactie) :	81
— Heerlen bij traditie streekcentrum met een historisch memorandum over Heerlen en het oostelijk mijngebied (door L. van Hommerich) :	84
— Een verweerschrift van de abt van Rolduc (door J. J. Jongen) :	89
— Wat moet een liefhebber van romeins aardewerk uit deze streek weten (door A. Ulrich) :	94
— De zomer van 1965 en 1816 (door J. J. Jongen) :	99
— Schenking van het houten Hoogaltaar in de Sint Pancratiuskerk te Heerlen (door Jo Horst) :	102
— Van Heerlen naar Wassenberg door een historisch omstreden grensgebied (door L. van Hommerich) :	113
— Uit het ouderlijk huis (door P. A. Schols) :	138
— Ungere (door J. J. Jongen) :	149
— Oudheidkundige vondsten :	
1. Brunssum (door L. van Hommerich) :	150
2. Romeinse vondsten in Coriovallumstraat, Schoolstraat en Burg. de Hesselleplein te Heerlen (door Jos Gielen) :	150
3. Romeinse vondsten aan het Tempsplein te Heerlen (door Jos Gielen) :	154
4. Schinveld (mededeling van de heer Daemen) :	154
— Historische Chroniek :	
Honderd jaar Limburgse Geschiedbeoefening :	156
Bezoeken :	
1. mr J. Smallenbroek, minister van Binnenlandse Zaken :	156
2. mr H. Hardenberg, algemeen rijksarchivaris :	156
Romeinse thermen :	156
Publikaties :	
1. <i>L. van Hommerich</i> , Gouvernés et gouvernants dans le duché de Limbourg et les autres Pays d'Outremeuse :	156
2. <i>P. L. M. Tummers</i> , Coriovallum of Coriovalium :	156
Radiolezing over het geschiedkundig verleden van Heerlen voor de N.C.R.V.-radio van drs L. van Hommerich :	157
Televisieuitzending in het kader van de Schooltelevisie waarin o.m. Coriovallum ter sprake kwam en waarbij een aantal Heerlense voorwerpen werden vertoond :	157
Excursie van „Het Land van Herle” en de Kring Heerlen van L.G. en O.G. langs een aantal kastelen gelegen tussen Worm en Roer :	157
Schenkingen :	
1. door ir C. E. M. P. Raedts :	158
2. door de Directie van het Algemeen Mijnwerkersfonds :	158
Kunstkalendar 1966, uitgegeven door de Staatsmijnen in Limburg :	158

INBINDEN VAN JAARGANGEN „LAND VAN HERLE” :

Lezers van ons tijdschrift, die hun jaargang(en) willen doen inbinden kunnen deze desgewenst doen toekomen aan onze drukker, afdeling Binderij, DRUKKERIJ MISSIEHUIS, te Sittard, Leyenbroekerweg 140.

Bindkosten voor gekleurd linnen band, met goudstempeling op rug, LAND VAN HERLE + jaarvermelding :

voor één jaargang	f 6,— + retourporto
voor twee jaargangen	
in één band :	f 7,— + retourporto